

Арка. Заидоу

МОЛОДЬ

АРКАДІЙ ГАЙДАР

*Твори
в чотирьох
томах*

Видавництво ЦКЛКСМУ „Молодь“

КИЇВ — 1956

АРКАДІЙ ГАЙДАР

Твори

ТОМ

3

Видавництво ЦКЛКСМУ „Молодь“

КИЇВ — 1956

*Ілюстрації художників
Д. Дубінського та Л. Стіля*

*Художнє оформлення
В. Хоменка*

Apk. Zunday

ДИМ У ЛІСІ

Моя мати вчилася і працювала на великому новому заводі, навколо якого розкинулися дрімучі ліси.

В нашому дворі, в шістнадцятій квартирі, жила дівчинка. Звали її Феня. Її батько був льотчиком.

Одного разу, коли Феня стояла на дворі і дивилася в небо, на неї напав незнайомий злодій-хлопчисько і вирвав у неї з рук цукерку.

Я в цей час сидів на даху дерев'яного сарая і дивився на захід, де далеко за річкою Кальвою, як кажуть, на сухих торф'яних болотах горів ліс, що спалахнув позавчора.

Але вогню я не побачив, а розгледів тільки хмарку білуватого диму, їдкий запах якого долітав до нас у селище і заважав людям сьогодні вночі спати.

Почувши жалібний крик Фені, я, як ворон, злетів з даху і вчепився в спину хлопчиська. Він заверещав від страху. Виплюнув уже засунуту в рот цукерку і, вдаривши мене в груди ліктем, помчав геть.

Я сказав Фені, щоб вона не горлала, і суворо-пресуворо заборонив їй піднімати з землі цукерку. Тому що коли всі люди доїдатимуть уже обсмоктані кимось цукерки, то толку з цього буде мало.

А щоб даром добро не пропадало, ми підманили сіре цуценя Брутика і запхнули йому цукерку в пащу. Він спочатку скавучав і виривався,— мабуть, думав, що сунуть цурку або камінець. Але коли розкусив, то весь затрусивсь, засмикався від радості і став нас хапати за ноги.

— Я б попросила в мами другу,— замислено сказала Феня,— тільки мама сьогодні сердита і, мабуть, другої не дасть.

— Повинна дати,— вирішив я.— Ходімо до неї разом.

Я розкажу, як була справа, і вона на тебе, напевно, зглянеться.

Тут ми взялися за руки і пішли до того корпусу, де була шістнадцята квартира. А коли ми переходили по дошці канаву, ту, що розрили водопровідники, то я міцно тримав Феню за комір, бо їй тоді було років чотири, ну, може, п'ять, а мені вже давно пішов дванадцятий.

Ми піднялися на самий верх і тут побачили, що слідом за нами по сходах пихтять і видирається хитрий Брутик.

Двері в квартиру були не замкнені, і ледве ми ввійшли, як Фенина мати кинулась дочці назустріч. Обличчя її було заплакане. В рuce вона тримала голубий шарф і шкіряну сумочку.

— Горе ти моє гіркеє! — вигукнула вона, підхоплюючи Феню на руки. — І де ти так забруднилась, вивозилась? Та сиди ж ти, не крутись, нещасливе створіння! Ой, у мене і без тебе лиха немало!..

Все це вона говорила швидко-швидко. А сама то хапала кінець мокрого рушника, то розстібала брудний Фенин фартух. Одночасно змахувала з своїх щік сльози і, видно, кудись дуже квапилась.

— Хлопчику, — попросила вона, — ти людина хороша. Ти мою дочку любиш. Я у вікно все бачила. Зостанься з Фенею на годину в квартирі. Мені дуже ніколи. А я тобі теж коли-небудь добро зроблю.

Вона поклала руку мені на плече, але її заплакані очі дивилися на мене холодно і настійливо.

Я був зайнятий, мені пора було йти до шевця по мамині ботинки, але я не міг відмовитись і погодився, бо коли про таку дрібницю людина просить такими настійливими, тривожними словами, то, значить, дрібниця така зовсім не дрібниця і, значить, лихо ходить десь зовсім поряд.

— Добре, мамо, — витираючи мокре обличчя долонею, ображеним голосом сказала Феня. — Але ти дай нам що-небудь смачне, а то нам буде нудно.

— Візьміть самі, — відповіла мати, кинула на стіл в'язку ключів, квапливо обняла Феню і вийшла.

— Ой, та вона від комода всі ключі залишила. От чудо! — стягаючи з стола в'язку, вигукнула Феня.

— Що ж тут чудного? — здивувався я. — Адже ми свої люди, а не злодії і не розбійники.

— Ми не розбійники,— погодилася Феня.— Але коли я в той комод лажу, то завжди що-небудь ненароком розбиваю. Або ось недавно розлилося варення і потекло на підлогу.

Ми дістали по цукерці та по прянику, а цуценяті Брутику кинули сухий бублик і намазали ніс медом.

Ми підійшли до відчиненого навстіж вікна.

Гей! Не будинок, а гора. Ніби з крутого урвища, звідси видно було і зелені галявини, і довгий ставок, і кривий яр, за яким один робітник взимку вбив вовка. А навколо ліси, ліси...

— Стій, не лізь вперед, Фенько! — скрикнув я, зіштовхуючи її з підвіконня. І, закрившись долонею від сонця, я глянув у вікно.

Що таке? Це вікно виходило зовсім не туди, де річка Кальва і далекі, в диму, торфовища. Однак не більше як кілометрів за три з лісової хащі піднімалась густа хмара крутого темносірого диму. Як і коли встигла туди пожежа перейти, це було мені незрозуміло.

Я обернувся. Лежачи на підлозі, Брутик жадібно гриз кинутий Фенею пряник, а сама Феня стояла в кутку і дивилася на мене злими очима.

— Хуліган! — сердито сказала вона.— Тебе мама залишила зі мною бавитись, а ти звеш мене Фенькою і од вікна штовхаєшся. Візьми тоді і йди зовсім з нашого дому!

— Фенечко,— покликав я,— біжи сюди швидше, дивись, що внизу робиться!

А внизу робилося ось що.

Промчали галопом по вулиці два вершники.

З лопатами за плечима мимо пам'ятника Кірову по круглій Першотравневій площі поквапливо пройшов загін чоловік сорок.

Відчинились навстіж ворота заводу, і звідти викотило п'ять грузовиків, повнісіньких людей. З виттям обганяючи піший загін, грузовики зникли за поворотом біля школи.

Внизу по вулицях зграйками нишпорили хлоп'яки. Вони, звичайно, все вже рознюхали, розвідали. Я ж змушений був сидіти і стеретти дівчисько. Прикро!

Але коли нарешті завилла пожежна сирена, я не витримав.

— Фенечко,— попросив я,— ти посидь тут сама, а я ненадовго у двір збігаю.

— Ні,— відмовила Феня,— тепер я боюсь. Ти чуєш, як воно вие?

— Подумаєш, вие! Так це ж труба, а не вовк вие! Що вона тебе з'їсть, чи що? Ну гаразд, ти не пхикай. Давай з тобою разом у двір спустимось. Ми там постоїмо хвилинку — і назад.

— А двері? — хитро спитала Феня.— Мама від дверей ключів не залишила. Ми грюкнемо, замок замкнеться, а тоді як? Ні, Володько, ти вже краще сядь тут і сиди.

Але мені не сиділося. Щохвилини кидався я до вікна і вголос досадував на Феню:

— Ну чого я мушу тебе стерегти? Що ти, корова чи кінь? Чи ти не можеш маму сама дочекатись? Інші дівчатка завжди сидять і чекають. Візьмуть яку-небудь ганчірку, клаптик... ляльку зроблять — ай-ай, люлі-люлі. Ну, не хочеш ганчірку — сиділа б слона малювала, з хвостом, з рогами.

— Не можу,— вперто відповіла Феня.— Я коли сама залишусь, то можу відкрити кран, а закрутити забуду. Або можу розлити на стіл всю чорнильницю. От одного разу впала з плити каструля, а іншим разом застряв у замку цвях. Мама прийшла, ключ штовхала-штовхала, а двері не відмикаються. Потім покликала дядька, і він замок виламав. Ні,— зітхнула Феня,— самій залишатись дуже важко.

— Нещасна! — закричав я.— Хто ж це тебе примушує відкручувати кран, перекидати чорнило, скидати каструлі і сувати в замок цвяхи? Я б на місці твоєї мами взяв вірвовку та одлущював тебе гарненько.

— Лущювати не можна,— переконливо відповіла Феня і з веселим криком кинулася в передню, тому що ввійшла її мати. Швидко й уважно подивилася вона на свою дочку. Оглянула кімнату і, стомлена, опустила на диван.

— Піди вимий обличчя і руки,— наказала вона Фені.— Зараз за нами прийде машина, і ми поїдемо на аеродром, до тата.

Феня вереснула, наступила на лапу Брутикові, смикнула з гачка рушник і, волочучи його по підлозі, вибігла в кухню.

Мене кинуло в жар. Я ще ні разу не був на аеродромі,

що знаходився кілометрів за п'ятнадцять від нашого заводу.

Навіть в День авіації, коли всіх школярів возили туди на грузовиках, я не поїхав, бо перед цим я випив чотири кухлі холодного квасу, мало не оглух і, обкладений грілками, цілих три дні лежав у постелі.

Я проковтнув слину і обережно спитав у Фениної матері:

— І довго ви там з Фенею на аеродромі будете?

— Ні. Ми тільки туди й одразу ж назад.

Піт виступив на моєму лобі, і, згадавши обіцянку зробити для мене добро, набравшись сміливості, я попрохав:

— Знаєте що, візьміть і мене з собою на аеродром.

Фенина мати нічого не відповіла і, здавалось, просьби моєї не чула. Вона посунула до себе дзеркальце, провела напудреною ватою по своєму блідому обличчю, щось прошепотіла, потім подивилася на мене.

Певно, у мене вигляд був дуже смішний і сумний, тому що, ледь усміхнувшись, вона поправила мені пояс, що з'їхав на живіт, і сказала:

— Добре! Я знаю, що ти любиш мою дочку. І якщо тебе дома відпустять, тоді їдь.

— Він мене зовсім не любить,— витираючи обличчя, суворо відповіла з-під рушника Феня.— Він назвав мене коровою і сказав, щоб мене лупцювали.

— Але ж ти мене, Фенечко, перша вилаяла,— злякався я.— І потім, я просто пожартував. Я ж за тебе завжди заступаюсь.

— Це вірно,— завзято розтираючи рушником щоки, підтвердила Феня.— Він за мене завжди заступається. А Вітька Крюков лише один раз. А є такі, самі хулігани, що жодного разу.

Я побіг додому, але у дворі наткнувся на Вітьку Крюкова. І той, не переводячи подиху, випалив мені зразу, що через кордон до нас пробралися три білогвардійці і це вони підпалили ліс, щоб згорів наш великий завод.

Тривога!

Я влетів у квартиру, але тут все було тихо і спокійно. За столом, схилившись над аркушем паперу, сиділа моя мама і маленьким циркулем креслила якісь кружальця.

— Мамо,— схвильовано гукнув я,— ти дома?

— Обережніше,— відповіла мати,— не труси стола.

— Мамо, що ж ти сидиш? Ти вже чула про білогвардійців?

Мати взяла лінійку і провела на папері довгу тонку рисочку.

— Мені, Володько, ніколи. Ну, перебігли. Ну, їх і без мене швидко зловлять. Ти б сходиш до шевця по мої ботинки.

— Мамо,— почав я благати,— чи до того тепер? Можна, я поїду з Фенею та її матір'ю на аеродром? Ми тільки туди і одразу ж назад.

— Ні,— відповіла мати.— Це ні до чого.

— Мамо,— настійливо продовжував я,— пам'ятаєш, як ви з татом хотіли взяти мене на машину в Іркутськ? І я вже зібрався, але прийшов ще якийсь товариш. Місця неvistачило, і ти тихенько попрохала (тут мати відірвалася від креслення і подивилась на мене), і ти мене попрохала, щоб я не сердився і залишився. І я тоді не сердився, замовк і лишився. Ти це пам'ятаєш?

— Так, тепер пам'ятаю.

— Можна, я з Фенею поїду на машині?

— Можна,— відповіла мати і засмучено додала:— Варвар ти, а не людина, Володько! У мене й так часу в обріз до заліку, а тепер я сама мушу йти по ботинки.

— Мамо,— щасливо замурмотів я,— а ти не жалій... Ти взуй свої нові туфлі і червоне плаття. Постривай, я виросту — подарую тобі шовкову шаль, і ти у нас будеш зовсім як грузинка.

— Гаразд, гаразд, іди вже собі! — усміхнулась мати.— Загорни собі в кухні дві котлети і булку. Ключ захопи, а то повернешся — мене вдома не буде.

Я швидко зібрався. В ліву кишеню запхнув згорток, в праву — сунув олов'яний, але схожий на справжній браунінг і вискочив у двір, куди саме в'їжджала легкова машина.

Першою прибігла Феня, за нею Брутик. Ми важно сиділи на м'яких шкіряних подушках, а маленькі дітлахи товпилися біля машини і нам заздрили.

— Знаєш що,— глянувши скося на шофера, сказала мені пошепки Феня,— давай візьмемо з собою Брутика. Поглянь, як він стрибає і лащитьяся.

— А твоя мама?

— Нічого. Вона спочатку не помітить, а потім ми ска-

жемо, що самі не помітили. Іди сюди, Брутику!.. Та йди ти, дурнику кудлатий!

Схопивши цуценя за шкіру, вона втягла його в кабінку, заштовхала в куток, накрила хусткою і — така хитрюща дівка! — помітивши, що підходить мати, стала пильно розглядати електричний ліхтарик на стелі кабіни.

Машина викотилась за ворота, повернула і помчала по галасливій і стривоженій вулиці. Дув сильний вітер, і запах диму вже помітно щипав ніздрі.

На вибоїстій дорозі машину хитало і підкидало. Цуценя Брутик, висунувши голову з-під хустки, незрозуміло прислухалося до торохтіння мотора.

По небу шугали стривожені галки. Пастухи гучним лясканням батогів сердито зганяли занепокоєну і ревучу череду. Біля самотньої сосни стояв стриножений кінч і, настороживши вуха, нюхав повітря.

Промчав повз нас мотоцикліст. І так швидко летіла його машина, що тільки встигли ми повернутись до заднього віконця, як він уже здався нам маленьким-маленьким, як джміль або навіть як проста муха.

Ми підїхали до високого лісу, і тут червоноармієць з гвинтівкою загородив нам дорогу.

— Далі не можна, — попередив він, — повертайте назад.

— Можна, — відповів шофер. — Це дружина льотчика Федосєєва.

— Добре, — сказав тоді червоноармієць, — ви почекайте.

Він витяг свисток і, викликаючи начальника, двічі свистнув.

Поки ми чекали, підійшло ще двоє військових. Вони тримали на прив'язі величезних собак. Це були шукачі з загону охорони — вівчарки Вітер і Лютта.

Я підняв Брутика і сунув його у віконце. Побачивши таких страховищ, він боязко махнув хвостиком. Але Вітер і Лютта не звернули на нього ніякої уваги.

Підійшов чоловік без гвинтівки, з наганом. Дізнавшись, що їде дружина льотчика Федосєєва, він приклав руку до козирка і, пропускаючи нас, махнув рукою вартовому.

— Мамо, — спитала Феня, — чому коли їдеш просто, то тоді не можна, а як скажеш «дружина льотчика Федосєє-

ева», то тоді можна? Добре бути дружиною льотчика Федосєєва. Правда?

— Мовчи, дурненька! — відповіла мати. — Що ти мелеш, і сама не знаєш!

Запахло вогкістю. В просвіт між деревами заблищала вода. І ось воно розкинулось праворуч — довге і широке озеро Куйчук.

Дивна, небачена картина відкрилась перед нашими очима. Дув вітер, білими бараццями пінилися хвилі озера, а на далекому протилежному березі яскравим полум'ям горів ліс. Навіть сюди, через озеро, за кілометр, разом з гарячим повітрям долітав гул і тріскотіння.

Охоплюючи хвою смолистих сосен, полум'я вмить звивалося до неба і зараз же падало на землю. Воно крутилося дзигого понизу і довгими гарячими язиками лизало воду озера. Іноді валилось дерево, і тоді від його удару здіймався стовп чорного диму, але тут же налітав вітер і рвав його.

— Там підпалили вночі, — похмуро пояснював шофер. — Їх давно б уже впіймали собаками, але вогонь замів сліди, і Лютті працювати важко.

— Хто запалив? — пошепки спитала мене Феня. — Хіба це запалили навмисне?

— Злі люди, — тихо відповів я. — Вони б хотіли спалити всю землю.

— І вони скоро сплять?

— Ще що! А ти бачила наших з гвинтівками? Їх переловлять швидко.

— Їх переловлять, — підтакнула Феня. — Тільки коли б швидше, а то жити страшно. Правда, Володю?

— Це тобі страшно, а мені нітрохи. У мене тато на війні був, і то не боявся.

— Так то ж тато... І в мене теж тато...

Машина вирвалася з лісу, і ми опинились на великій галявині, де розкинувся аеродром.

Фенина мати наказала нам вилізти і не відходити далеко, а сама пішла до дверей великої рубленої будівлі.

І коли вона проходила, то всі льотчики, механіки і всі люди, що стояли біля ганку, одразу притихли і мовчки з нею привітались.

Поки Феня бігала з Брутиком навколо машини, я притерся до купки людей і з їхніх розмов зрозумів, що Фенин батько, льотчик Федосєєв, на легкій машині вилетів учора

ввечері обстежити район лісової пожежі. Але ось уже минула майже доба, а він ще не повертався.

Отже, з машиною сталась аварія або у неї була вимушена посадка. Але де? І щастя, коли не в тому краю, де горів ліс, тому що за добу вогонь охопив майже двадцять квадратних кілометрів.

Тривога! Наш кордон перейшли три озброєних бандити! Їх бачив конюх радгоспу «Істра».

Але пострілами навздогін вони вбили його коня, поранили самого в ногу, і тому конюх дістався до околиці нашого селища так пізно.

Розгніваний і схвильований, розмахуючи своїм олов'яним браунінгом, я крокував по полю доти, поки не стукнувся лобом об орден на грудях високого чоловіка, який ішов до машини разом з Фениною матір'ю.

Сильною рукою чоловік цей зупинив мене. Подивився на мій подряпаний лоб і вийняв з моєї руки олов'яний браунінг.

Я зняковів і почервонів.

Але чоловік цей не усміхнувся, не сказав жодного глузливого слова. Він подивився, зважив на своїй долоні мою зброю. Витер браунінг об рукав шкіряного пальта і ввічливо простягнув мені назад.

Пізніше я дізнався, що це був комісар ескадрильї. Він провів нас до самої машини і ще раз повторив, що льотчика Федосеева безперестану шукають з землі і з повітря.

Ми покотили додому.

Вже вечоріло. Відчувши, що не все гаразд, засмучена Феня тихенько сиділа в куточку, з Брутиком більше не бавилась. І нарешті, уткнувшись матері в коліна, вона мимоволі задрімала.

Тепер все частіше й частіше нам доводилося стишувати хід і пропускати зустрічних.

Пробігали грузовики, військові підводи. Проїшла саперна рота. Промчав легковий червоний автомобіль, не наш, а чийсь чужий — мабуть, якого-небудь начальника з Іркутська.

І тільки дорога стала трохи вільнішою, тільки наш шофер дав ходу, як раптом щось хлопнуло, і машина зупинилась.

Шофер зліз, обійшов машину, вилаявся, піднявши

з землі упущений кимось залізний зуб від граблів і, зітхнувши, заявив, що лопнула камера і йому доведеться міняти колесо.

Щоб шоферу було легше піднімати машину домкратом, Фенина мати, я, а за мною і Брутик вийшли.

Поки шофер готувався лагодити колесо і діставав з-під сидіння різні інструменти, Фенина мати ходила по узлісся, а ми з Брутиком забігли в ліс і тут, в хаші, почали бігати і ховатись. Якщо він мене довго не знаходив, то від страху починав страшенно скавучати.

Ми довго бавилися. Я притомивсь, сів на пеньок і замислився. Почувши далекий гудок, я підскочив і, гукнувши Брутика, побіг.

Проте через дві-три хвилини я зупинився, збагнувши, що гуділа зовсім не наша машина. У нашої звук був багатоголосий, співучий, а ця ревла грубо, як грузовик.

Тоді я звернув праворуч і, як мені здалося, попрямував просто до дороги.

Здалеку долинув сигнал. Тепер уже гуділа наша машина. Але звідки, я не зовсім зрозумів.

Круто повернувши ще правіше, я щодуху побіг.

Плутаючись у траві, маленький Брутик стрибав за мною.

Коли б я не розгубився, я повинен був би стояти на місці або просуватись повільно, чекаючи нових і нових сигналів. Але мене охопив страх. З розгону я вривався в болітце, так-сяк виліз на сухе місце. О, знову сигнал! Мені треба було повернути назад. Але, побоюючись грузького болітця, я вирішив обійти його, закрутився, завертівся і, нарешті, охоплений жахом, навпростець, через хашу, помчав куди очі бачили.

Вже давно сховалося сонце. Поміж хмар блищав величезний місяць. А дика путь моя була небезпечна і важка. Тепер я йшов не туди, куди мені треба було, а крокував там, де дорога була трохи легша.

Мовчки і терпляче біг за мною Брутик. Сльози давно були виплакані, горло від крику і вигуків охрипло, лоб був мокрий, кашкет пропав, а поперек щоки моєї тяглася кривава дряпина.

Нарешті, змучений, я зупинивсь і опустився на суху траву, що росла по вершині пологого піщаного горба. Так

лежав я нерухомо, поки не почув, що Брутик, перепочивши, з шаленою упертістю тикається носом у мій живіт і нетерпляче дряпає мене лапою. Це він учув в моїй кишені згорток і вимагав їжі. Я відламав йому шматок булки, дав півкотлети. Нехотя зжував решту сам, потім розгріб в теплому піску ямку, нарвав трохи сухої трави, витягнув свій олов'яний браунінг, притиснув до себе цуценя і ліг, вирішивши чекати світанку не засинаючи.

В чорних провалах між деревами, в нерівному, невідразному світлі місяця все мені ввижались то зелені очі вовка, то волохата морда ведмедя. І здавалось мені, що, припавши до товстих стовбурів сосен, всюди причаїлись чужі і злісні люди. Минала хвилина, друга — зникали і танули одні страхіття, але з усіх боків виникали інші.

І так цих страхіть було багато, що, натрудивши собі шию, стомлений ними, я ліг на спину і почав дивитись тільки в небо.

Кліпаючи посоловілими очима, щоб не заснути, я заходився лічити зорі. Налічив шістдесят три штуки, збився, плюнув і почав стежити за тим, як чорна, схожа на колоду хмара наздоганяє другу і хоче вдарити її прямо в широку відкриту зубату пащу. Але тут втрутилася третя, худа довга хмара, і своєю кривою лапою вона взяла і закрила світлий ліхтар місяця.

Стало темно, а коли посвітлішало, то ні хмари-колоди, ні зубатої хмари вже не було, а по зоряному небу плавно летів великий літак.

Широко відчинені вікна його були яскраво освітлені. За столом, відсунувши вазу з квітами, сиділа над своїм кресленням моя мама і зрідка поглядала на годинник, дивуючись, що мене так довго немає.

І тоді, злякавшись, як би вона не пролетіла повз мою лісову галявину, я вихопив свій олов'яний браунінг і вистрілив. Дим обкутав усю галявину, заліз мені в ніс і в рот. І луна від пострілу, долетівши до широких крил літака, двічі дзенькнула, як залізний дах під ударом важкої каменюки.

Я скочив на ноги.

Уже світало. Олов'яний браунінг мій валявся на піску. Поряд нього сидів Брутик і незадоволено крутив носом, бо вітер, що змінив напрям за ніч, пригнав на галявину струмись чадного диму. Я прислухався. Попереду, праворуч, бряжчало залізо. Отже, сон мій був не зовсім сон.

Значить, попереду були люди, і виходить, боятись мені було нічого.

В яру, по дну якого біг струмок, я напився. Вода була зовсім тепла, майже гаряча, пахла смолою і сажею. Мабуть, струмок брав початок десь в смузї вогню.

За яром починався невисокий листяний ліс, з якого все живе при першому запаху диму забралось геть, і тільки самі мурашки, як і завжди, тихо ворушились біля своїх рихлих будівель та сірі жаби, яким все одно по сухому далеко не втекти, скрипуче квакали біля зеленого болота.

Обігнувши болото, я потрапив у хашу. І раптом зовсім недалеко я почув три різкі удари залізом об залізо, неначе хто бив молотком по бляшаному дну відерця.

Обережно рушив я вперед. Повз дерева із зламаними, ніби зрізаними верхівками, повз свіже гілля, листя і сучки, якими густо була всипана земля, я вийшов на крихітну галявинку. І тут якимось боком, задравши ніс і закинувши крило на стовбур зігнутої осики, стирчав літак. Внизу під літаком сидів чоловік. Стальним гаечним ключем він рівномірно бив по металевому кожуху мотора.

І цей чоловік був Фенин батько — льотчик Федосєєв.

Ламаючи гілля, я продерся до нього і гукнув. Він відкинув гаечний ключ. Повернувся в мій бік всім тулубом (встати він, певно, не міг) і, уважно оглянувши мене, здивовано спитав:

— Гей, дивовижне видіння! З яких небес по мою душу?

— Це ви? — не знаючи, як почати, сказав я.

— Так, це я. А це... — він ткнув пальцем в перекинутий літак, — це коняка моя. Дай сірника. Народ близько?

— Сірників у мене немає, Василю Семеновичу, а народу ніякого теж немає.

— Як немає? О, чорт! — І обличчя його болісно скривилося, тому що він зрушив з місця закутану ганчіркою ногу. — А де ж народ, люди?

— Людей немає, Василю Семеновичу. Я сам, та ось... мій собака.

— Сам? Гм... Собака? Ну в тебе й собака!.. Так що ж, скажи, будь ласка, ти тут сам робиш? Гриби смажені збираєш, попіл, вугілля?

— Я нічого не роблю, Василю Семеновичу. Я біг, рап-

До стор. 17

том чую — брязкотить. Я і сам думав, що тут люди. А це, виявляється, ви. А вас усе шукають, шукають...

— Та-ак, люди... А я, виходить, уже не «люди». Чому це в тебе вся щока в крові? Візьми банку, помаж йодом та коти-но, любий мій, щодуху до аеродрому. Скажи там якомога ласкавіше, щоб швидше за мною прислали. Вони мене шукають бозна-де, а я ж зовсім поряд. Тс, чуеш? — І він потягнув ніздрями, приножуючись до солодкувато-чадного пориву вітру.

— Це я чую, Василю Семеновичу, тільки я нікуди дороги не знаю. Я, бачите, і сам заблудив.

— Ф'ю, ф'ю! — присвиснув льотчик Федосеев.— Ну, тоді, як я бачу, справи у нас з тобою погані, товаришу. Ти в бога віруєш?

— Що ви, що ви! — здивувався я.— Та ви мене, Василю Семеновичу, мабуть не впізнали? Я ж Володька. У вашому дворі живу, в сто двадцять четвертій квартирі.

— Ну от, Володько: ти ні, і я ні. Значить, на чудеса нам сподіватись нічого. Залізь-но ти на те дерево і, що звідти побачиш, про те мені розкажеш.

Через п'ять хвилин я вже був на самій верхівці. Але з трьох сторін я бачив тільки ліс, ліс... А з четвертої, кілометрів за п'ять від нас, з лісу піднімалась хмара диму і повільно просувалася в наш бік.

Вітер був нестійкий, нерівний, і кожної хвилини він міг рвонутися на всю силу.

Я зліз і розказав про все це льотчику Федосееву.

Він глянув на небо: небо було неспокійне.

Льотчик Федосеев замислився.

— Послухай,— спитав він,— ти карту знаєш?

— Знаю,— відповів я.— Москва, Ленінград, Мінськ, Київ, Тифліс...

— Ех ти, сягнув у якому масштабі! Ти б ще почав: Європа, Америка, Африка, Азія. Я тебе питаю: якщо я тобі по карті накреслю дорогу, ти розберешся?

Я зам'явся.

— Не знаю, Василю Семеновичу. У нас це по географії проходили, та я щось погано...

— Ех, голово! Ото ж воно і є «погано»... Ну гаразд, раз погано, тоді краще й не треба. Ось, дивись.— Він простягнув руку.— Відійди на галявину далі. Повернись обличчям до сонця. Тепер повернись так, щоб сонце світило

тобі якраз на край лівого ока. Це й буде твій напрямок. Підійди і сядь.

Я підійшов і сів.

— Ну, говори, що зрозумів?

— Щоб сонце сяяло в край лівого ока,— невпевнено почав я.

— Не сяяло, а світило. Коли сяятиме, очі осліпнути можуть. І запам'ятай: що б тобі в голову не засіло, не думай звернути з цього напрямку вбік, а коти все прямо та прямо до тих пір, поки кілометрів через сім-вісім ти не упрешся в берег річки Кальви. Вона тут, і діватись їй нікуди. Ну, а на Кальві, біля Четвертого яру, там завжди народ: там рибалки, косарі, мисливці... Кого першого зустрінеш, до того й кидайся. А що сказати...

Тут Федосеев подивився на розбитий літак, на свою нерухому, закутану ганчіркою ногу, понюхав чадне повітря і похитав головою:

— А що сказати їм... ти і сам, я думаю, знаєш.

Я скочив.

— Стривай! — сказав Федосеев. Він витягнув з бокової кишені бумажник і простягнув його мені.— Візьмеш з собою.

— Навіщо? — не зрозумів я.

— Візьми,— повторив він.— Я можу захворіти, загублю. Потім віддаси мені, коли зустрінемось. А не мені, то моїй дружині або нашому комісарові.

Це мені зовсім не сподобалось, і я відчув, що до очей моїх підкочуються сльози, а губи у мене здригаються.

Але льотчик Федосеев дивився на мене строго, і тому я не посмів не послухатись його. Я поклав бумажник за пазуху, затягнув якомога міцніше ремінь і свиснув Брутика.

— Стривай! — знову затримав мене Федосеев.— Якщо ти раніше за мене побачиш кого-небудь з НКВС або нашого комісара, то скажи, що в районі пожежі, на двадцять четвертій ділянці, позавчора в дев'ятнадцять тридцять я бачив трьох чоловік. Думав — мисливці. Коли я знизився, то з землі вони ударили по літакові з гвинтівки, і одна куля пробила мені бензиновий бак. Решта все буде зрозуміло. А тепер, герой, ну, вперед рушай!

Важка справа, рятуючи людину, бігти чужим похмурым лісом до далекої річки Кальви, без доріг, без стежок, а вибираючи путь тільки по сонцю, яке неухильно мусить світити в край лівого ока.

Часто дорогою мені доводилось обходити непролазну гушавину, круті ярки, вогкі болота. Коли б не суворе попередження Федосеева, я десять разів міг би збитися і заблудити, бо частенько здавалося мені, що сонце сонцем, а я біжу вже назад, просто до місця моєї вчорашньої ночівлі.

Але так уперто просувався я вперед і вперед, зрідка зупиняючись, втирав мокрий лоб і гладив дурненького Брутика, який, певно, від страху гнав за мною, не відстаючи, і, висунувши довгого язика, сумно дивився на мене нічого не розуміючими очима.

За годину подув різкий вітер, сіра імла наглухо затигла небо. Деякий час сонце ще ледь позначалося плямою, туманною і невиразною, потім і ця пляма зовсім розтанула.

Я просувався швидко і обережно. Але через короткий час відчув, що я починаю плутати.

Наді мною зімкнулося небо, похмуре, рівне. І не те що лівим, а навіть обома очима я не міг розрізнити на ньому і найменшого просвіту.

Минуло ще годин дві. Сонця не було, Кальви не було, сил не було, і навіть страху не було, а була тільки велика спрага, втома, і я нарешті повалився в тінь під кущем вільхи.

«І ось воно, життя! — заплющивши очі, думав я. — Живеш, чекаєш: ось, мовляв, прийде який-небудь випадок, пригода, тоді я... я... А що я? Там — розбитий літак. Туди повзе вогонь. Там поранений льотчик чекає допомоги. А я, як колода, лежу на траві і нічим допомогти йому не маю сили».

Дзвінкий свист пташинки почувся десь зовсім близько. Я здригнувся. Тук-тук! Тук-тук! — почулося зверху. Розплющивши очі, майже в себе над головою, на стовбурі товстого ясена я побачив дятла.

Тут тільки я помітив, що ліс цей уже не глухий і не мертвий. Тут кружляли над галявиною жовті й сині метелики, блискали бабки і неугавно тріщали коники.

І не встиг я трохи підвестись, як мокрий, наче мочалка, Брутик кинувся мені прямо на живіт, підстрибнув

і затрусився, широко розкидаючи холодні дрібні бризки,— він десь викупався.

Я скочив, кинувся в куці і радісно скрикнув, бо кроків за сорок від мене в блиску похмурого дня котила свої сірі хвили широка річка Кальва.

Я підійшов до берега і оглядівся. Ні праворуч, ні ліворуч, ні на воді, ні на березі нікого не було. Не було ні житла, ні людей, не було ні рибалок, ні сплавників, ні косарів, ні мисливців. Певно, я взяв дуже круто вбік від того Четвертого яру, на який я мав вийти за наказом льотчика Федосєєва. Але на протилежному березі, на узліссі, не менше ніж за кілометр звідси, клубочився димок, і там, біля маленького куреня, стояла запряжена у віз коняка.

Гострий холодок пробіг по моему тілу. Руки і шия вкрилися мурашками, плечі пересмикнулися, як у пропасниці, тому що я зрозумів— мені треба буде перепливати Кальву. Я ж плавав погано. Правда, я міг перепливати ставок, той, що лежав у селищі позаду цегляних сараїв. Більше того, я міг перепливати його навіть туди й назад. Але це лише тому, що навіть у найглибшому місці вода сягала мені не вище підборіддя.

Я стояв і мовчав. По воді пливли тріски, гілля, жмутки сирої трави і пухла піна.

І я знав, що коли треба, я перепливу Кальву — вона не така широка, щоб я вибився з сил і захлинувся. Але я знав і те, що варто мені на мить розгубитись, злякатися глибини, сьорбнути ковток води, і я піду на дно, як це зі мною було рік тому на зовсім не широкій річечці Лугарці.

Я підійшов до берега, витяг з кишені важкий олов'яний браунінг, покрутив його і жбурнув у воду.

Браунінг — це іграшка, а тепер мені було не до гри.

Ще раз подивився я на протилежний берег, зачерпнув пригорщу холодної води. Ковтнув, щоб заспокоїлося серце. Кілька разів глибоко зітхнув, ступив у воду. І щоб не витратити даремно сил, по положистому піщаному схилу ішов я доти, поки вода не досягла мені до підборіддя.

Дике виття розляглося за моєю спиною. Це, як божевільний, скавав по берегу Брутик.

Я поманив його пальцем, відкашлявся, сплюнув і, відштовхнувшись ногами, намагаючись не бризкати, поплив.

Тепер, коли голова моя була над водою низько, протилежний берег здався мені дуже далеким, і щоб не лякати-ся, я опустив очі на воду.

Так, потроху, умовляючи себе не хвилюватись, а головне, не квапитись, помах за помахом просувався я вперед.

Ось уже і вода похолоднішала, прибережні кущі побігли праворуч — це потягла мене течія. Але я це передбачив і тому не злякався. Нехай тягне. Моя справа — спокійніше, раз, раз... вперед і вперед... Берег потроху наближався, уже видно було сріблясте, вкрите пухом листя осичняку, і вода стрімливо понесла мене до піщаного повороту.

Нічого поганого в цьому поки що не було.

Раптом позаду себе я почув голоси. Я хотів повернутись, але не наважився.

Потім за моєю спиною захлюпотіла вода, і скоро я побачив, що, високо піднявши морду і відчайдушно працюючи лапами, вибиваючись з останніх сил, збоку до мене підпливає Брутик.

«Ти дивись, брат! — з тривогою подумав я. — Ти до мене не лізь, а то потонемо обое».

Я рвонувся вбік, але течія зіштовхнула мене назад, і, скориставшись з цього, проклятий Брутик, боляче дряпаючись кігтями, поліз до мене просто на шию.

«Тепер пропав! — пірнувши з головою в воду, подумав я. — Тепер справі кінець!»

Пирхаючи і відплювуючись, я виринув на поверхню, змахнув руками і одразу ж відчув, як Брутик з відчайдушним вищанням лізе мені на голову.

Тоді, зібравши останні сили, я відкинув Брутика, але тут у рот і в ніс мені вдарила хвиля. Я захлинувся, безглуздо замахав руками і знову почув на залишеному мною березі голоси, гомін і гавкання.

Тут налетіла ще хвиля, перекинула мене з живота на спину, і останнє, що я пам'ятаю, — це промінь сонця крізь хмари і чиюсь страшну морду, яка, широко розкривши зубату пащу, кинулася мені на груди.

Як дізнався я пізніше, через дві години після того, як я пішов від льотчика Федосеева, по моїх слідах від проїжджої дороги собака Лютта привела людей до льотчика. І перш ніж просити що-небудь для себе, льотчик Федосеев показав їм на вкрите хмарами небо й наказав наздоганяти мене.

Того ж вечора другий собака, Вітер, наздогнав у лісі трьох озброєних людей. Тих, що перейшли кордон, щоб спалити ліси, а з ними і наш великий завод.

Одного з них убили під час перестрілки, двох схопили. Але і їм — ми знали — пощади не буде.

Я лежав дома в постелі.

Під ковдрою було тепло і м'яко. Звично стукотів будильник. З-під крана на кухні бризкала вода. Це умивалася мама. Ось вона ввійшла і стягнула з мене ковдру!

— Вставай, хвалько! — сказала вона, терпляче розчісуючи гребінцем своє густе чорне волосся. — Я вчора зайшла до вас на збори і від дверей чула, як ото ти розійшовся: «я скочив», «я кинувся», «я рвонувся»... А хлоп'ятка, дурненькі, сидять, вуха розвісили. Думають — і правда.

Але я спокійний.

— Так, — з гордістю кажу я, — а ти спробуй-но перепливи в одязі Кальву!

— Добре «перепливи», коли тебе самого з води собака Лютта за сорочку витягла! Вже ти б краще, герою, помовчував. Я у Федосеева питала. «Прибіг, каже, ваш Володька до мене блідий, труситься... У мене, говорить, з географії «погано». Насилу-насилу умовив я його бігти до річки Кальви».

— Брехня! — Обличчя мое спалахує, я схоплююсь і гнівно дивлюся в очі матері.

Але тут я бачу, що це вона просто сміється, що під очима у неї ще не розтанула блідосинювата димка. Значить, зовсім недавно гірко вона за мною плакала і тільки не хоче в цьому признатись. Така вже в неї, в мене, вдача!

Вона куйовдить мені волосся і каже:

— Вставай, Володько. По ботинки збігай. Я досі так і не встигла.

Вона бере свої креслення, готувальню, лінійки і йде готуватись до заліку.

Я біжу по ботинки, але в дворі, побачивши мене з балкона, відчайдушно верещить Феня.

— Іди! — кричить вона. — Та іди ж мерщій, тебе кличе тато!

«Гаразд,— думаю я,— по ботинки встигну».

І піднімаюсь нагору.

Нагорі Фенька з розбігу хапає мене за ноги і тягне до батька в кімнату. У нього вивихнута нога, і він лежить в постелі забинтований. Поряд з ліками біля нього на столу лежить гострий ніжик і стальне шило. Він над чимось працював. Він вітається зі мною і розпитує мене про те, як я біг, як заблудив і як знову знайшов річку Кальву.

Потім він суне руку під подушку і простягає мені схожий на годинник, блискучий, нікельований компас з кришкою, з запором і з фосфорною картушкою, що крутиться.

— Візьми,— каже він,— вчися розбирати карту. Це тобі від мене на спогад.

Я беру. На кришці акуратно позначений рік, місяць і число. Те саме, коли я зустрів Федосєєва в лісі біля літака. Внизу напис: «Володимиру Курнакову від льотчика Федосєєва».

Я стою мовчки. Загинули! Загинули тепер безповоротно всі хлопці нашого двору. І нема їм від мене жалю, немає пощади!

Я тисну льотчикові руку і виходжу до Фені. Ми стоїмо з нею біля вікна, і вона щось мурмотить, мурмотить, а я не чую і не чую.

Нарешті вона смикає мене за рукав і говорить:

— Все добре, тільки жаль бідного: він потонув, Брутик!

Так, Брутика жаль і мені. Але що зробиш: раз війна, так війна.

— Коли б ми тоді не запихали йому в рот цукерку, він би до нас не прив'язався,— сумно говорить Феня.

— Хто знає,— втішаю я її,— а може, тоді прийшли б собачники, підхопили його гаком, посадили в ящик, а потім здерли б з нього шкіру. От тобі й друга загибель. Хіба вона краща?

Через вікно нам видно ліси. Вогонь погашений, і тільки подекуди здіймається димок. Але й там закінчують свою роботу останні бригади.

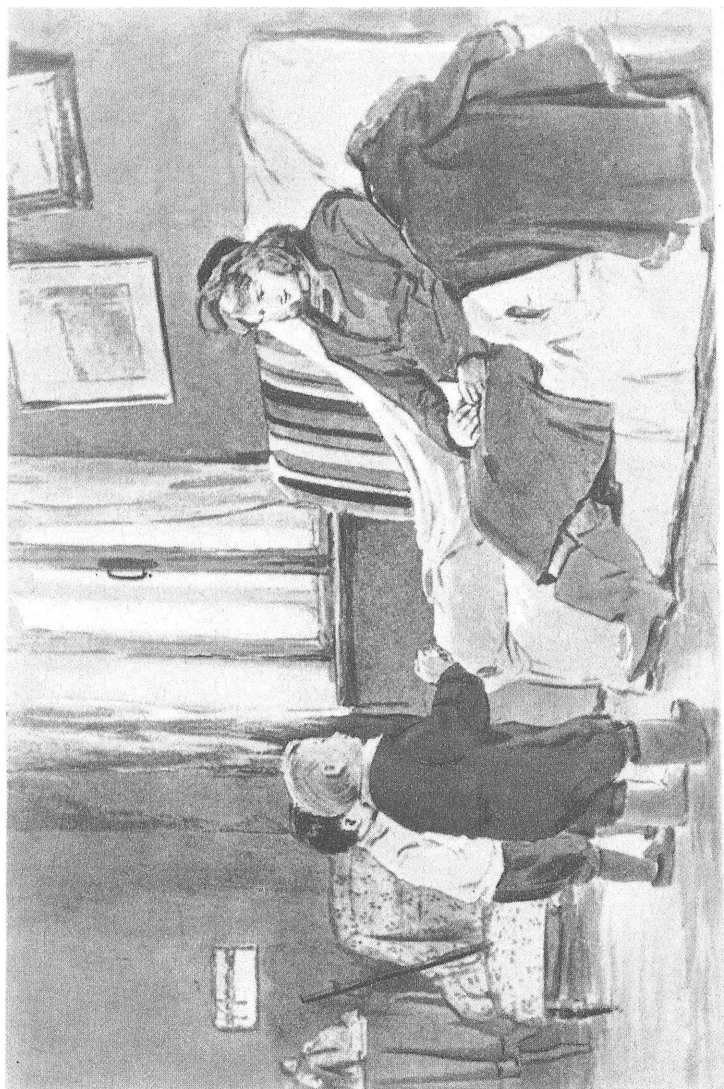
Крізь вікно видно наш величезний завод, той самий, на якому працює майже все наше нове селище.

Біля заводу в два ряди протягнутий колючий дріт. А по краях під дерев'яними щитами день і ніч стоять вартові.

Навіть звідси нам з Фенею чути брязкання ланцюгів і заліза, гул моторів і важкі удари парового молота. Що на цьому заводі роблять, ми не знаємо. А коли б і знали, то не сказали б нікому, крім одного — товариша Ворошилова.

1939 р.

До стор. 29

ЧУК І ГЕК

Жив чоловік у лісі коло Синіх гір. Він багато працював, а роботи не меншало, і йому не можна було поїхати додому у відпустку.

Нарешті, коли настала зима, він зовсім засумував, попросив дозволу в начальника і послав своїй дружині листа, щоб вона приїздила разом з дітьми до нього в гості.

Дітей у нього було двоє — Чук і Гек.

А жили вони з матір'ю в далекому величезному місті, кращого за яке й немає в світі.

Удень і вночі сяяли над баштами цього міста червоні зорі.

І, звичайно, це місто називалось Москва.

Саме в той час, як листоноша з листом піднімався по сходах, у Чука з Геком був бій. Коротше кажучи, вони просто верещали й борюкались.

З-за чого почалась ця бійка, я вже забув. Але пригадую, чи то Чук поцупив у Гека порожню сірникову коробку, чи, навпаки, Гек потяг у Чука бляшанку з-під вакси.

Тільки-но обидва ці брати, стукнувши по разу один одного кулаками, збиралися стукнути по другому, як зазеленчав дзвінок, і вони з тривогою перезирнулись. Вони подумали, що прийшла їхня мама. А в цієї мами була дивна вдача. Вона не лаяла за бійку, не кричала, а просто розводила забіяк по різних кімнатах і цілу годину, а то й дві не дозволяла їм гратись разом. А в одній годині — цок та цок — аж цілих шістьдесят хвилин. А в двох годинах ще й більше.

От чому обидва брати миттю витерли сльози й кинулись одчиняти двері.

Але, виявилось, це була не мати, а листоноша, який приніс листа.

Тоді вони закричали:

— Це лист від тата! Так, так, від тата! І він, мабуть, швидко приїде!

Тут, на radoшах, вони почали скакати, стрибати й перекидатись по пружинному дивану. Тому що хоч Москва й найчудовіше місто, та коли тато от уже цілий рік не був дома, то і в Москві може стати сумно.

І так вони розвеселились, що не помітили, як увійшла їхня мати.

Вона дуже здивувалась, побачивши, що обидва її чудові синки, лежачи на спинах, кричать і гупають каблучками в стіну, та так дуже, що аж трусяться картини над диваном і гуде пружина стінного годинника.

Та коли мати дізналась, чому така радість, то синів лаяти не стала.

Вона тільки турнула їх з дивана.

Сяк-так скинула вона шубку й схопила листа, навіть не струсивши з волосся сніжинок, що тепер розтанули й блискотіли, як іскри, над її темними бровами.

Усім відомо, що листи бувають веселі або сумні, і тому, поки мати читала, Чук і Гек уважно стежили за її обличчям.

Спочатку мати насупилась, і вони насупились теж. Але потім вона стала усміхатись, і вони вирішили, що цей лист веселий.

— Батько не приїде,— відкладаючи листа, сказала мати,— в нього ще багато роботи, і його до Москви не відпускають.

Спантеличені Чук і Гек розгублено глянули один на одного. Лист виявився який тільки буває найсумніший.

Вони разом понадувались, засопли й сердито поглянули на матір, яка невідомо чого усміхалась.

— Він не приїде,— провадила далі мати,— але він кличе нас усіх до себе в гості.

Чук і Гек скочили з дивана.

— Він дивак-чоловік,— зітхнула мати.— Легко сказати — в гості! Наче це сів у трамвай та й поїхав...

— Так, так,— швидко підхопив Чук,— коли він кличе, то ми сядемо й поїдемо.

— Ти дурний,— сказала мати.— Туди їхати тисячу й іще тисячу кілометрів поїздом. А потім на санях кіньми

через тайгу. А в тайзі натрапиш на вовка чи на ведмедя. І що це за дивна витівка! Ви тільки подумайте самі!

— Гей-гей! — Чук і Гек не думали й півсекунди, а в один голос заявили, що вони вирішили їхати не тільки тисячу, а навіть сто тисяч кілометрів. Їм нічого не страшно. Вони хоробрі. І це вони вчора прогнали камінням чужого собаку, що заскочив у двір.

І так вони говорили довго, розмахували руками, притупували, підстрибували, а мати сиділа мовчки, все їх слухала, слухала. Нарешті розсміялась, схопила обох на руки, закружила й звалила на диван.

Знайте, вона давно вже чекала такого листа, і це вона тільки навмисне дражнила Чука та Гека, бо весела в неї була вдача.

Минув цілий тиждень, поки мати спорядила їх у дорогу. Чук і Гек часу дарма не галяли також.

Чук змайстрував собі кинджал з кухонного ножа, а Гек знайшов собі гладеньку палицю, забив у неї гвіздок, і виїшов спис, до того кріпкий, що коли б чим-небудь проколоти шкуру ведмедя, а потім штрикнути цим списом у серце, то, звісно, ведмідь здох би зразу.

Нарешті всі справи були скінчені. Вже запакували багаж. Приробили другий замок до дверей, щоб не обікрали квартиру злодії. Повимітали з шафи залишки хліба, крупи й борошна, щоб не порозводились миші. І от мати поїхала на вокзал купувати квитки на вечірній завтрашній поїзд.

Але тут без неї в Чука з Геком зайшла сварка.

Ах, коли б тільки знали вони, до якої біди доведе їх ця сварка, то нізащо б у цей день вони не посварились!

У запасливого Чука була плеската металева коробочка, де він складав срібні папірці від чаю, обгортки цукерок (якщо там був намальований танк, літак або червоноармієць), воронячі пера для стріл, кінську волосінь для китайського фокуса і ще всякі дуже потрібні речі.

У Гека такої коробочки не було. Та й взагалі Гек був роззява, але зате він умів співати пісень.

І от саме в той час, коли Чук ішов витягати з потаємного місця свою дорогоцінну коробочку, а Гек у кімнаті співав пісень, увійшов листоноша й передав Чукові телеграму для матері.

Чук сховав телеграму в свою коробочку й пішов дізнатись, чому це Гек уже не співає пісень, а кричить:

Р-ра! Р-ра! Ура!
Гей! Бей! Турумбей!

Чук з цікавістю прочинив двері й побачив такий «турумбей», що від злості в нього аж затрусились руки.

Посеред кімнати стояв стілець, і на спинці його висіла вся попроштрикувана списом, пошарпана газета. І це нічого. Але проклятущий Гек, уявивши, що перед ним туша ведмедя, люто штрикав списом у жовту коробку з-під маминих черевиків. А в коробці в Чука зберігалась сигнальна бляшана дудка, три колірні значки від Жовтневих свят і гроші — сорок шість копійок, що їх він не витратив, як Гек, на всякі там дурниці, а запасливо приберіг для дальньої дороги.

І, побачивши пробиту коробку, Чук видрав у Гека спис, переломив його об коліно й шпурнув на підлогу.

Але, мов яструб, налетів Гек на Чука й вихопив у нього з рук металеву коробку. Одним махом скочив на підвіконня й викинув коробку через одчинену квартиру.

Страшно залементував ображений Чук і з криком: «Телеграма! Телеграма!» в самому пальті, без калош та шапки, вискочив за двері.

Збагнувши, що сталося щось недобре, слідом за Чуком помчав Гек.

Але марно шукали вони металеву коробочку, в якій лежала ще ніким не прочитана телеграма.

Чи то вона впала в замет і тепер лежала глибоко під снігом, чи то вона впала на стежку і її потяг який-небудь перехожий, але, так чи так, разом з усім добром і нерозпечатаною телеграмою коробка навіки пропала.

Повернувшись додому, Чук і Гек довго мовчали. Вони вже помирились, бо знали, що перепаде їм од матері обом. Але тому, що Чук був на цілий рік старший од Гека, то, побоюючись, коли б йому не перепаало більше, він придумав:

— Знаєш, Гек: а що, як ми мамі про телеграму нічого не скажемо? Подумаєш — телеграма! Нам і без телеграми весело.

— Брехати не можна,—зітхнув Гек.— Мама за брехню завжди ще гірше сердиться.

— А ми не будемо брехати! — радісно вигукнув Чук.— Якщо вона питає, де телеграма,— ми скажемо. Якщо ж

не питає, то навіщо нам наперед вискакувати? Ми не вискочки.

— Добре,— погодився Гек.— Якщо брехати не треба, то так і зробимо. Це ти добре, Чук, придумав.

І тільки-но вони так вирішили, як увійшла мати. Вона була задоволена, бо дістала хороші квитки на поїзд, але все-таки вона зразу помітила, що в її любих синів обличчя смутні, а очі заплакані.

— Відповідайте, громадяни,— обтрушуючи сніг, спитала мати,— за що у вас без мене була бійка?

— Бійки не було,— відмовився Чук.

— Не було,— потвердив Гек.— Ми тільки хотіли побитись, але зразу роздумали.

— Дуже я люблю таке роздум'я,— сказала мати.

Вона роздяглася, сіла на диван і показала їм цупкі зелені квитки: один квиток великий, а два маленькі. Незабаром вони повечеряли, а потім стихло грюкання, погасло світло, і усі послули.

А про телеграму мати нічого не знала, тому, звісно, нічого й не спитала.

Назавтра вони поїхали. Але тому що поїзд відходив дуже пізно, то крізь чорні вікна Чук і Гек, від'їжджаючи, нічого цікавого не побачили.

Вночі Гек прокинувся, щоб напитись. Лампочка на стелі була погашена, але все довкола Гека було осяяне голубим світлом: і склянка, що дрижала на покритому салфеткою столику, і жовтий апельсин, що здавався тепер зеленкуватим, і обличчя мами, яка, погойдуючись, спала міцно-міцно. Крізь укриту сніговими візерунками шибку вагона Гек побачив місяць, та такий величезний, якого в Москві й не буває. І тоді він вирішив, що поїзд уже мчить по високих горах, звідки до місяця ближче.

Він розбуркав маму й попросив напитись. Але пити вона йому з однієї причини не дала, а звеліла відломити й з'їсти часточку апельсина.

Гек образився, часточку відломив, але спати йому вже не захотілось. Він поштовхав Чука — чи не прокинеться. Чук сердито пирхнув і не прокидався.

Тоді Гек надів валянки, прочинив двері й вийшов у коридор.

Коридор вагона був вузький і довгий. Біля зовнішньої

стіни його були поприроблювані складні стільчики, що самі з тріском захлопувались, коли з них злізеш. Сюди ж, у коридор, виходило ще десять дверей. І всі двері були блискучі, червоні, з жовтими позолоченими ручками.

Гек посидів на одному стільчику, потім на другому, на третьому й так добрався майже до кінця вагона. Але тут пройшов провідник з ліхтарем і присоромив Гека, що люди сплять, а він стільчиками грюкає.

Провідник пішов, а Гек мерщій подався до себе в купе. Він насилу одсунув двері. Обережно, щоб не розбудити маму, зачинив і кинувся на м'яку постіль. А тому що товстий Чук розлігся на всю широчінь, то Гек безцеремонно штовхнув його кулаком, щоб той посунувся.

Але тут сталося щось страшне: замість білявого круглологового Чука на Гека глянуло сердите вусате обличчя якогось дядька, який суворо спитав:

— Це хто ж тут штовхається?

Тоді Гек зарепетував що було сили. Перелякані пасажири посхоплювалися з усіх полиць, спалахнуло світло, і, побачивши, що він потрапив не в своє купе, а в чуже, Гек зарепетував іще дужче.

Але всі люди зразу зрозуміли, в чім справа, і стали сміятись. Вусатий дядько надів штани, військову гімнастюрку й одвів Гека на місце.

Гек сковзнув під свою ковдру й принишк. Вагон погойдувало, вітер шумів.

Дивовижний величезний місяць знов осяював голубим світлом склянку, що дрижала на білій салфетці, оранжовий апельсин і обличчя матері, яка уві сні чогось посміхалась і зовсім не знала, яка біда приключилася з її сином.

Нарешті заснув і Гек.

...І снився Геку дивний сон:

Ожив немовби весь вагон,

Немовби голоси коліс

Вагон у гуркоті підніс.

Вночі вагони мчать і мчать

І паровозів кричать:

Перший. Вперед, товаришу! Твій шлях

По темних проляга полях.

Другий.

Ясніше сяйте, ліхтарі,

Аж до ранкової зорі!

Третій.

Палай, вогонь! Гудок, лунай!

Спішіть, колеса, в східний край!

Четвертий.

Тоді замовкнемо, повір,

Як домчимо до Синіх гір.

Коли Гек прокинувся, колеса, вже без усяких розмов, мірно постукували під вагоном. Крізь морозні шибки світило сонце. Постелі були прибрані. Вмитий Чук гриз яблуко. А мама й вусатий військовий проти відчинених дверей реготали з нічних пригод Гека. Чук зразу ж показав Гекові олівця з наконечником із жовтого патрона, який йому подарував військовий.

Але Гек на речі не заздрив і не був на них жадібний. Він, правда, був розтелепа й роззява. Мало того, що вночі він заліз у чуже купе,— от і зараз він не міг пригадати, куди запроторив свої штани. Але зате Гек умів співати пісень.

Умившись та привітавшись з мамою, він притулився лобом до холодної шибки й став дивитись, що це за край, як тут живуть і що роблять люди.

І поки Чук ходив од дверей до дверей і знайомився з пасажирами, які охоче дарували йому всякий дріб'язок — хто резинову пробку, хто гвіздок, хто шмат крученої шворки, Гек за цей час побачив крізь вікно немало.

От лісова хатинка. У величезних валянках, у самій сорочці та з кішкою в руках вискочив на ганок хлопчисько. Брязь! — кішка шкереберть полетіла в пухнастий замет і, незграбно вибираючись, застрибала по рихлому снігу. Цікаво, за віщо це він її кинув? Мабуть, що-небудь зі столу поцупила.

Але вже нема ні хатинки, ні хлопчиська, ні кішки — стоїть у полі завод. Поле біле, димарі червоні. Дим чорний, а світло жовте. Цікаво, що на цьому заводі роблять? Ось будка, і, вкутавшись у кожух, стоїть вартовий. Вартувий у кожусі величезний, широкий, і гвинтівка його здається тоненькою, наче соломинка. Однак спробуй-но, поткнись!

Потім пішов танцювати ліс. Дерев, що були ближче, стрибали прудко, а дальні рухались поволі, немовби їх тихо крутила славна снігова ріка.

Гек гукнув Чукові, що повертався в купе з багатою здобиччю, і вони стали дивитись разом.

Траплялись на путі станції — великі, світлі, на яких шипіло й пихкало зразу штук по сто паровозів; траплялись станції й зовсім маленькі, — ну, справді-таки, не більші від того продуктового ларка, що торгував усяким дріб'язком на розі біля їхнього московського дому.

Мчали назустріч поїзди, вантажені рудою, вугіллям і величезними, завтовшки з піввагона, колодами.

Наздогнали вони ешелон з биками й коровами. Паровозик у цього ешелона був незавидний, і гудок у нього тонкий, писклявий, а тут як один бик ревнув — му-у!.. Навіть машиніст озирнувся і, мабуть, подумав, що це його великий паровоз наздоганяє.

А на одному роз'їзді зупинились вони біч-о-біч з могутнім залізним бронепоїздом. Грізно стирчали з башт укутані в брезент гармати. Червоноармійці весело тупали, сміялись і, хлопаючи рукавицями, відігрівали руки.

Але один чоловік у кожанці стояв біля бронепоїзда мовчазний і задумливий. І Чук із Геком вирішили, що це, звичайно, командир, який стоїть і чекає, чи не прийде наказ від Ворошилова відкрити проти кого-небудь бій.

Так, немало вони всячини за дорогу побачили. Шкода тільки, що надворі бушувала метелиця і вікна вагона часто бували наглухо заліплені снігом.

І от нарешті вранці поїзд підкотив до маленької станції.

Тільки-тільки мати встигла зсадити Чука з Геком і прийняти од військового речі, як поїзд помчав далі.

Чемодани скинули в сніг. Дерев'яна платформа скоро спорожніла, а батько зустрічати так і не прийшов.

Тоді мати на батька розсердилась і, лишивши дітей глядіти речі, пішла до ямщиків дізнатись, які по них батько прислав сани, бо до того місця, де він жив, лишалось їхати ще кілометрів сто тайгою.

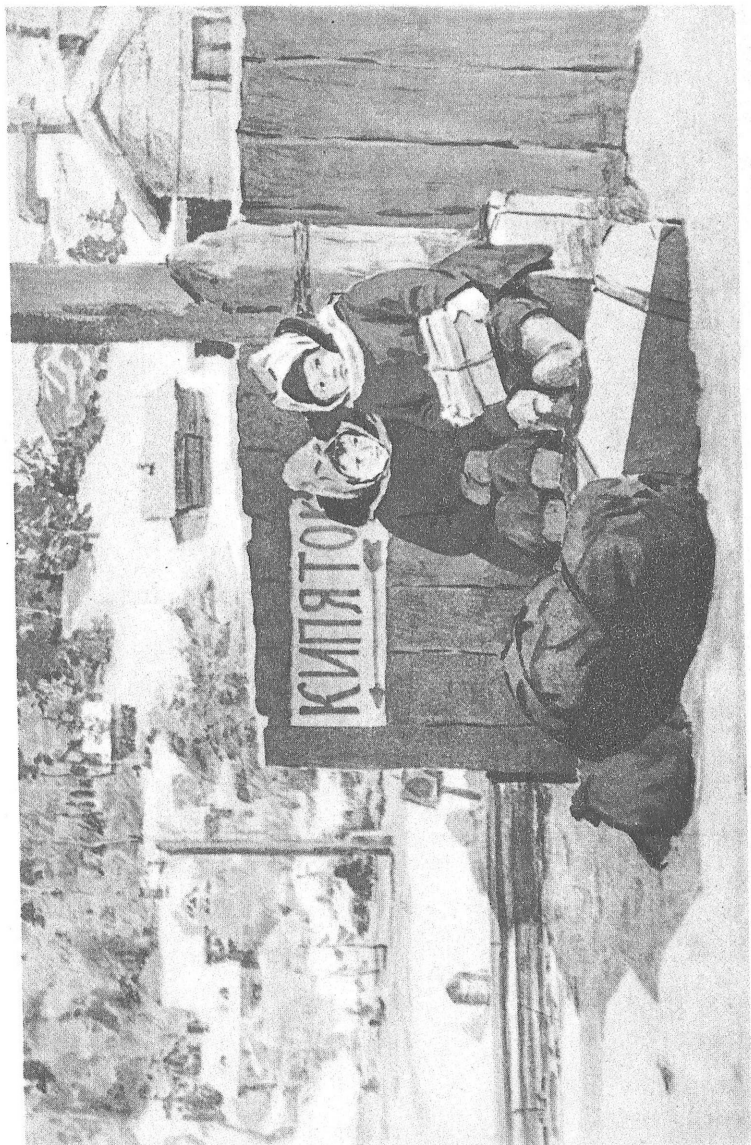
Мати ходила дуже довго, а тут іще з'явився поблизу страшений козел. Спочатку він обгризав кору з мерзлої колоди, але потім огидно мекнув і чогось дуже пильно став на Чука з Геком поглядати.

Тоді Чук і Гек мерщій сховались за чемоданами, бо хто ж його знає, що в цих краях козлам потрібно.

Та ось повернулась мати. Вона була зовсім сумна і пояснила, що, мабуть, батько телеграму про їх виїзд не одержав і тому коней на станцію він по них не прислав.

Тоді вони покликали ямщика. Ямщик довгим батогом оперішив козла по спині, забрав речі й поніс їх у буфет вокзалу.

Буфет був маленький. За прилавком пихкав товстий, завбільшки з Чука, самовар. Він дрижав, гудів, і густа

пара його, мов хмарина, здіймалась до дощаної стелі, під якою цвірінькали, залетівши погрітись, горобці.

Поки Чук з Геком пили чай, мати торгувалася з ямщиком: скільки він візьме, щоб довести їх у ліс до місця. Ямщик правив дуже багато — аж сто карбованців. Але й те сказати, дорога й справді була таки не близька. Нарешті вони договорились, і ямщик побіг додому по хліб, по сіно й по теплі кожухи.

— Батько й не знає, що ми вже приїхали,— сказала мати.— Ото здивується він і зрадіє!

— Еге, він зрадіє,— сьорбаючи чай, статечно потвердив Чук.— І я здивуюсь і зрадію теж.

— І я теж,— погодився Гек.— Ми під'їдемо тихенько, і якщо тато куди-небудь вийшов з дому, то ми чемодани сховаємо, а самі залізьмо під ліжку. От він приходить. Сів. Задумався. А ми мовчимо, мовчимо, та враз як завіємо!

— Я під ліжку не полізу,— відмовилась мати,— і вити не стану теж. Лізьте й вийте самі... Навіщо ти, Чук, цукор у кишеню ховаєш? І так у тебе кишені повні, як смітник.

— Я коней годувати буду,— спокійно пояснив Чук.— Забирай і ти, Гек, шматок ватрушки. А то в тебе ніколи нічого нема. Тільки й знаєш у мене канючити!

Незабаром прийшов ямщик. Поклали в широкі сани багаж, підбили сіно, вкутались ковдрами, кожухами.

Прощайте, великі міста, заводи, станції, села, селища! Тепер попереду тільки ліс, гори й знову густий, темний ліс.

Майже до смеркання, охкаючи, ахкаючи й дивуючись з дрімучої тайги, вони проїхали непомітно. Але ось Чукові, якому з-за спини ямщика погано було видно дорогу, стало нудно. Він попросив у матері пиріжка чи булки.

Але ні пиріжка, ні булки мати, звісно, йому не дала. Тоді він насупився й знічев'я став штовхати Гека й почав відсувати його на край.

Спочатку Гек терпляче опирався. Потім скипів і плюнув на Чука. Чук розізлився й почав битись. Але тому що руки їхні були стягнені важкими кожухами, то вони нічого не могли вдіяти, а тільки стукали один одного вкутаними в башлики лобами.

Поглянула на них мати і засміялась. А тут ямщик уда-

рив бато́гом по конях — і рвонули коні. Вискочили на до-
рогу й затанцювали два білі пухнасті зайці. Ямщик за-
гукав:

— Гей, гей! Ого-го!.. Бережись: задавимо!

Весело чкурнули в ліс пустотливі зайці. Задимав у об-
личчя свіжий вітер. І, мимоволі припавши один до одного,
Чук і Гек помчали в снях з гори назустріч тайзі й на-
зустріч місяцеві, який поволі виповзав із-за вже недалеких
Синіх гір.

Але от без усякої команди коні стали біля маленької,
занесеної снігом хатинки.

— Тут ночуємо,— сказав ямщик, зіскакуючи в сніг.—
Це наша станція.

Хатинка була маленька, але кріпка. Людей у ній не
було.

Ямщик хутко закип'ятив чайник; внесли із саней сум-
ку з продуктами.

Ковбаса так замерзла й затверділа, що нею можна
було забивати цвяхи. Ковбасу ошпарили окропом, а шмат-
ки хліба поклали на гарячу плиту.

Чук за піччю знайшов якусь криву пружину, і ямщик
сказав йому, що це пружина від капкана, яким ловлять
усякого звіра. Пружина була іржава й валялась без діла.
Це Чук збагнув зразу.

Попили чаю, попоїли й полягали спати. Біля стіни стоя-
ло широке дерев'яне ліжко. Замість матраца на ньому
було сухе листя.

Гек не любив спати ні біля стінки, ні посередині. Він
любив спати скраю. І хоч він іще з раннього дитинства
чув пісню «Баю-баюшки-баю, не лягай ти на краю», Гек
усе одно завжди спав скраю.

Коли ж його клали посередині, то вві сні він стягав
з усіх ковдри, відбивався ліктями й штовхав Чука в живіт
коліном.

Не роздягаючись і повкривавшись кожухами, вони по-
лягали: Чук біля стінки, мати посередині, а Гек скраю.

Ямщик погасив свічку й поліз на піч. Одразу всі по-
снули. Але, звичайно, як і завжди, вночі Гекові схотілось
пити, і він прокинувся.

Напівсонний він надів валянки, добрався до столу,
ковтнув води з чайника й сів перед вікном на табуретку.

Місяць був за хмарками, і крізь маленьке віконце за-
мети снігу видавались чорносиніми.

«Ото як далеко занесло нашого тата!» здивувався Гек. І він подумав, що, мабуть, далі від цього місця вже й не багато лишилось місць на світі.

Але ось Гек прислухався. За вікном йому причувся стук. Це був навіть не стук, а рипіння снігу під чиймись важкими кроками. Так і є! Ось у п'ятні щось важко зітхнуло, заворушилось, заворочалось, і Гек зрозумів, що це повз вікно пройшов ведмідь.

— Лютий ведмедю, чого тобі треба? Ми так довго їдемо до тата, а ти хочеш нас пожерти, щоб ми його ніколи й не побачили?.. Ні, йди геть, поки люди не вбили тебе влучною рушницею чи гострою шаблею!

Так думав і бурмотів Гек, а сам зі страхом та цікавістю дужче й дужче припадав лобом до обмерзлої шибки вузького віконечка.

Але ось із-за швидких хмар стрімко викотився місяць. Чорносині замети заіскрилися м'яким матовим блиском, і Гек побачив, що ведмідь цей зовсім не ведмідь, а це просто коняка, одв'язавшись, ходить круг саней і їсть сіно.

Було досадно. Гек заліз на ліжко під кожух, а тому що бін тільки-но думав про недобре, так і сон до нього прийшов похмурий.

Приснився Геку дивний сон:
Страшна потвора Турворон
Плюється, наче кип'ятком,
Грозить залізним кулаком.

Навкруг пожар! В снігу сліди!
Ідуть солдатські ряди.
Несуть фашисти з далнини
Свій чорний хрест і стяг війни.

— Стійте! — закричав їм Гек. — Ви не туди йдете! Тут не можна!

Але ніхто не стояв, і його, Гека, не слухали.

У гніві тоді вихопив Гек бляшану сигнальну дудку, оту, що лежала в Чука в коробці з-під черевиків, і загудів так голосно, що швидко підвів голову задумливий командир залізного бронепоезда, владно змахнув рукою — і враз ударили залпом його важкі та грізні гармати.

— Добре! — похвалив Гек. — Тільки стрельніть іще, а то одного разу їм, мабуть, мало...

Мати прокинулась від того, що обидва її любі синки з двох боків нестерпно штовхались і ворочались:

Вона обернулась до Чука і відчула, як у бік її увіткнулося щось тверде й гостре. Вона помацала й витягла з-під ковдри пружину від капкана, яку запасливий Чук нишком притяг із собою в постіль.

Мати кинула пружину за ліжко. При світлі місяця вона зазирнула в обличчя Гекові й зрозуміла, що йому сниться тривожний сон.

Сон, звичайно, не пружина, і його не можна викинути. Але його можна погасити. Мати перекинула Гека зі спини на бік і, погойдуючи, тихенько подула йому на теплий лоб.

Незабаром Гек засопів, посміхнувся, і це означало, що поганий сон погас.

Тоді мати встала і в панчохах, без валянок, підійшла до віконця.

Ще не світало, і небо все було в зорях. Деякі зорі горіли високо, а інші схилялись над чорною тайгою зовсім низько.

І — дивна річ! — тут же й так же, як маленький Гек, вона подумала, що далі від цього місця, куди занесло її неспокійного чоловіка, мабуть, і небагато лишилось місць на світі.

Увесь наступний день дорога йшла лісом та горами. На узвозах ямщик зістрибував із саней і йшов по снігу поряд. Але зате на крутих спусках сани мчали з такою швидкістю, що Чукові з Геком здавалось, буцімт вони разом з кіньми й саньми провалюються на землю просто з неба.

Нарешті надвечір, коли й люди й коні досить-таки стомились, ямщик сказав:

— Ну, от і приїхали! За цим миском поворот. Тут, на поляні, і стоїть їхня база... Гей, но-о!.. Налягай!

Весело заверещавши, Чук і Гек підскачили, але сани смикнули, і вони разом попадали в сіно.

Мати посміхаючися скинула шерстяну хустку й лишилася в самій тільки пухнастій шапці.

Ось і поворот. Сани хвацько звернули й підїхали до трьох будиночків, які височіли на невеликому, вкритому од вітрів узліссі.

Дуже дивно! Не гавкали собаки, не було видно людей. Не йшов дим з пічних димарів. Усі стежки були заметені глибоким снігом, а довкола стояла тиша, як узимку на

кладовищі. І лише сороки білобокі безглуздо стрибали з дерева на дерево.

— Ти куди ж нас привіз? — з острахом спитала в ямщика мати.— Хіба нам сюди треба?

— Куди домоворились, туди й привіз,— відмовив ямщик.— Ось оці будинки називаються «Розвідувально-геологічна база номер три». Та ось і вивіска на стовпі... Читайте. Може, вам потрібна база під назвою номер чотири? Так то кілометрів з двісті зовсім в інший бік.

— Ні, ні! — поглянувши на вивіску, відповіла мати.— Нам потрібна ця сама. Але ти глянь: двері на замках, гапок у снігу, а куди ж поділись люди?

— Я не знаю, куди б вони могли подітись,— здивувався й сам ямщик.— Минулого тижня ми сюди продукт возили: борошно, цибулю, картоплю. Всі люди були тут: вісім чоловік, начальник дев'ятий, зі сторожем десять... От іще клопіт! Не вовки ж їх усіх поїли... Та ви постійте, я піду зазирну в сторожку.

І, скинувши кожуха, ямщик посунув через замети до крайньої хатини.

Скоро він повернувся:

— Хата порожня, а піч тепла. Отже, тут сторож, але, видно, пішов на полювання. Ну, до ночі повернеться й усе вам розповість.

— Та що він мені розповість! — ахнула мати.— Я й сама бачу, що людей тут уже давно нема.

— Це вже я не знаю, що він розповість,— відмовив ямщик.— А що-небудь розповісти повинен, на те він і сторож.

Ледве-ледве під'їхали вони до ганку сторожки, від якого в ліс була вузенька стежка.

Вони увійшли в сіни, і мимо лопат, мітел, сокир, палиць, мимо промерзлої ведмежої шкури, що висіла на залізному гаку, пройшли в хатину. Слідом за ними ямщик ніс речі.

У хатині було тепло. Ямщик пішов засипати коням корм, а мати мовчки роздягала переляканих хлоп'яків.

— Їхали до батька, їхали — от тобі й приїхали!

Мати сіла на лаві й задумалась. Що трапилось, чому на базі порожньо і що тепер робити? Їхати назад? Але в неї грошей лишилось тільки-тільки заплатити ямщикові за дорогу. Значить, треба було дождити, коли повернеться сторож. Але ямщик через три години поїде назад, а що,

коли сторож візьме та й не скоро повернеться? Тоді як? А звідси ж до найближчої станції й телеграфу майже сто кілометрів!

Увійшов ямщик. Оглянувши хату, він потягнув носом повітря, підійшов до пічки й одтулив заслінку.

— Сторож до ночі повернеться,— заспокоїв він.— Ось у печі горщик із щами. Коли б він пішов надовго, він би його на холод виставив... А то як хочете,— запропонував ямщик.— Коли вже таке діло, то я не бовдур. Я вас назад до станції безплатно доведу.

— Ні,— відмовилась мати.— На станції нам робити нема чого.

Знов поставили чайник, підігріли ковбасу, поїли, попили, і поки мати розпаковувала речі, Чук із Геком залізли на теплу піч. Тут пахло березовими вінками, гарячою овчиною й сосновими трісками. А тому що засмучена мати була мовчазна, то Чук із Геком мовчали теж. Але довго мовчати не намовчишся, і тому, не знайшовши собі ніякого діла, Чук і Гек незабаром швидко й міцно поснули.

Вони не чули, як поїхав ямщик і як мати, забравшись на піч, лягла з ними поряд. Вони прокинулись уже тоді, коли в хаті було зовсім темно. Прокинулись всі разом, бо на ганку чути стало тупання, потім у сінях загуркотіло щось — мабуть, упала лопата. Відчинились двері, і з ліхтарем у руках до хати увійшов сторож, а з ним великий кудлатий собака. Сторож зняв з плеча рушницю, кинув на лаву вбитого зайця і, підіймаючи ліхтар до печі, спитав:

— Це що ж за гості сюди приїхали?

— Я дружина начальника геологічної партії Серьогіна,— сказала мати, зістрибуючи з печі,— а це його діти. Якщо потрібно, то ось документи.

— Он вони, документи: сидять на печі,— буркнув сторож і посвітив ліхтарем на стривожені обличчя Чука та Гека.— Як є в батька—копія! Особливо ось цей товстий.— І він тикнув у Чука пальцем.

Чук і Гек образились: Чук — тому, що його назвали товстим, а Гек — тому, що він завжди вважав, ніби він більше схожий на батька, ніж Чук.

— Ви чого, скажіть, приїхали? — глянувши на матір, спитав сторож.— Вам же приїздити не веліли.

— Як не веліли? Хто ж це приїздити не велів?

— А так і не веліли. Я сам на станцію возив од Серьогіна телеграму, а в телеграмі ясно написано: «Затримайся

з виїздом на два тижні. Наша партія спішно виходить у тайгу». Коли Серьогін пише «затримайся» — значить, і треба було триматись, а ви сваволите.

— Яку телеграму? — перепитала мати.— Ми ніякої телеграми не одержували.— І, немовби шукаючи підтримки, вона розгубленб поглянула на Чука і Гека.

Але під її поглядом Чук і Гек, один на одного злякано витріщаючи очі, похапцем позадкували глибше на піч.

— Діти,— з підозрінням поглянувши на синів, спитала мати,— ви без мене ніякої телеграми не одержували?

На печі затріщали сухі тріски, віники, але відповіді на запитання не було.

— Відповідайте, мучителі! — сказала тоді мати.— Ви, напевне, одержали без мене телеграму й мені її не віддали?

Поминуло ще кілька секунд, потім з печі пролунав рівний і одностайний плач. Чук завів басовито й однотонно, а Гек виводив тонше і з переливами.

— Ось де моя погибель! — вигукнула мати.— Ось хто, ясна річ, зведе мене в могилу! Та не гудіть ви й розкажіть до пуття, як було діло.

Однак, почувши, що мати збирається йти в могилу, Чук із Геком заревли ще дужче, і минуло досить часу, поки, перебиваючи й безсоромно звалюючи один на одного провину, вони завели своє печальне оповідання.

Ну що з таким народом будеш робити? Відлупцювати їх ціпком? Посадити в тюрму? Закувати в кайдани й заслати на каторгу? Ні, нічого такого мати не зробила. Вона зітхнула, наказала синам злізти з печі, витерти носи і вмитися, а сама почала питати сторожа, як же їй тепер бути й що робити.

Сторож сказав, що розвідувальна партія поспішала за наказом до міжгір'я Алкараш і повернеться аж ніяк не раніше ніж через десять днів.

— Але як же ми ці десять днів жити будемо? — спитала мати.— Адже в нас нема з собою ніякого припасу.

— А так от і живіть,— відповів сторож.— Хліба я вам дам, ось подарую зайця, обїлуєте й зварите. А я завтра на дві доби в тайгу піду; мені капкани перевіряти треба.

— Недобре,— сказала мати.— Як же ми самі лишимось? Ми тут нічого не знаємо. А тут ліс, звірі...

— Я другу рушницю залишу,— сказав сторож.— Дрова під повіткою, вода в джерелі за підгірком. Он крупа в мішку, сіль у банці. А мені — я вам прямо скажу — няньчитися з вами теж ніколи...

— От лихий дядько! — прошепотів Гек.— Давай-но, Чук, ми з тобою йому що-небудь скажемо.

— От ще! — відмовився Чук.— Він тоді візьме й зовсім нас із дому вижене. Ти почекай, приїде тато, ми йому все й розкажемо.

— Що ж тато! Тато ще довго...

Гек підійшов до матері, сів їй на коліна і, зсунувши брови, суворо подивився в обличчя грубому сторожеві.

Сторож скинув свій кожух і підсунувся до столу, до світла. І тільки тепер Гек побачив, що від плеча до спини кожуха видрано великий, майже до пояса, хутрянний клапоть.

— Витягни з печі горщик,— сказав матері сторож.— Он там на полиці ложки, миски, сідайте та й їжте. А я кожух латати буду.

— Ти хазяїн,— сказала мати.— Ти витягни й пригощай. А кожух дай: я краще від тебе залатаю.

Сторож підвів на неї очі й зустрів суворий погляд Гека.

— Еге! Та ви, бачу, вперті,— пробурчав він, простяг матері кожух і поліз на полицю взяти посуд.

— Де це так розірвалось? — спитав Чук, показуючи на діру в кожусі.

— З ведмедем не поладили. От він мене й шкрябнув,— нехотя відмовив сторож та й бухнув на стіл важкий горщик зі щами.

— Чуєш, Гек? — сказав Чук, коли сторож вийшов у сіни.— Він побився з ведмедем і, мабуть, тому сьогодні такий сердитий.

Гек і сам чув усе. Але він не любив, щоб хто-небудь кривдив його матір, хоч би це й була людина, яка могла посваритися й побитися з самим ведмедем.

Вранці, ще на світанку, сторож забрав із собою мішок, рушницю, собаку, став на лижі й подався в ліс. Тепер хазяйнувати треба було самим. Утрюх вони ходили по воду. За підгірком із стрімкої скелі серед снігу било джерело. Від води, як із чайника, йшла густа пара, та коли Чук під-

До стор. 36

ставив під струміль палець, то виявилось, що вода холодніша за самий мороз.

Потім вони носили дрова. Варисту піч мати топити не вмiла, і тому дрова довго не розгорялись. Та зате коли розгорілись, то полум'я запалало так жарко, що товста крига на вікні в протилежній стінці швидко розтанула. І тепер крізь шибку видно було і все узлісся з деревами, по яких стрибали сороки, і скелясті вершини Синіх гір.

Курей мати патрати вмiла, але білувати зайця їй iще не доводилось, і вона з ним проморочилася стiльки, що за цей час можна було оббілувати й розібрати бика чи козову.

Гекові це білування ніяк не сподобалось, але Чук допомагав охоче, і за це він дістав заячий хвіст, такий легкий і пухнастий, що як його кидати з печі, то він падав на підлогу плавно, мов парашут.

Після обіду вони втрьох вийшли гуляти.

Чук умовляв матір, щоб вона взяла з собою рушницю або хоч патрони. Але мати рушниці не взяла.

Навпаки, вона навмисне повісила рушницю на високий гак, потім злізла на табуретку, засунула патрони на верхню полицю й попередила Чука, що коли він спробує потягти з полиці хоч один патрон, то на хороше життя нехай більше й не сподівається.

Чук почервонів і мерщій одійшов, бо один патрон лежав у нього в кишені.

Дивна це була прогулянка! Вони йшли одне за одним до джерела по вузькій стежині. Над ними сяяло холодне голубе небо; мов казкові замки та вежі, здіймались до неба гостроверхі стрімчаки Синіх гір. У морозній тиші пронизливо скрекотіли цікаві сороки. Між густим кедровим гіллям ловко стрибали сірі моторні білки. Попід деревами, на м'якому білому снігу, повідбивались химерні сліди незнайомих звірів і птахів.

Ось у тайзі щось застогнало, загуло, тріснуло. Мабуть, ламаючи гілки, обвалилася з верховіття дерева гора обмерзлого снігу.

Раніше, коли Гек жив у Москві, йому здавалося, що вся земля складається з Москви, тобто з вулиць, будинків, трамваїв і автобусів.

А тепер йому здавалося, що вся земля складається з високого дрімучого лісу.

Та й взагалі, якщо над Геком світило сонце, то він був певен, що й над усією землею ні дощу, ні хмар нема. І якщо йому було весело, то він думав, що й усім людям на світі добре й весело теж.

Минуло два дні, настав третій, а сторож із лісу не повертався, і тривога нависла над маленькою, заметеною снігом хатиною.

Особливо страшно було вечорами й ночами. Вони добре замикали сніи, двері і, щоб не привабити звірів світлом, наглухо запинали постілкою вікна, хоч треба було робити зовсім навпаки, бо звір — не людина, і він вогню боїться. Над димарем, як і водиться, гули вітри, а коли віхола періщила гострими сніговими крижинками по стіні й по шибках, то всім здавалося, що зовні хтось штовхається й шкрябає.

Вони вилізли спати на піч, і там мати довго розповідала їм усякі історії та казки. Нарешті вона задрімала.

— Чук,— спитав Гек,— чому чарівники бувають у всяких історіях і казках? А що, коли б вони були й насправді?

— І відьми й чорти щоб теж були?

— Та ні! — з досадою відмахнувся Гек.— Чортів не треба. Яка з них користь? А ми попросили б чарівника, він злітав би до тата й сказав би йому, що ми вже давно приїхали.

— А на чому б він полетів, Гек?

— Ну, на чому... Замахав би руками чи там іще як. Він уже сам знає.

— Зараз руками махати холодно,— сказав Чук.— У мене он які рукавички й плетінки, та й то, коли я тягнув поліно, в мене пальці зовсім замерзли.

— Ні, ти скажи, Чук, а все-таки добре було б?

— Я не знаю,— завагався Чук.— Пам'ятаєш, у дворі, в підвалі, де живе Мишко Крюков, жив якийсь кульгавий. То він торгував бубликами, то до нього приходили всякі жінки, баби, і він їм ворожив, кому буде життя щасливе й кому нещасне.

— І добре він наворожував?

— Я не знаю. Я знаю тільки, що потім прийшла міліція, його забрали, а з його квартири багато чужого добра витягли.

— То він, мабуть, був не чарівник, а шахрай. Ти як думаєш?

— Звичайно, шахрай,— погодився Чук.— Та я так ду-

маю, і всі чарівники повинні бути шахраями. Ну, скажи, навіщо йому працювати, коли він і так у всяку діру пролізти може? Знай тільки, хапай, що треба... Ти краще спав би, Гек, усе одно я з тобою більш розмовляти не буду.

— Чому?

— Тому що ти верзеш усякі нісенітниці, а вночі вони тобі насняться, ти й почнеш ліктями й колінами штовхатись. Думаєш, добре, як ти мені вчора кулаком у живіт бухнув? Дай-но я тобі теж бухну...

На ранок четвертого дня матері самій довелось рубати дрова. Зайця давно з'їли, а кістки його порозтягали со-роки. На обід вони варили саму кашу з олією та цибулею. Хліб уже кінчався, але мати знайшла борошно й напекла перепічок.

Після такого обіду Гек був сумний, і матері здалося, що в нього підвищена температура.

Вона звеліла йому сидіти дома, одягла Чука, взяла відро, санки, і вони вийшли, щоб привезти води й разом набрати на узліссі хмизу, — тоді вранці буде легше розпалювати в печі.

Гек лишився сам один. Він чекав довго. Йому стало нудно, і він почав щось придумувати.

А мати й Чук затримались. Коли вони повертались додому, санки перекинулись, відро впало, і довелося їхати до джерела знову. Потім з'ясувалося, що Чук на узліссі забув теплу рукавицю, і з півдороги довелося повертатись. Поки шукали, поки се і те, зайшов присмерк.

Коли вони повернулись додому, Гека в хаті не було. Спочатку вони подумали, що Гек сховався на печі за овчинами. Ні, там його не було.

Тоді Чук хитро посміхнувся і шепнув матері, що Гек, звичайно, заліз під піч.

Мати розсердилася і наказала Гекові вилізти. Гек не озивався.

Тоді Чук узяв довгого рогача і став ним під піччю штурхати. Але й під піччю Гека не було.

Мати стривожилась, поглянула на гвіздок біля дверей. Ні Геків кожушок, ні шапка на гвіздку не висіли.

Мати вийшла в двір, обійшла навкруги хатину. Всту-

пила в сніи, засвітила ліхтар. Зазирнула в темну хижку, під повітку з дровами...

Вона кликала Гека, лаяла, благала, але ніхто не озивався. А темрява хутко лягала на замети.

Тоді мати заскочила в хату, зірвала зі стіни рушницю, взяла патрони, схопила ліхтар і, крикнучи Чукові, щоб він не смів нікуди рипатись, вибігла на подвір'я.

Слідів за чотири дні було натоптано чимало.

Де шукати Гека, мати не знала, але вона побігла на дорогу, бо не вірила, щоб Гек один міг насмілитися зайти в ліс.

На дорозі було порожньо.

Вона набила рушницю й вистрілила. Прислухалась, вистрілила ще й ще раз.

Зненацька зовсім неподалік на відповідь ударив постріл. Хтось поспішав до неї на допомогу. Вона хотіла була бігти назустріч, але її валянки загрузли в замети. Ліхтар попав у сніг. Тріснуло скло, і світло погасло.

З ганку сторожки розлігся пронизливий крик Чука.

Це, почувши постріли, Чук вирішив, що вовки, які роздерли Гека, напали на його матір.

Мати відкинула ліхтар і, задихаючись, побігла до хати. Вона штовхнула роздягненого Чука в хату, шпурнула рушницю в куток і, зачерпнувши кірчиком, ковтнула холодної води.

Біля ганку пролунали грім та гуркіт. Одчинились двері. До хати вскочив собака, а за ним увійшов оповитий паром сторож.

— Що за біда? Що за стрілянина? — спитав він, не здоровкаючись і не роздягаючись.

— Пропав хлопчик, — сказала мати. Сльози рясно линули з її очей, і вона більше не могла сказати ні слова.

— Стій, не плач! — крикнув сторож. — Коли пропав? Давно? Недавно?.. Назад, Смілий! — крикнув він собаці. — Та кажіть же, або я піду назад!

— Годину тому, — відповіла мати. — Ми ходили по воду. Ми повернулись, а його нема. Він одягся й кудись пішов.

— Ну, за годину він далеко не зайде, а в одежі та в валянках зразу не замерзне... Сюди, Смілий! На́, нюхай!

Сторож зірвав з гвіздка башлик і сунув собаці під ніс Гекові калощі.

Собака уважно обнюхав речі й розумними очима поглянув на хазяїна.

— За мною! — відчиняючи двері, сказав сторож. — Іди шукай, Смілий!

Собака крутнув хвостом і лишився на місці.

— Вперед! — строго повторив сторож. — Шукай, Смілий, шукай!

Собака неспокійно нюшив, переступав з ноги на ногу й не рушав з місця.

— Це що за танці такі? — розсердився сторож. І, знову тицьнувши собаці під ніс башлик і калоші Гека, він смикнув за нашійник.

Однак Смілий за сторожем не пішов; він покрутився, обернувся й рушив у протилежний од дверей куток хати.

Тут він спинився біля великої дерев'яної скрині, шкрябнув по ній кудлатою лапою і, обернувшись до хазяїна, тричі голосно й ліниво гавкнув.

Тоді сторож тицьнув рушницю в руки сторопілій матері, підійшов і одчинив віко скрині.

У скрині, на купі всякого ганчір'я, овчин, мішків, укритись своїм козушком і підклавши під голову шапку, міцно й спокійно спав Гек.

Коли його витягли й розбудили, то, кліпаючи сонними очима, він ніяк не міг зрозуміти, чому це круг нього такий галас і такі буйні веселощі. Мати цілувала його й плакала. Чук смикав його за руки, за ноги, підскакував і кричав:

— Гей-ля! Гей-лі-ля!..

Кудлатий пес Смілий, якого Чук поцілував у морду, зніяковіло обернувся і, теж нічого не розуміючи, тихенько крутив сірим хвостом, ласо поглядаючи на окраєць хліба, що лежав на столі.

Виявляється, коли мати й Чук ходили по воду, то Гек, занудившись, вирішив пошуткувати. Він забрав козушка, шапку й заліз у скриню. Він вирішив, що коли вони повернуться й стануть його шукати, то він із скрині страшенно завие. Але тому що мати й Чук ходили дуже довго, то він лежав, лежав і непомітно заснув.

Зненацька сторож устав, підійшов і кинув на стіл важкий ключ і пожмаканий голубий конверт.

— Ось, — сказав він, — одержуйте. Це вам ключ од кімнати та від хижки і лист від начальника Серьогіна. Він з людьми тут буде через чотири доби, саме проти Нового року.

Так ось де він пропадав, цей непривітний, похмурий дід! Сказав, що йде на полювання, а сам бігав на лижах до далекого міжгір'я Алкараш.

Не відкриваючи листа, мати встала і з подякою поклала старому на плече руку.

Він нічого не відповів і став бурчати на Гека за те, що той розсипав у скрині коробку з клейтухами, а разом і на матір — за те, що вона розбила скло в ліхтарі. Він бурчав довго й уперто, але ніхто тепер цього доброго дивака не боявся. Увесь цей вечір мати не відходила від Гека і, без усякого приводу, хапала його за руку, наче боялась, що от-от він знову щезне кудись. І так дуже вона про нього турбувалася, що нарешті Чук образився й сам собі вже кілька разів пожалкував, що й він не поліз у скриню теж.

Тепер стало весело. Другого ранку сторож одімкнув кімнату, де жив їхній батько. Він жарко натопив піч й переніс сюди всі їхні речі. Кімната була велика, світла, але все в ній було розставлено й навалено в безладді.

Мати зразу ж заходилася прибирати. Цілий день вона все переставляла, скребла, мила, чистила.

І коли ввечері сторож приніс оберемок дров, то, здивований переміною й невиданою чистотою, він зупинився й не пішов далі порога.

А собака Смілий пішов.

Він пішов просто по свіжовимитій підлозі, підійшов до Гека й тицьнув його холодним носом. От, мовляв, дурню, це я тебе знайшов, і за це ти повинен дати мені що-небудь попоїсти.

Мати розщедрилась і кинула Смілому шматок ковбаси. Тоді сторож забурчав і сказав, що коли в тайзі собак готувати ковбасою — так це сорокам на глум.

Мати відрізала і йому півкружала. Він сказав «спасибі» й пішов, усе з чогось дивуючись і киваючи головою.

Другого дня вирішили готувати до Нового року ялинку. Із чого-чого тільки не видумували вони майструвати іграшки!

Вони повидирали всі кольорові картинки з старих журналів. Із ганчірок та з вати понашивали звірят, ляльок. Ви-

тягли в батька з шухляди весь цигарковий папір і накрутили пишних квітів.

На що вже хмурий та відлюдькуватий був сторож, а й той, коли приносив дрова, довго простоював біля дверей і дивувався на їхні все нові та нові витівки. Нарешті він не витримав. Він приніс їм срібний папір — обгортку від чаю та великий кавалок воску, що лишився в нього від шевської справи.

Це було чудово! І фабрика іграшок зразу перетворилась на свічковий завод. Свічки були незграбні, нерівні. Але горіли вони так само яскраво, як і найкращі куповані.

Тепер уже потрібна була ялинка. Мати попросила в сторожа сокиру, але він нічого на це їй навіть не відповів, а став на лижі й пішов у ліс.

Через півгодини він повернувся.

Гаразд! Нехай іграшки були не які вже й розкішні, нехай зайці, зшиті з ганчір'я, скидались на кішок, нехай усі ляльки були схожі одна на одну — прямоносі й витрішкуваті, і нехай, нарешті, шишки ялини, вгорнені в срібний папір, не так виблискували, як ламкі й тонкі скляні іграшки, але зате ялинки такої в Москві, звісно, ні в кого не було. Це була справжня красуня тайги — висока, густа, пряма і з гілками, що розходились на кінцях, як зірочки.

Чотири дні за ділом пролетіли непомітно. І от настав переддень Нового року. Вже зранку Чука й Гека не можна було загнати додому. З посинілими носами вони стирчали на морозі, дожидаючи, що от-от вийде з лісу батько і всі його люди. Але сторож, який грів лазню, сказав їм, щоб вони не мерзли марно, бо вся партія повернеться тільки в обід.

І справді тільки-но вони сіли до столу, як сторож постукав у віконце. Сяк-так одягнувшись, усі втрьох вони вийшли на ганок.

— Тепер дивіться, — сказав їм сторож, — ось вони зраз з'являться на схилі тої гори, що праворуч од великої вершини, потім знову зникнуть у тайзі, і тоді за півгодини всі будуть дома.

Так воно й вийшло. Спочатку з-за перевалу вилетіла собача упряжка з навантаженими саньми, а за нею слідом

промчали швидкоходи-лижники. В порівнянні з величезними горами вони здавались до смішного маленькими, хоча звідсіль були ясно видні їх руки, ноги й голови.

Вони промайнули на голому схилі й зникли в лісі.

Рівно через півгодини стало чути гавкання собак, шум, рипіння, крики.

Голодні собаки, відчувши дім, миттю вискочили з лісу. А за ними, не відстаючи, вилетіли на узлісся дев'ять лижників.

І, побачивши на ганку матір, Чука і Гека, вони на бігу попіднімали лижні палиці й голосно загукали: «Ура!»

Тоді Гек не витримав, скочив з ганку і, набираючи у валянки снігу, помчав назустріч високому, оброслому бородою чоловікові, що біг попереду й кричав «ура» голосніше за всіх.

Удень чистилися, брилися й милися.

А ввечері була для всіх ялинка, і всі дружно зустрічали Новий рік.

Коли стіл був готовий, погасили лампу й засвітили свічки. Але тому, що, крім Чука з Геком, усі були дорослі, то вони, звісно, не знали, що тепер треба робити.

Добре, що в одного чоловіка був баян і він заграв веселий танець. Тоді всі посхоплювались і всім захотілось танцювати. І всі танцювали дуже чудово, особливо коли запрошували до танцю маму.

А батько танцювати не вмів. Він був дуже сильний, добродушний, і коли він без усяких танців просто ступав по підлозі, то й так у шафі бряжчав увесь посуд.

Він посадив собі Чука з Геком на коліна, і вони гучно плескали всім у долоні.

Потім танець скінчився, і люди попросили, щоб Гек заспівав пісню.

Гек не став маніритись. Він і сам знав, що вміє співати пісень, і пишався цим.

Баяніст пригравав, а він їм заспівав пісню. Яку — я вже зараз не пам'ятаю. Пам'ятаю, що це була дуже хороша пісня, бо всі люди, слухаючи її, замовкли й притихли. І коли Гек спинявся, щоб звести подих, то було чути, як потріскували свічки й гув за вікном вітер.

А коли Гек скінчив співати, то всі загомоніли, зашуміли, підхопили Гека на руки й стали його підкидати. Але

До стор. 48

мати зразу ж відняла в них Гека, бо вона злякалась, як би згарячу його не стукнули об дерев'яну стелю.

— Тепер сідайте, — поглянувши на годинник, сказав батько. — Зараз почнеться найголовніше.

Він пішов і включив радіоприймач. Усі посідали й замовкли. Спочатку було тихо. Але от пролунав шум, гул, гудки. Потім стукнуло щось, зашипіло, і здалеку звідкись долинув мелодійний дзвін.

Великі й маленькі дзвони видзвонювали так:

Тир-ліл-ліл-дон!
Тир-ліл-ліл-дон!

Чук з Геком перезирнулись. Вони вгадали, що це. Це в далекій-далекій Москві, під червоною зорею, на Спаській башті дзвонив золотий кремлівський годинник.

І цей дзвін — перед Новим роком — слухали зараз люди і в містах, і в горах, в степах, у тайзі, на синьому морі.

І, звичайно, задумливий командир бронепоїзда, той, що невтомно дожидав наказу від Ворошилова, щоб відкрити проти ворогів бій, чув цей дзвін також.

І тоді всі люди встали, привітали одне одного з Новим роком і побажали всім щастя.

Що таке щастя — це кожен розумів по-своєму. Але всі разом люди знали й розуміли, що треба чесно жити, багато працювати й кріпко любити й берегти цю величезну щасливу землю, яка зветься Радянською країною.

1939 р.

МАЛЕНЬКІ ОПОВІДАННЯ

РАДЯНСЬКА ПЛОЩА

Це був 1919 рік — здається, лютий. Мені сповнилося тільки п'ятнадцять літ.

І от командуючий, який, по добродушності, звав мене то ординарцем, то ад'ютантом, сказав:

— Я їду на Радянську площу. Герою, не хмурся! Я взяв би й тебе, але в машині нема бензину, і я поїду верхи.

Та я вже знав, чому поспішають війська на площу. І здригнувся й попросив: «Товаришу командуючий, мені гірко! Дозвольте й мені поїхати верхи з вами?»

Він попередив: «Дивись!»

І я побіг на стайню вибирати коня смирного, бо тримався в сідлі я ще зовсім погано.

Та всі, котрі смирніші, були шкапини, каліки, дохлуваті.

І мені осідлали високого лукавого коня, який, опинившись на площі, почав хропти, крутити мордою і штовхати крупом інших...

І був мітинг, і з балкона Москради виступали кращі комуністи багатьох країн.

І вершники, люто поглядаючи на мене, тихо лаялись і нишком шпиняли мого коня, хто носком чобота, а хто черенком нагая.

Раптом уся площа завмерла, і на балкон вийшов Ленін. Радісний, підвівся я на стременах, але кінь мій здригнувся, захропів, подався назад...

І під час короткої промови Леніна всі свої сили, все невисоке вміння я витратив тільки на те, щоб кінь мій хоч

як-небудь стояв смирно і якщо не мені, то хоча б людям дав послухати те, що скаже великий вождь.

А коли Ленін кінчив говорити і площа заgrimіла від музики та вигуків, то в гніві і сльозах джигонув я коня нагайкою, вилетів із строю і помчав світ за очі, по пустинних, занесених кучугурами вулицях.

Більше я Леніна ніколи не чув і не бачив. Але в той же день люди, хто як міг, переказали мені його промову. А я замислився, відпросився у командуючого і незабаром пішов з його червоноармійцями на фронт — у далеку Дванадцятую армію.

ВАСИЛЬ КРЮКОВ

У червоноармійця Василя Крюкова був поранений кінь, і його наздоганяли білі козаки.

Він шпурнув порожню гвинтівку, відстебнув шаблю, сунув наган за пазуху і, повернувши знесиленого коня, поїхав козакам назустріч.

Козаки, зрозуміло, здивувалися, бо не за звичаями тієї війни було, щоб червоні кидали зброю на землю... Тому вони не зарубали Крюкова з ходу, а оточили і захотіли дізнатися, що цій людині треба і на що вона сподівається. Крюков скинув сиву папаху з червоною зіркою і сказав: — Хто тут начальник, той нехай швидше бере цю папаху.

Тоді козаки вирішили, що в цій папасі зашитий військовий пакет, і вони покликали свого начальника.

Але коли той підїхав і простяг руку, Крюков вихопив наган з-за пазухи і вистрілив у лоб офіцерові. Крюкова козаки зарубали і поскакали далі своєю дорогою.

Одні козаки лаяли Крюкова, інші — свого офіцера. Але були й такі, що їхали тепер мовчки і похмуро думали про те, яка міцна у червоних сила.

ПАТРОНИ

Під час відступу перелякані коні перекинули в придорожню канаву розбитий ящик з патронами.

У поспіху ніхто їх не підібрав. І лише за тиждень, жнучи для кози траву, натрапив на них Гриць. Він витру-

сив козячий корм. Навалив у торбинку багато пачок з патронами, приніс додому і похвалився:

— От, мамо! Знайшов! Блискучі, новенькі. Я зараз побіжу принесу ще багато.

Але мати швидко закрила вогонь у печі і на Гриця нагримала:

— Чи ти розумний, Грицю, чи з глузду з'їхав? Неси негайно ж це страхіття й втопи в ставку або в річці. Швидко, бо я діда покличу!

Зітхнув Гриць: як тут сперечатимешся? Закинув торбинку на плечі та й поніс із хати.

Але патрони в річку не кинув. Лишив собі три пачки, решту звалив у куцах, за городом, накрив соломою і засипав сухим листям.

Враңці дід Семен зайшов у хату, кинув сокиру, сів на лаві, розчинив вікно, закурив, задимів і мовив:

— Біда, Ганно! Здається мені, що або махновці, або козаки знову близько. Стою я коло криниці і чую, як за річкою голосно та важко бомба двічі на луках гримнула.

Тоді мати кинулась у комірчину, моторно зібрала одяг, який кращий: хустку з бахромою, плаття, сірі дідові штани, рожеву Грицеву сорочку. Зв'язала все в клуночок і сховала в сажі¹, під сухим свинячим коритом.

Та махновці були тут ні при чому.

Повернувся Гриць з річки тільки надвечір. Приніс він одного карасика, двох йоржів та пліточку. Похмуро повівся цю рибу на цвях, щоб не з'їла кішка, і, не похвалившись уловом і навіть не попросивши обідати, боком-боком пішов собі спати на сінник до діда.

Але мати одразу помітила, що рука в нього замотана ганчіркою, очі винуваті, а обличчя смутне. І в тривозі спитала:

— Це що в тебе з рукою, Грицю? Знову патрони?

— Ні, біля вогнища обпik, коли пекли картоплю. Ти мені помаж та зав'яжи міцніше, мамо.

Тоді мати впевнено сказала:

— Ой, брешеш, Грицю!

Однак руку йому салом помазала, приклала свіжий лопух і чистим клаптиком зав'язала.

Потім вона вийшла й сіла на ганочку.

Велика навколо лежала земля. Велика ходила по шля-

¹ Саж — спеціальне приміщення для відгодівлі свиней.

хах війна. Ось тут-то, на війні, і стояла сіра з білим димарем хата, де жила мати і її син Гриць.

Другого вечора почулося по вулиці тупотіння, стукіт і гуркіт.

Просунулась у двері гвинтівка, за нею бородатий козак. Грюкнув він прикладом об підлогу і наказав:

— А подати сюди негайно доброї їжі та щонайхолоднішого молока глек!

Злякався Гриць, вийняв патрон з кишені і непомітно кинув його за вікно. Та от біда! Упав патрон прямо другому козакові під ноги.

Підняв козак патрон, відніс у хату і показав його старшому.

Відсунув порожній глек старший. Розстебнув комір, розпустив пояс і об'явив:

— Не інакше, як тут збройовий склад. Обшукайте ви всі сараї і льохи, та й скрині також. А хто тут є в домі господар — посадить його у комору під замок.

І посадили старого діда Семена в комору.

Вийшла на подвір'я Грицева мати, заплакала, почала лаяти Гриця:

— Щоб ти згинув зі своїми патронами! Біжи розкажи про біду дядькові Єгору.

— Погані справи! — сказав Грицеві дядько Єгор. — Треба визволяти старого, а як — не знаю. Піди довідайся, чи багато козаків і чи збираються вони на ночівлю лишатися, а я почекаю тебе біля річки.

Пішов Гриць рахувати козаків. Та козаки не стоять на місці, а туди-сюди по селу шастають. І дуже просто одного козака за двох порахувати можна. І почав тоді Гриць по дворах рахувати козачих коней. Нарахував двадцять три, хотів бігти до дядька Єгора — раптом за кущами пролунав постріл.

Тут вибігає козак, веде за вуздечку коня і кричить:

— Сюди, сюди! Тут червоні близько.

— Що ти верзеш, бараняча голово? — спитав старший. — Це наш кінь.

— Ні, це їхній кінь, — відповів козак. — Зараз я збив з цього коня одного партизана.

Поки вони дивувалися, вибігає ще козак — чоботи в руках, волосся мокре — і як почне лаятися:

— Ах, такі-сякі, хто мого жеребця взяв?

— Та хіба ж це твій?

— А то чий же? Чи вам повилазило?

Зібралися тоді всі козаки вкупу і стали розбирати: як же воно таке трапилося?

А трапилось он як. Прив'язав козак коня, а сам кущами по кручі поліз до річки купатися. А в кущах дядько Єгор сидів і чекав Гриця. Побачив Єгор коня без хазяїна: «Ану,— думає,— скочу та й пожену по допомогу в ліс, до партизанів». Тільки скочив на коня, раптом — хлоп! — гримнув збоку постріл. Злетів під обрив дядько Єгор і швидше хода назад в село. Куля тільки ремінь порвала.

Пробрався дядько Єгор до комори і чує, як дід Семен крізь стіну вартового лає. І так він його соромить — і проїдисвітом зве, і розбійником лає. Розсердився вартовий, поставив гвинтівку до стіни, а сам драбиною виліз на голицю і теж почав діда лаяти через вікно.

Виліз тоді дядько Єгор, відкрив затвор і всі п'ять патронів з козачої гвинтівки вийняв. «Зараз,— думає він,— ти злізеш, а я тебе з-за рогу тихо й візьму, голубчика». І тільки-но відскочив дядько Єгор за ріг, як знову наштовхнувся на іншого козака.

— Ти чого тут стрибаєш? — спитав козак. — Чи ти не знаєш наказу по домівках сидіти, по задвірках не шалатися?

Одвів він Єгора до старшого, а той наказав:

— А зачиніть цього стрибуну до діда в сусіди.

Зачинили й дядька Єгора в коморі.

Не знайшов Гриць Єгора біля річки. Коли повернувся — вже зовсім стемніло.

— Щоб ти провалився з своїми патронами! — ще дужче заплакала мати. — Посадили тепер під замок і дядька Єгора.

І стало тоді Грицеві так шкода діда Семена і дядька Єгора, що потекли по його щоках спочатку дві сльози, потім ще чотири. Але зітхнув він, перестав плакати і мовчки зник.

Підповз він від городу до комори. Лежить у кропиві і тихенько шепоче:

— Дядьку Єгоре, діду Семене! Ви розгрібайте руками під колодами дірку, а я звідси заступом копатиму.

Та козак, який за тином двері вартував, вуха, як вовк, настовбурчив і шум почув.

— Стій! — гукнув він. — Хто йде?

Гриць — бігти. Клацнув вартовий раз, клацнув курком вдруге, а пострілу й нема.

Прибіг старший і почав лаяти:

— Ти навіщо, бараняча голово, на посту з незарядженою гвинтівкою ходиш?

— Неправда! — загорлав козак. — Тільки що заклав я в коробку чотири патрони, п'ятий загнав у ствол і звернув запобіжник. Ось вона, під ногами лежить, від патронів порожня обойма.

Підняв старший обойму. Підійшли тут ще козаки, збилися докупи і стали гадати: «Як же воно так трапилось?»

Сиділа мати коло вікна і гірко плакала. Раптом просунулась у вікно, вся в реп'яхах, кудлата Грицева голова.

— Ти звідки? — вигукнула мати.

— Дай сірників!

— Навіщо?

— Дай! — настійливо повторив Гриць і, схопивши з підвіконня коробку, зник.

І вчасно. Увійшов з сіней козак, глянув навколо і спитав:

— Ти з ким це, тітко, зараз розмовляла?

— Та так, сама до себе, — відповіла мати, злякавшись за Гриця.

Здивувався козак і покликав старшого. Здивувався старший і сказав:

— Дивні справи, козаки! Люди самі з собою розмовляють. Убиті зникають. Заряджені гвинтівки не стріляють.

І тоді глянули скося козаки на темні вікна. І кожен подумав: «А чи не краще звідси на ніч забратися ближче до свого полка?»

Але тут гримнув у темряві постріл. І пішов вогонь, пішла канонада.

— Червоні!

— Оточують!

Скочили козаки в сідла, і тільки шибки задзвеніли від кінського тупоту.

А коли все стихло, обережно просунулася в хату Грицева голова:

— Нікого, мамо?

— Нікого, Грицю.

— Ходімо відчиняти комору, мамо!

— Почекай, Грицю. Нехай відімкнуть самі товариші.

— Які товариші?

— Червоні! Яких чекали!

— Нікого, мамо, на подвір'ї нема,— похмуро сказав Гриць.— Це я за городом патрони розклав, завалив сіном та й запалив сірником. Ось тут вони в мене й загуркотіли!

Нічого не сказала мати. Витерла сльози. Запалила ліхтар. Узяла сокиру. І пішли вони з Грицем збивати замок з комори.

ПОХІД

Вночі червоноармієць приніс повістку. А на світанку, коли Алька ще спав, батько міцно поцілував його й пішов на війну — в похід.

Уранці Алька розсердився, чому його не розбудили, і одразу ж заявив, що і він також хоче йти в похід. Він, напевне, закричав би, заплакав. Але зовсім несподівано мати дозволила йому йти в похід.

І от для того, щоб набратись перед дорогою сили, Алька, не вередуючи, з'їв повну тарілку каші, випив молока. А потім вони з матір'ю сіли готувати похідне спорядження. Мати шила йому штани, а він, сидячи на підлозі, вистругував собі з дошки шаблю. І тут же, за роботою, розчували вони похідні марші, бо з такою піснею, як «У лісі є ялинка», нікуди далеко не зайдеш. І мотив не той, і слова не такі, і зовсім ця мелодія для бою не підходить.

Але от настав час матері йти чергувати на роботу, і справи свої вони відклали на завтра.

І так день по дню готували Альку в далеку путь. Шили штани, сорочки, прапори, знамена, в'язали теплі панчохи, рукавички. Самих дерев'яних шаблук з рушницею і барабаном висіло на стіні вже сім штук. Та запас біди не чинить, бо в гарячому бою у дзвінкої шаблі життя ще коротше, ніж у вершника.

І давно, мабуть, можна було б Альці вирушати в похід, але тут настала люта зима. А під такий мороз, зви-

чайно, недовго схопити нежить або якусь іншу хворобу, і Алька терпляче чекав теплого сонця.

А от і сонечко повернулось. Почорнів талий сніг. І тільки б оце, тільки б почати збиратися, як задзеленькотів дзвоник. І важкими кроками до кімнати ввійшов батько, який повернувся з походу. Обличчя в нього було темне, обвітрене, і губи порепані, але сірі очі дивилися весело.

Він, звичайно, обняв матір. І вона привітала його з перемогою. Він, звичайно, міцно поцілував сина. Потім оглянув усе Альчине похідне спорядження. І, усміхнувшись, наказав синові: всю цю амуніцію і зброю тримати в повному порядку, тому що важких боїв і небезпечних походів буде і в майбутньому на цій землі ще немало.

МАРУСЯ

Шпигун перебрався через болото, вдягнув червоноармійську форму і вийшов на шлях.

Дівчинка збирала в житі волошки. Вона підійшла й попросила ніжик, щоб обрізняти стеблинки букета.

Він дав їй ніж, спитав, як її звуть, і, наслуховавшись, що на радянській стороні людям жити весело, почав сміятися і наспівувати веселих пісень.

— Хіба ти мене не знаєш? — здивовано спитала дівчинка.— Я Маруся, дочка лейтенанта Єгорова. І цей букет я віднесу татові.

Вона бережно розправила квіти, і в очах її блиснули сльози.

Шпигун сунув ніж у кишеню і, не сказавши ні слова, пішов далі.

На заставі Маруся говорила:

— Я зустріла червоноармійця. Я сказала, як мене звуть, і дивно, що він сміявся і співав пісні.

Тоді командир нахмурився, гукнув чергового і наказав відрядити за цією «веселою» людиною погоню.

Вершники помчали, а Маруся вийшла на крутий берег і поклала свій букет на свіжу могилу батька, якого тільки вчора вбито під час прикордонної перестрілки.

СОВІСТЬ

Ніна Карнаухова не приготувала уроку з алгебри і вирішила не йти до школи.

Але щоб знайомі випадково не побачили, як вона під час робочого дня вештається з книгами по місту, Ніна нишком пішла в гай.

Поклавши пакет із сніданком і зв'язані книжки під куц, вона побігла доганяти красивого метелика і спіткала малюка, який дивився на неї добрими, довірливими очима.

А тому, що в руці він стискав буквар з закладеним у нього зошитом, то Ніна збагнула, в чому справа, і вирішила пожартувати з нього.

— Нещасний прогульнику! — суворо сказала вона. — І це з таких юних років ти вже обманюєш батьків і школу?

— Ні! — здивовано відповів малюк. — Я просто йшов на урок. Але тут у лісі ходить великий собака. Він загавкав, і я заблудив.

Ніна насупилась. Але цей малюк був такий смішний і лагідний, що їй довелося взяти його за руку і повести через гай.

А Нініні книжки і сніданок так і залишились лежати під кущем, бо взяти їх тепер було б соромно перед малюком.

Вискочив з-за гілок собака, книжок не зайняв, а сніданок з'їв.

Повернулася Ніна, сіла і заплакала. Ні! Не шкода їй було вкраденого сніданку. Але надто добре співали над її головою веселі пташки. І дуже тяжко було їй на серці, яке точила безпощадна совість.

1939—1941 рр.

ТИМУР І ЙОГО КОМАНДА

Ось уже три місяці, як командир бронедивізіону полковник Александров не був дома. Напевне, він був на фронті.

В середині літа він прислав телеграму, в якій запропонував своїм дочкам Ользі й Жені провести решту канікул на дачі під Москвою.

Зсунувши на потилицю барвисту косинку і спираючись на держак щітки, Женя стояла насупившись перед Ольгою, а та говорила їй:

— Я поїхала з речами, а ти прибереш у квартирі. Можеш бровами не смикати і губи не облизувати. Потім замкни двері. Книги віднеси в бібліотеку. До подруг не заходь, а йди просто на вокзал. Звідти пошли татові оцю телеграму. Потім сідай у поїзд і приїжджай на дачу... Євгеніє, ти мусиш мене слухатись. Я твоя сестра...

— І я твоя теж.

— Так... але я старша... і, кінець кінцем, так звелів тато.

Коли на дворі зафуркала, відїжджаючи, машина, Женя зітхнула й озирнулась. Навколо був розор і безладдя. Вона підійшла до запорошеного дзеркала, в якому відбивався батьків портрет, що висів на стіні.

Добре! Нехай Ольга старша і поки що треба її слухатися. Але зате у неї, у Жені, такі самі, як у тата, ніс, рот, брови. І, напевне, така сама, як у нього, буде вдача.

Вона тугіше перев'язала косинкою волосся. Скинула сандалі. Взяла ганчірку. Стягнула з столу скатерть, ткнула під кран відро і, схопивши щітку, потягла до порога купу сміття.

Незабаром запихкала керосинка і загудів примус.

Підлога була залита водою. У цинкових ночвах шипіла і лопалась мильна піна. А перехожі здивовано поглядали з вулиці на босу дівчинку в червоному сарафані, яка, стоячи на підвіконнику третього поверху, сміливо протирала шибки розчинених вікон.

Грузовик мчав широкою сонячною дорогою. Поставивши ноги на чемодан і спираючись на м'який клунок, Ольга сиділа в плетеному кріслі. На колінах у неї лежало руде кошеня і торсало лапками букет волошок.

Десь на тридцятomu кілометрі їх нагнала червоноармійська похідна мотоколона. Сидячи на дерев'яних лавах рядами, червоноармійці тримали спрямовані дулом до неба гвинтівки і дружно співали.

При звуках цієї пісні ширше розчинялися вікна і двері в будинках. З-за парканів, з-за хвірток вилітали зраділі дітлахи. Вони махали руками, кидали червоноармійцям ще не достиглі яблука, кричали навздогін «ура» і зразу ж затівали бої, врубуючись у полин і кропиву навальними кавалерійськими атаками.

Грузовик звернув у дачне селище і спинився перед невеликою, повитою плющем дачею.

Шофер з помічником відкинули борти і почали вантажувати речі, а Ольга відчинила засклену терасу.

Звідси видно було великий занедбаний сад. У глибині саду стирчав незграбний двоповерховий сарай, і над дахом цього сарая майорів маленький червоний прапор.

Ольга повернулася до машини. Тут до неї підскочила жвава стара жінка — це була сусідка, молочниця. Вона взялася прибрати дачу, помити вікна, підлогу і стіни.

Поки сусідка розбирала миски й ганчірки, Ольга взяла кошеня і пішла в сад.

На стовбурах обкльованих горобцями вишень блищав гарячий сік. Дуже пахло смородиною, ромашкою і полином. Замшілий дах сарая був у дірках, і з цих дірок вгору тяглися і зникали в листі дерев якісь тонкі мотузяні проводи.

Ольга пробралась через ліщину і змахнула з обличчя павутиння.

Що таке? Червоного прапора над дахом уже не було, і там стирчала тільки палка.

Тут Ольга почула швидкий, тривожний шепіт. І враз,

ламаючи сухе гілля, важка драбина — та, що була при- ставлена до вікна горища над сараєм — з тріском пова- лилась уздовж стіни і, підминаючи лопухи, лунко гупнула об землю.

Мотузяні проводи над дахом затремтіли. Дряпнувши руки, кошенья стрибнуло у кропиву. Ольга здивовано спи- нилась, подивилась навколо, прислухалась. Але ні се- ред зелені, ні за чужим парканом, ні в чорному квадраті вікна сарая нікого не було ні видно, ні чути.

Вона повернулась до ганку.

— Це дітлахи по чужих садах бешкетують,— пояс- нила Ользі молочниця.— Вчора в сусідів дві яблуні об- трусили, зламали грушу. Такий народ пішов... хулігани. Я, моя люба, вирядила сина в Червону Армію. І як пішов, вина не пив. «Прощай,— каже,— мамо». І пішов і засви- стів, милий. Ну, надвечір, звісно, сумно стало, трохи по- плакала. А вночі прокидаюсь і вчувається мені, що по двору хтось шмигає, шастає. Ну, думаю, людина я тепер самотня, заступитися нікому... А чи багато ж мені, стар- рій, треба? Цеглиною по голові гупни — от я і готова. Проте бог помилував — нічого не вкрали. Пошастали, пошастали й подалися. Діжка у мене в дворі стояла — дубова, удвох з місця не зрушиш,— то її кроків на два- дцять до воріт підкотили. От і все. А що то за народ був, що за люди — діло темне.

Смерком, коли прибирання було закінчене, Ольга вийшла на ганок. Тут вона бережно вийняла з шкіряного футляра білий, виблискуючий перламутром акордеон — батьків подарунок, який він прислав їй до дня наро- дження.

Вона поставила акордеон на коліна, перекинула ремінь через плече й почала добирати музику до слів недавно почутої нею пісеньки:

Коли б хоч тільки раз
Я вас могла зустріть,
Коли б хоч тільки... раз
І два... і три...
Чи визнаєте ви потім
На бистрім самольоті,
Як вас дожидала я до самої зорі?
Да!
Льотчики-пілоти! Бомби, самольоти!

От і полетіли в дальню путь.
Ви коли повернетесь?
Я цього не знаю,
Тільки повертайтеся... хоч коли-небудь.

Ще в той час, коли Ольга наспівувала цю пісеньку, кілька разів коротко й насторожено кидала вона оком у бік темного куща, який ріс у дворі біля паркана.

Закінчивши ґрати, вона швидко підвелась і, обернувшись до куща, голосно спитала:

— Послухайте! Навіщо ви ховаєтесь і що вам тут потрібно?

З-за кущів вийшов чоловік у звичайному білому костюмі. Він уклонився і чемно відповів їй:

— Я не ховаюсь. Я сам трохи артист. Я не хотів вам заважати. І от я стояв і слухав.

— Так, але ви могли стояти і слухати з вулиці. А ви навіщось перелізли через паркан.

— Я?.. Через паркан?..— образився чоловік.— Пробачте, я не кішка. Там, у кутку паркана, виламані дошки, і я з вулиці пробрався через цей отвір.

— Зрозуміло!— посміхнулась Ольга.— Але ось хвіртка. І, будь ласка, проберіться через неї назад на вулицю.

Чоловік був слухняний. Не кажучи ні слова, він пройшов через хвіртку, замкнув за собою засувку, і Ользі це сподобалось.

— Почекайте! — сходячи вниз з ганку, спинила вона його.— Ви хто? Артист?

— Ні,— відповів чоловік.— Я інженер-механік, але у вільний час я граю і співаю в нашій заводській опері.

— Послухайте! — несподівано просто запропонувала йому Ольга.— Проведіть мене до вокзалу. Я чекаю молодшу сестричку. Вже темно, пізно, а її немає і немає. Пам'ятайте, я нікого не боюсь, але я тут ще не знаю вулиць. Та почекайте, навіщо ж ви відчиняєте хвіртку? Ви можете почекати мене і біля паркана.

Вона віднесла акордеон, накинула на плечі хустку і вийшла на темну вулицю, що пахла росою і квітами.

Ольга була сердита на Женю і тому по дорозі мало говорила із своїм супутником. А він сказав їй, що його звать Георгій, прізвище його Гараєв і він працює інженером-механіком на автомобільному заводі.

Дожидаючи Женю, вони пропустили вже два поїзди, нарешті, пройшов і третій, останній.

— З цим поганим дівчиськом наберешся лиха! — зажурено вигукнула Ольга. — Ну, якби ще мені було років сорок або хоч тридцять! А то їй тринадцять, мені вісімнадцять, і тому вона мене зовсім не слушається.

— Сорок не треба! — рішуче запротестував Георгій. — Вісімнадцять куди краще! Та ви не турбуйтеся даремно. Ваша сестра приїде рано-вранці.

Перон спустів. Георгій вийняв портсигар. Зразу ж до нього підійшли два браві підлітки і, чекаючи вогню, вийняли свої цигарки.

— Юначе, — запалюючи сірник і освітлюючи обличчя старшого, сказав Георгій. — Перш ніж тягнутися до мене з цигаркою, треба привітатися, бо я вже мав честь познайомитися з вами в парку, де ви працююто виламували дошку з нового паркана. Вас звуть Михайло Квакін. Чи не так?

Хлопчисько засопів, позадкував, а Георгій погасив сірник, взяв Ольгу за лікоть і повів її додому.

Коли вони відійшли, другий хлопчисько засунув обличчю цигарку за вухо і недбало спитав:

— Це що за пропагандист такий знайшовся? Тутешній?

— Тутешній, — неохоче відповів Квакін. — Це Тимка Гараєва дядько. Тимка треба було б піймати, відлупцювати. Він підібрав собі компанію, і вони, здається, щось викомарюють проти нас.

Тут обидва приятелі помітили під ліхтарем в кінці платформи сивого статечного джентльмена, який, спираючися на палицю, ішов униз сходами.

Це був місцевий житель, лікар Ф. Г. Колокольчиков. Вони помчали навздогін за ним, питаючи голосно, чи немає у нього сірників. Але їхній вигляд і голоси ніяк не сподобались цьому джентльменові, тому, обернувшись, він посварився на них сукуватою палицею і поважно пішов своєю дорогою.

З московського вокзалу Женя не встигла послати батькові телеграму, і тому, зійшовши з дачного поїзда, вона вирішила розшукати пошту в селищі.

Проходячи старим парком і збираючи дзвіночки, вона непомітно вийшла на перехрестя двох обгороджених сад-

ками вулиць, безлюдний вигляд яких ясно показував, що потрапила вона зовсім не туди, куди їй треба було.

Недалеко вона побачила маленьку прудку дівчинку, яка, лаючись, тягла за роги норовисту козу.

— Скажи, мила, будь ласка,— закричала їй Женя.— як мені пройти звідси на пошту?

Але тут коза рвонулась, крутнула рогами і вистрибом помчала по парку, а дівчинка, репетуючи, кинулась слідом за нею. Женя озирнулась: уже смеркало, а людей навколо не видно було. Вона відчинила хвіртку чиєїсь сірої двоповерхової дачі і стежкою пройшла до ганку.

— Скажіть, будь ласка,— не відчиняючи дверей, голосно, але дуже ввічливо спитала Женя,— як мені звідси пройти на пошту?

Їй не відповіли. Вона постояла, подумала, відчинила двері і через коридор пройшла в кімнату. Господарів не було вдома. Тоді, зняковівши, вона обернулась, щоб вийти, але тут з-під стола безшумно виповзла велика світлоруда собака. Вона пильно оглянула сторопіле дівча і, тихо загарчавши, лягла впоперек дороги біля дверей.

— Ти, дурна! — злякано розчепірюючи пальці, закричала Женя.— Я не злодій! Я у вас нічого не взяла. Це ось ключ від нашої квартири. Це телеграма татові. Мій тато — командир. Ти розумієш?

Собака мовчала і не ворушилася. А Женя, потихеньку посуваючись до відчиненого вікна, провадила далі:

— Ну ось! Ти лежиш? І лежи собі... Дуже хороша собачка... така на вигляд розумна, симпатична.

Але тільки-но Женя доторкнулась рукою до підвіконня, як симпатична собака з грізним гарчанням скочила, і Женя, з переляку стрибнувши на диван, підібгала ноги.

— Дуже дивно,— мало не плачучи, заговорила вона.— Ти лови розбійників і шпигунів, а я... людина. Так! — Вона показала собаці язик.— Дурна!

Женя поклала ключ і телеграму на край стола. Треба було дождатись господарів.

Але минула година, друга... Вже стемніло. Крізь відчинене вікно чути було далекі гудки паровозів, гавкання собак та удари волейбольного м'яча. Десять грали на гітарі. І тільки тут, біля сірої дачі, було глухо й тихо.

Поклавши голову на твердий валик дивана, Женя тихенько заплакала.

Нарешті, вона міцно заснула.

Вона прокинулась тільки вранці.

За вікном шуміло пишне, обмите дощем листя. Недалеко рипіло колодязне колесо. Десь пиляли дрова, але тут, на дачі, було тихо, як і раніше.

Під головою у Жені лежала тепер м'яка шкіряна подушка, а ноги її були вкриті легким простиралом. Собаки на підлозі не було.

Значить, сюди вночі хтось приходив!

Женя скочила, відкинула волосся, обсмикнула зім'ятий сарафанчик, взяла з стола ключ, невідправлену телеграму і хотіла тікати.

І тут на столі вона побачила аркуш паперу, на якому великими літерами було написано синім олівцем:

«Дівчинко, коли виходитимеш, пристукни міцно двері». Нижче стояв підпис: «Тимур».

«Тимур? Хто такий Тимур? Треба було б побачити цю людину і подякувати їй».

Вона зазирнула в сусідню кімнату. Тут стояв письмовий стіл, на ньому чорнильниця, попільничка, невелике дзеркало. Праворуч, коло шкіряних автомобільних краг, лежав старий, обдертий револьвер. Тут же, біля стола, в облуплених і подряпаних піхвах стояла крива турецька шабля. Женя поклала ключ і телеграму, торкнула шаблю, вийняла її з піхов, підняла клинок над головою і подивилась у дзеркало.

Вигляд у неї був суворий, грізний. Добре було б так сфотографуватись і потім принести в школу карточку! Можна було б збрехати, що колись батько брав її з собою на фронт. У ліву руку можна взяти револьвер. Ось так. Це буде ще краще. Вона насупила брови, стулила губи і, цілячись у дзеркало, натисла курок.

Гуркіт розітнувся в кімнаті. Димом заволокло вікна. Упало на попільничку настільне дзеркало. І, залишивши на столі і ключ і телеграму, очманіла Женя вихопилась із кімнати й помчала геть від цього дивного і небезпечного будинку.

Вона якось опинилась на березі річки. Тепер у неї не було ні ключа від московської квартири, ні квитанції на телеграму, ні самої телеграми. І тепер треба було розповісти Ользі все: і про собаку, і про ночівлю в порожній дачі, і про турецьку шаблю, і, нарешті, про постріл. По-

гано! Якби був тато, він зрозумів би. Ольга не зрозуміє. Ольга розсердиться або, чого доброго, заплаче. А це ще гірше. Плакати Женья й сама вміла. Та коли вона бачила Ольжині сльози, їй завжди хотілося вилізти на телеграфний стовп, на високе дерево або на димар на даху.

Для хоробрості Женья скупалась і не поспішаючи пішла розшукувати свою дачу.

Коли вона сходила на ганок, Ольга стояла на кухні і розпалювала примус. Почувши кроки, Ольга обернулась і мовчки вороже втупила очі в Женю.

— Олю, здрастуй! — спинившись на верхній сходинці і намагаючись усміхнутися, сказала Женья.— Олю, ти лягати не будеш?

— Буду! — не зводячи очей з сестри, відповіла Ольга.

— Ну, лайся,— покірно погодилась Женья.— Такий, знаєш, чудний випадок, така незвичайна пригода! Олю, я тебе прошу, ти бровами не смикай, нічого страшного, я просто ключ від квартири загубила, телеграму татові не відправила...

Женья зажмурила очі й перевела дух, збираючись випалити все зразу. Але тут хвіртка перед домом з тріском розчинилась. У двір заскочила, вся в реп'яхах, кошлата коза і, низько опустивши роги, помчала в глиб садка. А за нею, галасуючи, пронеслась уже знайома Жені босоного дівчинка.

Скориставшись з такої нагоди, Женья припинила небезпечну розмову і кинулася в сад виганяти козу. Вона наздогнала дівчинку, коли та, важко дихаючи, тримала козу за роги.

— Дівчинко, ти нічого не загубила? — швидко крізь зуби спитала у Жені дівчинка, не перестаючи штурхати козу.

— Ні,— не зрозуміла Женья.

— А це чие? Не твоє? — І дівчинка показала їй ключ від московської квартири.

— Моє,— пошепки відповіла Женья, боязко озирнувшись у бік тераси.

— Візьми ключ, записку і квитанцію, а телеграма вже відправлена,— так само швидко і крізь зуби пробурмотіла дівчинка.

І, ткнувши Жені в руки паперовий згорток, вона вдарила козу кулаком.

Коза поскакала до хвіртки, а босоного дівчисько

просто через колючки, через кропиву, мов тінь, помчало слідом. І за хврткою вони зникли.

Зіщулившись, ніби відшмагали її, а не козу, Женья розкрила згорток:

«Це ключ. Це телеграфна квитанція. Значить, хтось відправив телеграму татові. Але хто? Ага, ось записка! Що ж це таке?!»

У записці крупно синім олівцем було написано:

«Дівчинко, нікого вдома не бійся. Все гаразд, і ніхто від мене нічого не визнає». А нижче стояв підпис: «Тимур».

Як зачарована, тихо сунула Женья записку в кишеню. Потім випростала плечі і вже спокійно пішла до Ольги.

Ольга стояла там же, біля нерозпаленого примуса, і на очах її вже блищали сльози.

— Олю! — журливо вигукнула тоді Женья. — Я пожартувала. Ну, за що ти на мене сердишся? Я прибрала всю квартиру, я протерла вікна, я старалась, я всі ганчірки, всі підлоги помила. Ось тобі ключ, ось квитанція від татової телеграми. Краще дай я тебе поцілую. Знаєш, як я тебе люблю! Хочеш, я для тебе в кропиву з даху плигну?

І, не чекаючи, поки Ольга що-небудь відповість, Женья кинулась їй на шию.

— Так... але я турбувалась, — з розпачем заговорила Ольга. — І завжди безглузді в тебе жарти... А мені тато велів... Женю, облич! Женько, у мене руки в гасі! Женько, налий краще молока і постав каструлю на примус!

— Я... без жартів не можу, — бубоніла Женья, коли Ольга стояла біля умивальника.

Вона бухнула каструлю з молоком на примус, доторкнулась до записки, що лежала в кишені, і спитала:

— Олю, бог є?

— Немає, — відповіла Ольга і підставила голову під умивальник.

— А хто є?

— Відчепись! — з досадою відповіла Ольга. — Нікого немає!

Женья помовчала і знову спитала:

— Олю, а хто такий Тимур?

— Це не бог, це один цар такий, — намілюючи собі обличчя й руки, неохоче відповіла Ольга, — лихий, кульгавий, із середньої історії.

— А якщо не цар, не лихий і не з середньої, тоді хто?

— Тоді не знаю. Відчепись! І навіщо тобі цей Тимур здався?

— А на те, що, мені здається, я дуже люблю цю людину.

— Кого? — І Ольга здивовано підвела вкрите мильною піною обличчя. — Що ти все там бурмочеш, вигадуєш, не даєш спокійно вмитися. От зачекай, приїде тато, він у твоїй любові розбереться.

— Що ж тато! — скорботно, з пафосом вигукнула Женя. — Якщо він і приїде, то так ненадовго. І він, звичайно, не ображатиме самотню і беззахисну людину.

— Чи не ти це самотня і беззахисна? — недовіжливо спитала Ольга. — Ох, Женько, не знаю я, що ти за людина і в кого тільки ти вдалася!

Тоді Женя опустила голову і, розглядаючи своє обличчя, що відбивалось в циліндрі нікельованого чайника, гордо і не роздумуючи відповіла:

— В тата. Тільки. В нього самого. І більше ні в кого на світі.

Літній джентльмен, лікар Ф. Г. Колокольчиков, сидів у своєму саду і лагодив стінний годинник.

Перед ним з сумним виразом обличчя стояв його внук Коля.

Вважалося, що він допомагає дідусеві в роботі. А насправді, ось уже цілу годину він тримав у руці викрутку, чекаючи, поки дідусеві буде потрібен цей інструмент.

Але стальна спіральна пружина, яку треба було ввігнати на її місце, була вперта, а дідусь терплячий. І здавалось, що це чекання ніколи не кінчиться. Це було прикро, тим більше що з-за сусіднього паркана ось уже кілька разів висувалась вихряста голова Сими Симакова, людини дуже знаючої і тямущої. І цей Сима Симаков язиком, головою і руками подавав Колі знаки, такі дивні й загадкові, що навіть п'ятирічна Колина сестра Тетянка, яка, сидячи під липою, зосереджено намагалась заштовхнути реп'ях у пащу собаки, що ліниво розкинувся, несподівано заверещала і смикнула дідуса за холошу, після чого голова Сими Симакова вмить зникла.

Нарешті, пружина лягла на своє місце.

— Людина повинна працювати, — підводячи вогке чоло і звертаючись до Колі, повчально промовив сивий

джентльмен Ф. Г. Колокольчиков.— А в тебе таке обличчя, наче я тебе частую рициною. Подай викрутку і візьми кліщі. Труд облагороджує людину. А тобі душевного благородства саме і бракує. Наприклад, вчора ти з'їв чотири порції морозива, а з меншою сестрою не поділився.

— Вона бреше, безсовісна! — сердито зиркнувши на Тетянку, вигукнув ображений Коля.— Тричі я давав їй відкусити по два рази. А вона пішла на мене скаржитися та ще по дорозі поцупила з маминого стола чотири копійки.

— А ти вночі по вірвовці з вікна лазив,— не повертаючи голови, холоднокровно лягнула Тетянка.— У тебе під подушкою є ліхтар. А вчора до нас у спальню якийсь хуліган кидав каміння. Кине й посвище, кине і ще свисне.

Дихання перехопило в Колі Колокольчикова від цих зухвалих слів безсовісної Тетянки. Дрож пройняв тіло від голови до п'ят. Але, на щастя, заклопотаний дідусь не звернув уваги на такий небезпечний наклеп або й просто не почув його. Саме тут дуже вчасно в садок увійшла з бідонами молочниця і, відміряючи кухлями молоко, почала скаржитися:

— А в мене, батечку Федоре Григоровичу, хулігани вночі мало дубову діжку з двору не потягли. А сьогодні люди кажуть, що удосвіта в мене на даху двох чоловік бачили: сидять на димарі, кляті, і ногами розмахують.

— Тобто як на димарі? З якою ж це, дозвольте спитати, метою? — почав здивований джентльмен.

Але тут від курника почувся дзвін та бренькіт. Рука сивого джентльмена з викруткою затремтіла, і вперта пружина, вилетівши з свого гнізда, з вищанням брязнула на залізний дах. Всі, навіть Тетянка, навіть лінивий собака, разом обернулись, не розуміючи, де дзвін і що сталось. А Коля Колокольчиков, не сказавши ані слова, шаснув, як заець, через морквяні грядки і зник за парканом.

Він спинився біля корівника, з середини якого, так само як і з курника, чути було різкі звуки, немов хтось гатив гирею по відрізу сталльної рейки. Саме тут він і зіткнувся з Симкою Симаковим, в якого спитав схвилювано:

— Слухай... Я не розумію. Це що?.. Тривога?

— Та ні! Це, здається, за формою номер один позивний сигнал загальний.

Вони перестрибнули через паркан, пірнули в дірку

огорожі парку. Тут з ними зіткнувся широкоплечий, міцний хлопчак Гейка. Слідом підскочив Василь Ладигін. Ще і ще хтось. І безшумно, спритно, тільки їм знайомими ходами, вони мчали до якоїсь мети, на бігу коротко кидаючи:

— Це тривога?

— Та ні! Це форма номер один позивний загальний.

— Який позивний? Це не «три — стоп», «три — стоп». Це якийсь йолоп кладе колесом десять ударів підряд.

— А от подивимось!

— Ага, перевіримо!

— Вперед! Блискавкою!

А в цей час у кімнаті тієї самої дачі, де ночувала Женя, стояв високий темноволосий хлопчик років тринадцяти. На ньому були легкі чорні штани і темносиня безрукавка з вишитою червоною зіркою.

До хлопчика підійшов сивий патлатий дід. Полотняна сорочка його була вбога. Широчезні штани — в латках. До коліна його лівої ноги ремнями була припасована груба дерев'янка. В одній руці він тримав записку, другою стискав старий, обдертий револьвер.

— «Дівчинко, коли виходитимеш, пристукни міцно двері», — насмішкувато прочитав старий. — Отже, ти, може, все-таки скажеш мені, хто ночував у нас сьогодні на дивані?

— Одна знайома дівчинка, — неохоче відповів хлопчак. — Її без мене затримала собака.

— От і брешеш! — розсердився старий. — Якби вона була тобі знайома, то тут, у записці, ти назвав би її на ім'я.

— Коли я писав, я не знав. А тепер я її знаю.

— Не знав. І ти залишив її вранці саму... у квартирі? Ти, друже мій, хворий, і тебе треба відправити в лікарню для божевільних. Ця негідниця розбила дзеркало, розтрощила попільничку. Ну добре, що револьвер був заряджений холостими. А якби в ньому були бойові патрони?

— Але, дядьку... бойових патронів у тебе не буває, бо у ворогів твоїх рушниця і шаблі... просто дерев'яні.

Схоже було на те, що старий посміхнувся. Однак, труснувши патлатою головою, він суворо сказав:

— Ти дивись! Я все помічаю. Діла у тебе, як я бачу, темні, гляди, щоб я за них не відправив тебе назад, до матері.

Пристукуючи дерев'яною, старий пішов угору по сходах. Коли він зник, хлопчак підстрибнув, схопив за лапи собаку, що вбігла в кімнату, і поцілував її в морду.

— Ага, Рито! Ми з тобою попались. Нічого, він сьогодні добрий. Він зараз співатиме.

І справді. Зверху з кімнати почулося відкашлювання. Потім таке собі тра-ля-ля!.. І нарешті низький баритон заспівав:

Я третю ніч не сплю. Я чую — виникає
Таємний рух в похмурій тишині..

— Стій, божевільна собако! — крикнув Тимур. — Чого ти шарпаєш мої штани і куди ти мене тягнеш?

Раптом він з грюкотом причинив двері, які вели нагору, до дядька. І через коридор слідом за собакою вискочив на веранду.

В кутку веранди біля невеличкого телефону смикався, стрибав і колотився об стіни підв'язаний до вірвочки бронзовий дзвіночок.

Хлопчик затиснув його в руці, замотав мотузку на цвях. Мотузка ослабла, мабуть десь розірвалась. Тоді, здивований і розсерджений, він схопив трубку телефону.

На годину раніш, ніж усе це сталося, Ольга сиділа біля стола. Перед нею лежав підручник фізики.

Увійшла Женья й дістала пляшечку з йодом.

— Женью, — незадоволено спитала Ольга, — звідки в тебе на плечі дряпина?

— А я йшла, — безжурно відповіла Женья, — а там стояло на дорозі щось таке колюче чи гостре. Ось так і вийшло.

— Чого ж це в мене на дорозі не стоїть нічого колючого або гострого? — перекинула її Ольга.

— Неправда! У тебе на дорозі стоїть іспит з математики. Він і колючий і гострий. Гляди, ще зріжешся!.. Олечко, не йди на інженера, йди на лікаря, — заговорила Женья, підсуваючи Ользі настільне дзеркало. — Ну, поди-

вись: який з тебе інженер? Інженер повинен бути — от... от... і от... (Вона зробила три енергійні гримаси). А в тебе — от... от... і от... — Тут Женя повела очима, підняла брови і дуже ніжно посміхнулась.

— Дуренька! — обіймаючи її, цілуючи і легенько відштовхуючи, сказала Ольга. — Іди собі, Женю, і не заважай. Ти б краще збігала до колодязя по воду.

Женя взяла з тарілки яблуко, відійшла в куток, стояла біля вікна, потім розстебнула футляр акордеона і заговорила:

— Знаєш, Олю! Підходить до мене сьогодні якийсь дядько. Такий на вигляд нічого собі — русявий, у білому костюмі, і питає: «Дівчинко, тебе як звуть?» Я кажу: «Женя...»

— Женю, не заважай і не чіпай інструмент, — не обертаючись і не одриваючись від книги, сказала Ольга.

— «А твою сестру, — дістаючи акордеон, провадила далі Женя, — здається, звуть Ольгою?»

— Женько, не заважай і не чіпай інструмент! — мимо волі прислухаючись, повторила Ольга.

— «Дуже, — каже він, — добре твоя сестра грає. Чи не хоче вона вчитися в консерваторії?» (Женя дістала акордеон і перекинула ремінь через плече). «Ні, — кажу я йому, — вона вже вчиться по залізобетонній спеціальності». А він тоді каже: «А-а!» (Тут Женя натисла один клавіш). А я йому кажу: «Бе-е!» (Тут Женя натисла другий клавіш).

— Погане дівчисько! Поклади інструмент на місце! — зіскакуючи, крикнула Ольга. — Хто тобі дозволяє встрявати в розмови з якимись дядьками?

— Ну і покладу, — образилась Женя. — Я і не встрявала. Це він встряв. Хотіла я тобі розповісти далі, а тепер не буду. От зачекай, приїде тато, він тобі покаже!

— Мені? Це тобі покаже. Ти заважаєш мені вчитися.

— Ні, тобі! — хапаючи порожнє відро, вже з ганьку відгукнулась Женя. — Я йому розкажу, як ти мене по сто разів на день то по гас, то по мило, то по воду ганяєш! Я тобі не грузовик, не кінь і не трактор.

Вона принесла води, поставила відро на лаву, але оскільки Ольга, не звернувши на це уваги, сиділа, схилившись над книгою, ображена Женя пішла в садок.

Вийшовши на лужок перед старим двоповерховим сараєм, Женя вийняла з кишені рогатку і, натягнувши ре-

До стор. 74

зинку, запустила в небо маленького картонного парашутиста.

Злетівши догори ногами, парашутист перекинувся. Над ним розкрився голубий паперовий купол, але тут сильніше рвонув вітер, парашутиста потягло вбік, і він зник за темним вікном горища на сараї.

Аварія! Картонного чоловічка треба було виручати. Женя обійшла сарай, через дірявий дах якого розбігались на всі боки тонкі мотузяні проводи. Вона підтягла до вікна трухляву драбину і, вилізши по ній, сплигнула на підлогу горища.

Дуже дивно! На цьому горищі жили. На стіні висіли мотки вірвовок, ліхтар, два схрещені сигнальні прапори. І карта селища, вся поцяткована незрозумілими знаками. В кутку лежав оберемок соломи, накритий мішковиною. Тут же стояв перекинутий фанерний ящик. Біля дірявого замшілого даху стирчало велике, схоже на штурвальне, колесо. Над колесом висів саморобний телефон.

Женя визирнула через шпарку. Перед нею, немов морські хвилі, коливалося листя густих садків. В небі кружляли голуби. І тоді Женя вирішила: нехай голуби будуть чайками, цей старий сарай з його вірвовками, ліхтарями і прапорами — великим кораблем. А вона сама буде капітаном.

Їй стало весело. Вона повернула штурвальне колесо. Тугі мотузяні проводи задрижали, загули. Вітер зашумів і погнав зелені хвилі. А їй здавалося, що це її корабель-сарай повільно і спокійно розгортається на хвилях.

— Ліво руля на борт! — голосно скомандувала Женя і міцніше налягла на важке колесо.

Пробившись крізь шпарки даху, вузькі сонячні промені впали їй на обличчя і на плаття. Але Женя зрозуміла, що це судна противника намагають її своїми прожекторами, і вона вирішила дати їм бій.

З силою управляла вона рипучим колесом, маневруючи вправо і вліво, і владно вигукувала слова команди.

Але ось гостре проміння прожектора потьмарилось, погасло. І це, звичайно, не сонце сховалось за хмару. Це розгромлена ворожа ескадра йшла на дно.

Бій був закінчений. Запорошеною долонею Женя витерла чоло, і враз на стіні задзеленчав дзвоник телефону. Цього Женя не сподівалася: вона думала, що цей телефон просто іграшка. Їй стало не по собі. Вона зняла трубку.

Голос дзвінкий і різкий запитував:

— Алло! Алло! Відповідайте. Який осел обриває проводи і подає сигнали, незрозумілі і безглузді?

— Це не осел,— пробурмотіла спантеличена Женя.— Це я — Женя!

— Божевільне дівчисько! — різко і майже злякано прокричав той самий голос.— Облиш штурвальне колесо і тікай геть. Зараз примчать... люди, і вони тебе відлупцюють.

Женя кинула трубку, та було вже пізно. Ось проти світла з'явилась чиясь голова: це був Гейка, за ним Сима Симаков, Коля Колокольчиков, а слідом лізли ще і ще хлопчачки.

— Хто ви такі? — відступаючи од вікна, перелякано спитала Женя.— Ідіть геть!.. Це наш садок. Я вас сюди не кликала.

Але плечем до плеча, щільною стіною хлопчачки мовчки йшли на Женю. І, затиснута в куток, Женя скрикнула.

Ту ж мить проти світла майнула ще одна тінь. Всі обернулись і розступились. І перед Женею став високий темноволосий хлопчак у синій безрукавці, на грудях якої була вишита червона зірка.

— Тихше, Женю! — голосно сказав він.— Кричати не треба. Ніхто тебе не зачепить. Ми з тобою знайомі. Я — Тимур.

— Ти Тимур?! — широко розкривши повні сліз очі, недовіжливо спитала Женя.— Це ти вкрив мене вночі простиралом? Ти залишив мені на столі записку? Ти відправив татові на фронт телеграму, а мені прислав ключ і квитанцію? Але навіщо? За що? Звідки ти мене знаєш?

Тоді він підійшов до неї, взяв її за руку і відповів:

— А от залишайся з нами! Сідай і слухай, і тоді все буде тобі зрозуміло.

На вкритій мішками соломі навколо Тимура, який розклав перед собою карту селища, розмістились хлопчачки.

Біля отвору вище слухового вікна повис на мотузяній гойдалці спостерігач. Через шию у нього був перекинтий шнурок з пом'ятим театральним біноклем.

Недалеко від Тимура сиділа Женя і насторожено при-

слухалась і придивлялась до всього, що відбувається на нараді цього нікому не відомого штабу. Говорив Тимур: — Завтра, на світанку, поки люди сплять, я і Колокольчиков полагодимо обірвані нею (він показав на Жеңю) проводи.

— Він проспить, — похмуро вставив головатий, одягнений в матроську тільняшку Гейка. — Він прокидається тільки до сніданку та до обіду.

— Наклеп! — зіскакуючи і заїкаючись, закричав Коля Колокольчиков. — Я встаю разом з першим променем сонця.

— Я не знаю, який у сонця промінь перший, який другий, але він проспить неодмінно, — вперто провадив своє Гейка.

Тут спостерігач, який гойдався на мотузках, свиснув. Хлопчики позіскакували з місць.

По дорозі в хмарі куряви мчав кінно-артилерійський дивізіон. Могутні, вдягнені в ремені й залізо коні швидко тягли за собою зелені зарядні ящики і вкриті сірими чохлами гармати.

Обвітрені, засмагли їздові, не хитнувшись у сідлі, молодецьки завертали за ріг, і батареї одна по одній зникали в гаю. Дивізіон промчав.

— Це вони на вокзал, вантажитись поїхали, — по-важно пояснив Коля Колокольчиков. — Я по їх обмундируванню бачу: коли вони скачуть на навчання, коли на парад, а коли і ще кудись.

— Бачиш — і мовчи! — спинив його Гейка. Ми і самі з очима. Ви знаєте, хлопці, цей базіка хоче втекти в Червону Армію!

— Не можна, — втрутився Тимур. — Це зовсім пуста витівка.

— Як не можна? — почервонівши, спитав Коля. — А чому ж раніше хлопчики завжди на фронт тікали?

— То раніше! А тепер твердо всім начальникам і командирам наказано гнати звідти нашого брата в шию.

— Як в шию? — спалахнувши і ще більше почервонівши, крикнув Коля Колокольчиков. — Це... своїх так?

— Та от!.. — І Тимур зітхнув. — Це своїх так. А тепер, хлопці, берімось за діло.

Всі посідали на місця.

— В садку будинку номер тридцять чотири по Кривому провулку невідомі хлопчачи обтрусили яблуню, —

ображено повідомив Коля Колокольчиков.— Вони зламали дві гілки і потолочили клумбу.

— Чий будинок? — І Тимур заглянув у клейончатий зошит.— Будинок червоноармійця Крюкова. Хто у нас тут колишній спеціаліст по чужих садках та яблунях?

— Я,— почувся зніяковілий голос.

— Хто це міг зробити?

— Це зробив Мишко Квакін і його помічник на привісьско «Фігура». Яблуня мічурінка, сорт «золотий налив», і, звичайно, взята на вибір.

— Знов і знов Квакін! — Тимур замислився.— Гейко! У тебе була розмова з ним?

— Була.

— Ну і що ж?

— Дав йому два рази по шиї.

— А він?

— Ну, і він теж садонув мене разів два.

— І як у тебе все — «дав» та «садонув»... А діла з того немає. Гаразд! Про Квакіна ми поговоримо окремо. Давайте далі.

— В будинку номер двадцять п'ять у старій молочниці взяли в кавалерію сина,—повідомив хтось із кутка.

— Оце новина! — І Тимур докірливо похитав головою.— Там на воротах ще позавчора наш знак поставлено. А хто ставив? Колокольчиков, ти?

— Я.

— Так чого ж у тебе верхній лівий промінь зірки кривий, наче п'явка? Взявся зробити — зроби добре. Люди прийдуть — сміятимуться. Давайте далі!

Скочив Сима Симаків і заторохтів впевнено, без запинки:

— В будинку номер п'ятдесят чотири по Пушкарьовій вулиці коза зникла. Я йду, бачу — бабка дівчинку лупцює. Я кричу: «Тітонько, бити не по закону!» Вона каже: «Коза зникла, бодай тобі добра не було!» — «Та куди ж вона ділась?» — «А он там, в яру за гайком, перегризла мочалу і зникла, наче її вовки з'їли!»

— Почекай! Чий будинок?

— Будинок червоноармійця Павла Гур'єва. Дівчинка — його дочка, звать Нюрка. Лупцювала її бабка. Як звать, не знаю. Коза сіра, з спини чорна. Звать Манька.

— Козу розшукати! — наказав Тимур. — Підє команда з чотирьох чоловік. Ти... ти, ти і ти. Ну, все, хлопці?

— В будинку номер двадцять два дівчатко плаче, — немовби неохоче повідомив Гейка.

— Чого ж воно плаче?

— Питав — не каже.

— А ти спитав би краще. Може, хто-небудь його побив... скривдив?

— Питав — не каже.

— А чи велике дівчатко?

— Чотири роки.

— Оце ще лихо! Якби людина... а то — чотири роки! Стривай, а чий це будинок?

— Будинок лейтенанта Павлова. Того, що його недавно вбито на кордоні.

— «Питав — не каже», — сумовито передразнив Гейку Тимур. Він нахмурився, подумав. — Добре... Це я сам. Ви в цю справу не втручайтесь.

— На горизонті показався Мишко Квакін! — голосно доповів спостерігач. — Іде по тому боці вулиці. Наминає яблуко. Тимуре! Вислати команду: хай дадуть йому штурхана або потиличника!

— Не треба. Всі залишайтеся на місцях. Я незабаром повернусь.

Він стрибнув з вікна на драбину і зник у кущах. А спостерігач повідомив знову:

— Біля хвіртки, в полі мого зору, невідома дівчина, на вигляд красива, стоїть з глечиком і купує молоко. Це, напевне, хазяйка дачі.

— Це твоя сестра? — смикаючи Женю за рукав, спитав Коля Колокольчиков. І, не діставши відповіді, він поважно і ображено застеріг: — Ти, гляди, не здумай гукнути звідси.

— Сиди! — висмикуючи рукав, глузливо відповіла йому Женя. — Теж мені ще начальник.

— Не лізь до неї, — піддражнив Гейка Колю, — а то вона тебе відлупцює.

— Мене? — Коля образився. — У неї що? Кігті? А в мене — мускулатура. Ось... ручна, ножна!

— Вона відлупцює тебе разом з ручною і ножною. Хлопці, тихо! Тимур підходить до Квакіна.

Легко помахуючи зірваною гілкою, Тимур ішов Квакіну навперейми. Помітивши це, Квакін спинився. Плоске обличчя його не виявляло ні подиву, ні переляку.

— Здорово, комісарє! — схиливши голову набік, негласно сказав він. — Куди так поспішаєш?

— Здорово, отамане! — в тон йому відповів Тимур. — Тобі назустріч.

— Радий гостеві, та частувати нічим. Хіба оце? — Він сунув руку за пазуху і простяг Тимурові яблуко.

— Крадені? — спитав Тимур, надкусуючи яблуко.

— Саме вони, — пояснив Квакін. — Сорт «золотий налив». Та от біда: немає ще справжньої стиглості.

— Кисле яке! — сказав Тимур, кидаючи яблуко геть. — Послухай: ти на паркані будинку номер тридцять чотири отакий знак бачив? — І Тимур показав на зірку, вишиту на його синій безрукавці.

— Ну, бачив, — насторожився Квакін. — Я, брат, і вдень і вночі все бачу.

— Так от: якщо ти вдень або вночі ще раз такий знак де-небудь побачиш, тікай геть від того місця, немов тебе окропом ошпарили.

— Ой, комісарє! Який ти гарячий! — розтягуючи слова, сказав Квакін. — Досить, поговорили!

— Ой, отамане, який ти впертий! — не підвищуючи голосу, відповів Тимур. — А тепер запам'ятай сам і перекажи всій ватазі, що ця розмова у нас з вами остання.

Ніхто, дивлячись збоку, і не подумав би, що це розмовляють вороги, а не двоє щирих друзів. І тому Ольга, стоячи з глечиком в руках, спитала у молочниці, хто цей хлопчик, який радиться про щось з хуліганом Квакіним.

— Не знаю, — сердито відповіла молочниця. — Напевне, такий самий хуліган і шибеник. Він чогось усе біля вашого будинку крутиться. Ти дивись, люба, щоб вони твою сестричку не відлупцювали.

Ольга стривожилась. З ненавистю глянула вона на обох хлопчиків, пройшла на терасу, поставила глечик, замкнула двері і вийшла на вулицю розшукувати Женю, яка от уже дві години не наверталась їй на очі.

Повернувшись на горище, Тимур розповів про свою зустріч товаришам. Було вирішено завтра відправити всій ватазі письмовий ультиматум.

Безшумно зіскакували хлопчачи з горища, і через дірки у парканах, а то просто через паркани розбігалися по домівках в різні боки. Тимур підійшов до Жені.

— Ну як? — спитав він. — Тепер тобі все зрозуміло?

— Все, — відповіла Женя, — тільки ще не дуже. Ти поясни мені простіше.

— А тоді спускайся вниз і йди за мною. Твоєї сестри однаково зараз немає дома.

Коли вони злізли з горища, Тимур повалив драбину.

Вже стемніло, але Женя довірливо пішла за ним слідом.

Вони спинилися біля будиночка, де жила стара молочниця. Тимур озирнувся. Людей поблизу не було. Він вийняв з кишені свинцевий тюбик з олійною фарбою і підійшов до воріт, де була намальована зірка, верхній лівий промінь якої справді вигинався, мов п'явка.

Тимур впевнено вирівняв промені, загострив і випрямив.

— Скажи, навіщо? — спитала його Женя. — Ти поясни мені простіше: що це все значить?

Тимур сховав тюбик у кишеню. Зірвав листок лопуха, витер замащений фарбою палець і, дивлячись Жені в обличчя, сказав:

— А це значить, що з цього будинку пішла людина в Червону Армію. І відтоді цей будинок перебуває під нашою охороною і захистом. У тебе батько в армії?

— Так, — з хвилюванням і гордістю відповіла Женя. — Він командир.

— Значить, і ти також під нашою охороною і захистом.

Вони спинились перед ворітьми іншої дачі. І тут на паркані була намальована зірка. Але прямі світлі промені її були обведені широкою чорною смугою.

— От! — сказав Тимур. — І з цього будинку пішла людина в Червону Армію. Та цієї людини вже немає. Це дача лейтенанта Павлова, якого недавно вбито на кордоні. Тут живе його дружина і те маленьке дівчатко, що в нього добрий Гейка так і не добився, чого воно часто плаче. І якщо тобі трапиться нагода, то зроби, Женю, цьому дівчатку що-небудь хороше.

Він сказав усе це дуже просто, але у Жені по грудях і по руках мурашки пробігли, а вечір був теплий і навіть душний.

Вона мовчала, нахиливши голову. І тільки для того, щоб хоч що-небудь сказати, вона спитала:

— А хіба Гейка добрий?

— Так,— відповів Тимур.— Він син моряка, матроса. Він часто лає малого хвалька Колокольчикова, але сам скрізь і завжди за нього заступається.

Різкий і навіть гнівний окрик змусив їх озирнутись. Недалеко стояла Ольга.

Женя торкнулась руки Тимура: вона хотіла підвести його до Ольги і познайомити їх.

Але новий окрик, суворий і холодний, змусив її од цього відмовитись.

Винувато кивнувши Тимурові головою і здивовано знизавши плечима, вона пішла до Ольги.

— Євгеніє! — важко дихаючи, із сльозами в голосі, сказала Ольга.— Я забороняю тобі розмовляти з цим хлопчиком. Тобі зрозуміло?

— Але, Олю,— пробурмотіла Женя,— що з тобою?

— Я забороняю тобі підходити до цього хлопчиська,— твердо повторила Ольга.— Тобі тринадцять, мені вісімнадцять. Я твоя сестра... Я старша. І коли тато виїздив, він звелів мені...

— Але, Олю, ти нічого, нічого не розумієш! — з розпачем вигукнула Женя. Вона здригалась. Вона хотіла пояснити, виправдатись. Але вона не могла. Вона не мала права. І, махнувши рукою, Женя не сказала сестрі більше ні слова.

Зразу ж вона лягла в ліжку. Але заснути довго не могла. А коли заснула, то так і не чула, як вночі постукали у вікно і подали телеграму від батька.

Розвиднілось. Проспівав дерев'яний ріжок пастуха. Стара молочниця відчинила хвіртку і погнала корову до череди. Не встигла вона завернути за ріг, як з-за куща акації, намагаючись не грюкати порожніми відрами, вискочило п'ятеро хлопчиків, і вони кинулись до колодязя.

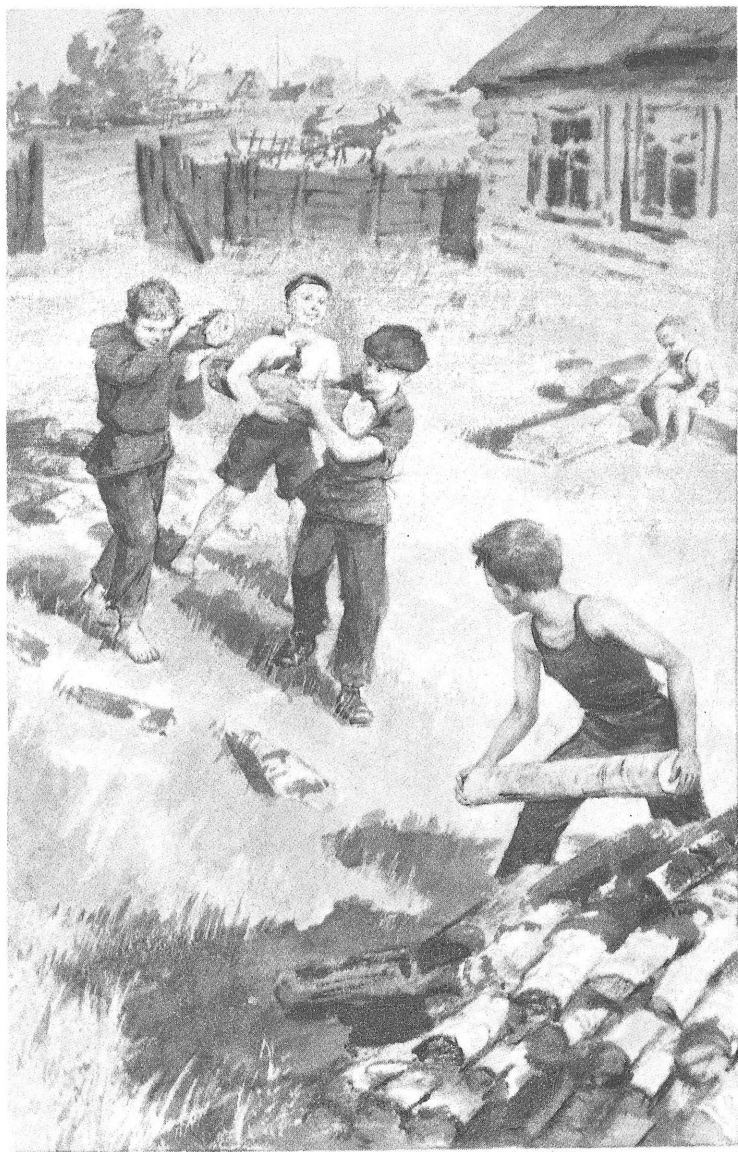
— Качай!

— Давай.

— Бери!

— Хапай!

Обливаючи холодною водою босі ноги, хлопчики мчали

у двір, перекидали відра в дубову діжку і, не затримуючись, знову бігли до колодязя.

До змоклого Сими Симакова, який без перепочинку крутив важіль колодязного насоса, підбіг Тимур і спитав:

— Ви Колокольчикова тут не бачили? Ні? Значить, він проспав. Швидше, поспішайте! Бабуся зараз повернеться.

Опинившись у садку перед дачею Колокольчикових, Тимур став під деревом і свиснув. Не дочекавшись відповіді, він поліз на дерево і зазирнув у кімнату. З дерева йому було видно тільки половину присунутого до підвіконника ліжка і загорнуті в ковдру ноги.

Тимур кинув на ліжко шматок кори і тихенько покликав:

— Колю, вставай! Колько!

Той не ворухнувся. Тоді Тимур вийняв ніж, зрізав довгий прут, загострив на кінці сучок, перекинув прут через підвіконня і, зачепивши сучком ковдру, потяг її до себе.

Легка ковдра поповзла через підвіконня. У кімнаті почувся хрипкий здивований зойк. Вирячивши заспані очі, з ліжка зіскочив сивий джентльмен у спідній білизні і, хапаючи рукою ковдру, яка швидко повзла, підбіг до вікна.

Опинившись віч-на-віч з поважним дідусем, Тимур враз злетів з дерева.

А сивий джентльмен, кинувши на ліжко відвойовану ковдру, зірвав з стіни двостволку, швидко надів окуляри і, виставивши рушницю з вікна дулом до неба, зажмуририв очі і вистрілів.

Аж біля колодязя переляканий Тимур спинився. Сталася помилка. Тимурові здалося, що під ковдрою Коля, а сивому джентльменові, звичайно, здалося, що перед ним злодій.

Тут Тимур побачив, що стара молочниця з коромислом і відрами виходить з хвіртки по воду. Він шмигнув за акацію і почав спостерігати. Повернувшись від колодязя, бабка підняла відро, перекинула його в діжку і зразу відскочила, бо вода з шумом і бризками хлюпнула з повної вже до країв діжки просто їй під ноги.

Ойкаючи, дивуючись та озираючись, старенька

обійшла діжку. Вона занурила руку у воду і піднесла її до носа. Потім побігла до ганку перевірити, чи цілий замок біля дверей. І, нарешті, не знаючи, що й думати, вона стала стукати у вікно до сусідки.

Тимур засміявся і вийшов із своєї засідки. Треба було поспішати. Вже сонце підбивалось угору. Коля Колокольников не з'явився, і проводи й досі не були полагоджені.

Пробираючись до сарая, Тимур зазирнув у відчинене вікно, яке виходило в садок.

Біля стола коло ліжка в трусах і майці сиділа Женя і щось писала, нетерпляче відкидаючи волосся, яке сповзало на лоб.

Побачивши Тимура, вона не злякалась і навіть не здивувалась. Вона тільки посварилась йому пальцем, щоб він не збудив Ольгу, сунула незакінчений лист у шухляду і навшпиньках вийшла з кімнати.

Тут, довідавшись від Тимура, яка з ним сьогодні трапилась біда, вона забула всі Ольжині повчання і охоче запропонувала допомогти йому полагодити нею ж самою обірвані проводи.

Коли робота була закінчена і Тимур уже стояв по той бік огорожі, Женя сказала йому:

— Не знаю за що, але моя сестра тебе дуже ненавидить.

— Ну от,— зажурено відповів Тимур,— і мій дядько тебе теж!

Він хотів іти, але вона його спинила:

— Почекай, зачешись. Ти сьогодні дуже розпатланий.

Вона вийняла гребінець, простягла його Тимурові, і в ту ж мить позаду, з вікна, пролунав обурений окрик Ольги:

— Женю! Що ти робиш?..

Сестри стояли на терасі.

— Я тобі знайомих не вибираю,— з розпачем захищалась Женя.— Яких? Звичайних. В білих костюмах. «Ах, як ваша сестра прекрасно грає!» Прекрасно! Ви краще послухали б, як вона прекрасно лається. Ось гляди! Я вже про все пишу татові.

— Євгеніе! Цей хлопчак — хуліган, а ти дурна,— холодно вичитувала Ольга, намагаючись здатися спокійною.— Хочеш, пиши татові, будь ласка, але як я ще хоч

раз побачу тебе з цим хлопчаком поряд, я того ж дня покину дачу, і ми поїдемо звідси в Москву. А ти знаєш, що в мене слово буває тверде?

— Так... мучителько! — із сльозами відповіла Женя.— Це я добре знаю.

— А тепер візьми й читай.— Ольга поклала на стіл одержану вночі телеграму і вийшла.

У телеграмі було написано:

«Днями проїздом кілька годин буду Москві число годину телеграфую додатково крп Тато».

Женя витерла сльози, приклала телеграму до губ і тихо пробурмотіла:

— Тату, приїжджай швидше! Тату! Мені, твоїй Женці, дуже трудно.

На подвір'я того будинку, звідки зникла коза і де жила бабка, яка відшмагала прудку дівчинку Нюрку, привезли два вози дров.

Лаючи недбалих візників, що абияк скинули дрова, бабка, крякчучи та охкаючи, почала укладати їх у штабель. Але ця робота була їй не під силу. Відкашлюючись, вона сіла на сходинку, віддихалась, взяла лійку і пішла на город. На дворі залишився тепер тільки трирічний братик Нюрки — людина, як видно, енергійна та працююча, бо тільки-но бабка зникла, хлопчик підняв палку і почав гатити нею по лавці і по перекинутих догори дном ночвах.

Тоді Сима Симаков, який щойно полював на втеклу козу, що стрибала по кущах та ярах не гірше від індійського тигра, залишив одного хлопця із своєї команди на узліссі, а з чотирма іншими вскочив вихором у двір.

Він сунув малюкові в рот жменю суніць, дав йому в руки блискуче перо з крила галки, і вся четвірка рвонулась укладати дрова в штабель.

Сам Сима Симаков побіг кругом паркана, щоб затримати на цей час бабку на городі. Спинившись біля паркана, поблизу того місця, де до нього щільно підходили вишні та яблуні, Сима заглянув у шпарку.

Бабка набрала в пелену огірків і збиралася йти на подвір'я. Сима Симаков тихенько постукав по дошках паркана.

Бабка насторожилась. Тоді Сима підняв палицю і почав ворухити нею гілки яблуні.

Бабці зразу ж здалося, що хтось тихенько лізе через паркан по яблука. Вона висипала огірки на межу, висмикнула великий жмут кропиви, підкралась до паркана і причаїлась.

Сима Симаков знову зазирнув у шпарину, але бабки тепер уже не побачив. Занепокоений, він підстрибнув, схопився за край паркана і став обережно підтягатись.

Але в той самий час бабка з переможним вигуком вискочила із своєї засідки і спритно шмагнула Симу Симакова по руках кропивою.

Розмахуючи обпеченими руками, Сима помчав до воріт, звідки вже вибігла четвірка, закінчивши свою роботу.

На подвір'ї знову залишився тільки малюк. Він підняв з землі тріску, поклав її на край штабеля, потім поволік туди ж шматок березової кори.

За цією роботою і застала його бабка, повернувшись з города. Вирячивши очі, вона спинилась перед акуратно складеним штабелем і спитала:

— Це хто ж тут без мене працює?

Малюк, кладучи кору у штабель, поважно відповів:

— А хіба ти, бабусю, не бачиш — це я працюю.

На подвір'я зайшла молочниця, і обидві бабусі почали обговорювати ці чудні події з водою та дровами. Пробували вони добитися відповіді в малюка, однак мало чого дізнались. Він пояснив, що прискочили з воріт люди, сунули йому в рот солодких суниць, дали перо і ще пообіцяли спіймати зайця з двома вухами і з чотирма ногами. А потім дрова покидали і втекли.

У хвіртку ввійшла Нюрка.

— Нюрко,— спитала її бабка,— чи ти не бачила, хто до нас зараз на подвір'я забігав?

— Я козу шукала,— похмуро відповіла Нюрка.— Я весь ранок по лісу та по ярах сама бігала.

— Украли,— сумовито пожалілась бабка молочниці.— А яка була коза! Ну, голуб, а не коза. Голуб!

— Голуб! — відсуваючись від бабки, огризнулась Нюрка.— Як почне шпиняти рогами, не знаєш, куди й діватись. У голубів рогів не буває.

— Мовчи, Нюрко! Мовчи, роззяво безголова! — закричала бабка.— Воно, звичайно, коза була з характером. І я її, кізоньку, продати хотіла. А тепер ось моєї голубоньки й немає.

Хвіртка з рипінням відчинилась. Низько опустивши

роги, у двір вбігла коза і кинулась просто на молочницю. Підхопивши важкий бідон, молочниця з вереском скочила на ганок, а коза, ударившись рогами об стінку, спинилась.

І тут усі побачили, що до рогів кози міцно прив'язаний фанерний плакат, на якому великими літерами написано:

Я коза-коза,
Всіх людей гроза.
Хто Нюрку буде бити,
Тому кепсько буде жити.

А за парканом реготали задоволені хлопчачки.

Встромивши в землю палку, притупуючи навколо неї і пританцьовуючи, Сима Симаков гордо проспівав:

Ми не зграя і не банда,
Не ватага молодців,
Розвесела ми команда
Піонерів-смільчаків.
У-ух, ти!

І, як табунець пташок, хлопчики швидко й безшумно помчали геть.

Роботи на сьогодні було ще чимало, але, головне, зараз треба було скласти і надіслати Мишкові Квакіну ультиматум.

Як пишуться ультиматуми, цього ще ніхто не знав, і Тимур спитав про це в дядька.

Той пояснив йому, що кожна країна пише ультиматуми по-своєму, але наприкінці для чемності годиться дописувати:

«Прийміть, пане міністр, запевнення в цілковитій до Вас пошані».

Далі ультиматум через акредитованого посла вручається правителю ворожої держави.

Але це ні Тимурові, ні його команді не сподобалось. По-перше, ніякої пошани хуліганові Квакіну вони передавати не хотіли; по-друге, ні постійного посла, ні навіть посланника при цій ватазі у них не було. І, порадившись, вони вирішили відправити простіший ультиматум, на зразок того послання запорожців до турецького султана, яке кожен бачив на картині, коли читав, як сміливі козаки боролися з турками, татарами й ляхами.

За сірими ворітьми з чорно-червоною зіркою, в тінистому садку того будинку, що стояв навпроти дачі, де жили Ольга і Женя, алейкою, всипаною піском, ішло маленьке біляве дівчатко. Його мати, жінка молода, красива, але з обличчям сумним і стомленим, сиділа в кріслі-гойдалці біля вікна, на якому стояв пишний букет польових квітів. Перед нею лежала купа розпечатаних телеграм і листів — від родичів і від друзів, знайомих і незнайомих. Листи й телеграми ці були теплі і ласкаві. Вони звучали здалеку, як лісова луна, яка нікуди не кличе подорожнього, нічого не обіцяє і все-таки підбадьорює і підказує йому, що люди близько і в темному лісі він не самотній.

Тримаючи ляльку догори ногами, так, що дерев'яні руки та конопляні коси її тяглися по піску, білява дівчинка спинилась перед парканом. По паркану спускався пофарбований, вирізаний з фанери заєць. Він смикав лапою, тренькаючи по струнах намальованої балалайки, і мордочка в нього була сумовито-смішна.

Захоплена таким незрозумілим чудом, рівного якому, звичайно, і на світі немає, дівчинка випустила ляльку, підійшла до паркана, і добрий заєць слухняно опустився їй просто в руки. А слідом за зайцем визирнуло лукаве і задоволене обличчя Жені.

Дівчинка подивилась на Женю і спитала:

— Це ти зі мною граєшся?

— Так, з тобою. Хочеш, я до тебе зіскочу?

— Тут кропива,— подумавши, попередила дівчинка.— І тут я вчора обпекла собі руку.

— Нічого,— зіскакуючи з паркана, сказала Женя,— я не боюсь. Покажи, яка тебе вчора кропива обпекла. Оця? Ну, дивись: я її вирвала, кинула, розтоптала ногами і плюнула на неї. Давай з тобою гратись: ти держи зайця, а я візьму ляльку.

Ольга бачила з ганку тераси, як Женя крутилась біля чужого паркана, але вона не хотіла заважати сестричці, що й так сьогодні вранці багато плакала. Та коли Женя злізла на паркан і зіскочила в чужий садок, стурбована Ольга вийшла з будинку, підійшла до воріт і відчинила хвіртку. Женя й дівчатко стояли вже біля вікна, коло жінки, і та посміхалась, коли дочка показувала їй, як сумний смішний заєць грає на балалайці.

По стривоженому обличчю Жені жінка вгадала, що Ольга, яка ввійшла в садок, незадоволена.

— Ви на неї не сердьтесь,— тихо сказала Ользі жінка.— Вона просто грається з моєю дівчинкою. У нас горе...— Жінка помовчала.— Я плачу, а вона,— жінка показала на свою крихітну доньку і тихо додала: — а вона й не знає, що її батька недавно вбито на кордоні.

Тепер зникла Ольга, а Женя здаля подивилась на неї гірко і докірливо.

— А я самотня,— говорила далі жінка.— Мати моя в горах, у тайзі, дуже далеко, брати в армії, сестер немає.

Вона торкнула за плече Женю, яка до неї підійшла, і, вказуючи на вікно, спитала:

— Дівчинко, цей букет уночі не ти мені на ганок поклада?

— Ні,— швидко відповіла Женя.— Це не я. Але це, напевно, хто-небудь з наших.

— Хто? — І Ольга здивовано глянула на Женю.

— Я не знаю,— злякавшись, заговорила Женя,— це не я. Я нічого не знаю. Дивіться, сюди йдуть люди.

За ворітьми почувся шум машини, а по доріжці від хвіртки йшли два льотчики-командири.

— Це до мене,— сказала жінка.— Вони, звичайно, знову пропонуватимуть мені поїхати в Крим, на Кавказ, на курорт, в санаторій...

Обидва командири підійшли, приклали руки до пілотов, і, очевидно почувши її останні слова, старший — капітан — сказав:

— Ні в Крим, ні на Кавказ, ні на курорт, ні в санаторій. Ви хотіли побачити вашу маму? Ваша мати сьогодні виїжджає до вас поїздом з Іркутська. До Іркутська її доставили спеціальним літаком.

— Хто доставив? — радісно і розгублено вигукнула жінка.— Ви?

— Ні,— відповів льотчик-капітан,— наші і ваші товариші.

Підбігло маленьке дівчатко, сміливо подивилось на гостей, і видно було, що синя форма ця йому добре знайома.

— Мамо,— попросило воно,— зроби мені гойдалку, я літатиму туди-сюди, туди-сюди. Далеко-далеко, як тато.

— Ой, не треба! — беручи на руки і обіймаючи доньку, скрикнула її мати.— Ні, не лети так далеко... як твій тато.

На Малій Овражній, позаду каплички з облупленим розписом, що зображував суворих волосатих дідів і чисто виголених ангелів, праворуч картини страшного суду з казанами, смолою та верткими чортами, на ромашковій галівині хлопці з компанії Мишка Квакіна грали в карти.

Грошей у гравців не було, і вони різалися «на стусана», «на щигля» та на «оживи покійника». Тому, хто програв, зав'язували очі, клали його спиною на траву і давали йому в руки свічку, тобто довгу палку. І цією палкою він повинен був наосліп відбиватися від добрих друзів своїх, які, жаліючи померлого, намагалися повернути його до життя, ретельно стьобаючи кропивою по голіх гомілках, литках та п'ятах.

Гра була в розпалі, коли за огорожею різко залунала сигнальна сурма.

Це зовні біля стіни стояли посланці від команди Тимура.

Штаб-сурмач Коля Колокольчиков стискав у руці мідний блискучий горн, а босоногий суворий Гейка тримав пакет, склеєний з обгорткового паперу.

— Це що ж тут за цирк чи комедія? — перегинаючись через огорожу, спитав хлопчак, якого звали Фігурою.— Мишку! — обертаючись, закричав він.— Кинь карти, тут до тебе якась церемонія прийшла!

— Я тут,—вилізаючи на огорожу, відгукнувся Квакін.— Еге, Гейка, здоров! А це яка ще з тобою нікчема?

— Візьми пакет,— простягаючи ультиматум, сказав Гейка.— Строку на роздумування вам дано двадцять чотири години. По відповідь прийду завтра о цій порі.

Ображений тим, що його назвали нікчемою, штаб-сурмач Коля Колокольчиков підкинув горн і, роздимаючи щоки, люто просурмив відбій. І, не сказавши більше ані слова, під цікавими поглядами хлопчаків, що позлізали на огорожу, обидва парламентарі з гідністю подалися геть.

— Це що ж таке? — перевертаючи пакет і оглядаючи хлопців, що пороззявляли роти, спитав Квакін.— Жили-жили, ні про що не тужили... Раптом... сурма, гроза! Я, братці, справді, нічого не розумію!..

Він розірвав пакет і, не злізаючи з огорожі, став читати:

— «Отаманові ватаги по очистці чужих садів Михайлові Квакіну...» Це мені,—голосно пояснив Квакін.—

З повним титулом, по всій формі. «...і його,— читав він далі,— паскудноуславленому помічникові Петру П'ятакову, інакше іменованому просто Фігурою...» Це тобі,— з задоволенням пояснив Квакін Фігурі.— Диви, як вони завернули: «паскудноуславлений!» Це щось уже дуже по-благородному, могли б дурня і простіше назвати. «...а також до всіх членів цієї ганебної компанії у л ь т и м а т у м». Це що таке, я не знаю,— глузливо заявив Квакін.— Напевне, лайка або щось схоже на неї.

— Це таке міжнародне слово. Бити будуть,— пояснив бритоголовий хлопчак Альошка, який стояв поруч Фігурі.

— А, так би й писали! — сказав Квакін.— Читаю далі. Пункт перший:

«З огляду на те, що ви ночами чините нальоти на сади мирних жителів, не минаючи і тих будинків, на яких стоїть наш знак — червона зірка, і навіть тих, на яких стоїть зірка з жалобною чорною каймою, вам, полохливим негідникам, ми наказуємо...»

— Ти диви, як собаки, лаються! — зніяковівши, але намагаючись посміхнутися, говорив Квакін.— А який далі стиль, які коми! Так!

«...наказуємо: не пізніш як завтра вранці Михайлові Квакіну і паскудноподібній особі Фігурі з'явитися на місце, яке їм гінцями буде вказане, маючи на руках список усіх членів вашої ганебної ватаги.

А в разі відмови ми залишаємо за собою цілковиту свободу дій».

— Тобто в якому розумінні свободу? — знову перепитав Квакін.— Ми їх, здається, поки що нікуди не замикали.

— Це таке міжнародне слово. Бити будуть,— знову пояснив бритоголовий Альошка.

— А, тоді так би й казали! — з досадою промовив Квакін.— Шкода, що пішов Гейка; видно, він давно не плакав.

— Він не заплаче,— сказав бритоголовий,— у нього брат — матрос.

— Ну?

— У нього й батько був матросом. Він не заплаче.

— А тобі що до того?

— А те, що в мене дядько — теж матрос.

— От дурень — одно торочить! — розсердився Квакін.— То батько, то брат, то дядько. А що до чого — неві-

домо. Відрости, Альошо, волосся, а то тобі сонце напекло потилицю. А ти що там мимриш, Фігуро?

— Гінців треба завтра спіймати, а Тимка і його компанію відлущувати,— коротко і похмуро запропонував ображений ультиматумом Фігура.

Так і вирішили.

Відійшовши в затінок від каплиці і спинившись удвох біля картини, де прудкі мускулясті чорти спритно тягли в пекло грішників, які вили й упиралися, Квакін спитав у Фігури:

— Слухай, це ти в той сад лазив, де живе дівчатко, що в нього батька вбито?

— Ну, я.

— Так от...— з досадою пробурмотів Квакін, тикаючи пальцем у стіну.— Мені, звичайно, на Тимкові знаки наплювати, і Тимка я завжди битиму...

— Добре,— погодився Фігура.— А чого ти мені пальцем на чортів тикаєш?

— А того,— скрививши губи, відповів йому Квакін,— що ти мені хоч і друг, Фігуро, але ніяк на людину не схожий ти, а скоріше от на цього товстого й поганого чорта.

Вранці молочниця не застала вдома трьох постійних покупців. На базар уже пізно було йти, і, взявши бідон на плечі, вона подалась по квартирах.

Вона довго ходила марно і, нарешті, спинилася біля дачі, де жив Тимур.

За парканом вона почула густий приємний голос: хтось тихо наспівував. Значить, хазяї вдома і тут, може, пощастить.

Пройшовши через хвіртку, молочниця протяжно закричала:

— Чи не треба молока, молока?

— Два кухлі! — відповів басовитий голос.

Скинувши з плеча бідон, молочниця обернулася і побачила, що з куців виходить, тримаючи в руці криву шаблю без піхов, скуйовджений, одягнений у лахміття кульгавий дід.

— Я, батечку, кажу, чи не треба молочка? — злякавшись і задкуючи, запропонувала молочниця.— Який-бо ти, голубе, на вигляд серйозний! Ти що ж це, шаблею траву косиш?

— Два кухлі! Посуд на столі,— коротко відповів дід і встромив шаблю клинком у землю.

— Ти, батечку, купив би косу,— поквапливо наливаючи молоко в глечик і боязко поглядаючи на діда, говорила молочниця.— А шаблю краще кинь. Такою шаблею звичайну людину і на смерть налякати можна.

— Ілатити скільки?— засуваючи руку в кишеню широченних штанів, спитав дід.

— Як у людей,— відповіла молочниця.— По карбованцю сорок — разом два вісімдесят. Зайвого мені не треба.

Старий пошукав у кишені і дістав великий обдертий револьвер.

— Я, батечку, потім...— підхоплюючи бідон і квапливо тікаючи, заговорила молочниця.— Ти, дорогий мій, не турбуйся! — надаючи ходи і не перестаючи озиратися, продовжувала вона.— Мені, золотий, гроші не спішно.

Вона вискочила за хвіртку, грюкнула нею і сердито з вулиці закричала:

— У лікарні тебе, старого чорта, тримати треба, а не пускати, щоб ти ходив на волі. Так, так! На замку, в лікарні.

Дід здвигнув плечима, засунув знов у кишеню вийняту звідти троячку і швидко сховав револьвер за спину, бо в садок увійшов літній джентльмен, лікар Ф. Г. Колокольчиков.

З обличчям зосередженим і серйозним, спираючись на палицю, прямою, трохи дерев'яною ходою він ступав по всипаній піском алеї.

Побачивши дивного діда, джентльмен кашлянув, поправив окуляри і спитав:

— Чи не скажеш ти, чоловіче добрий, де мені знайти власника цієї дачі?

— На цій дачі живу я,— відповів дід.

— В такому разі,— прикладаючи руку до солом'яного капелюха, провадив далі джентльмен,— ви мені скажете: чи не доводиться вам такий собі хлопчик, Тимур Гараєв, родичем?

— Так, доводиться,— відповів старий.— Цей такий собі хлопчик — мій племінник.

— Мені дуже сумно,— відкашлюючись і здивовано кидаючи скоса оком на шаблю, що стирчала в землі, по-

чав джентльмен,— але ваш племінник зробив учора вранці спробу пограбувати наш дім.

— Що?! — здивувався дід.— Мій Тимур хотів пограбувати ваш дім?

— Так, уявіть собі! — заглядаючи дідові за спину і починаючи хвилюватися, говорив джентльмен.— Він зробив спробу, коли я спав, вкрасти байкову ковдру, що нею я був укритий.

— Хто? Тимур вас пограбував? Украв байкову ковдру? — розгубився дід. І схована у нього за спиною рука з револьвером мимоволі опустилась.

Поважний джентльмен почав хвилюватися, і, з гідністю задкуючи до виходу, він заговорив:

— Я, звичайно, не запевняв би, але факти... факти! Шановний добродію! Я вас прошу, ви до мене не наближайтесь. Я, звичайно, не знаю, як пояснити... Але ваш вигляд, ваша дивна поведінка...

— Послухайте,— підходячи до джентльмена, промовив дід,— адже все це, очевидно, непорозуміння.

— Добродію! — не спускаючи з револьвера очей і не перестаючи задкувати, закричав джентльмен.— Наша розмова набирає небажаного і, я б сказав, негідного нашого віку напрямку.

Він вискочив за хвіртку і швидко пішов геть, повторюючи:

— Ні, ні, небажаного і негідного напрямку.

Дід підійшов до хвіртки саме в ту хвилину, коли Ольга, яка йшла купатись, порівнялася з схвильованим джентльменом.

Тут раптом дід замахав руками і закричав Ользі, щоб вона спинилась. Але джентльмен швидко, як цап, перестрибнув через канаву, схопив Ольгу за руку, і обоє вони вмить зникли за рогом.

Тоді дід розсміявся. Збуджений і зраділий, жваво при-тупуючи своєю дерев'яною, він проспівав:

Чи визнаєте ви потім
На бистрім самольоті,
Як вас дожидала я до самої зорі.
Да!

Він відстебнув ремінь біля коліна, жбурнув на траву дерев'яну ногу і, на ходу скидаючи парик та бороду, помчав до будинку.

Через десять хвилин молодий і веселий інженер Георгій Гараєв збіг з ганку, вивів мотоцикл із сарая, крикнув собаці Риті, щоб вона стерегла будинок, натис стартер і, скочивши в сідло, помчав до річки розшукувати налякану ним Ольгу.

Об одинадцятій годині Гейка й Коля Колокольчиков рушили по відповідь на ультиматум.

— Ти йди рівно, — бурчав Гейка на Колю. — Ти ступай легко, твердо. А ти ходиш, як курча за черв'яком стрибає. І все в тебе, брат, добре — і штани, і сорочка, і вся форма, а вигляду в тебе однаково немає. Ти, брат, не ображайся, я тобі діло говорю. Ну, от скажи: навіщо ти йдеш і язиком губи облизуєш? Ти засуну язик у рот, і нехай він там лежить на своєму місці... А ти чого з'явився? — спитав Гейка, побачивши Симу Симакова, який вискочив навперейми.

— Мене Тимур послав для зв'язку, — заторохтів Симаков. — Так треба, і ти нічого не розумієш. Вам своє, а мені своє діло. Колю, дай-но я сурмону в сурму. Диви, який ти сьогодні поважний! Гейко, дурню! Ідеш у справі — хоч би взув чоботи, ботинки. Хіба ж послі босі ходять? Ну, добре, ви туди, а я сюди. Гоп-гоп, до побачення!

— Такий балабон! — похитав головою Гейка. — Скаже сто слів, а можна було б чотири. Сурми, Миколо, ось і огорожа.

— Подавай наверх Михайла Квакіна! — наказав Гейка хлопчиськові, що висунувся зверху.

— А заходьте справа! — закричав з-за огорожі Квакін. — Там для вас навмисне ворота відчинені.

— Не йди, — смикаючи Гейку за руку, прошепотів Коля. — Вони нас спіймають і відлупцюють.

— Це, значить, всі на двох? — бундючно спитав Гейка. — Сурми, Миколо, голосніше. Нашій команді скрізь дорога.

Вони пройшли в іржаву залізну хвіртку і опинилися перед групою хлопців, попереду яких стояли Фігура і Квакін.

— Відповідь на лист давайте, — твердо сказав Гейка. Квакін посміхався, Фігура хмурився.

— Давай поговоримо, — запропонував Квакін. — Ну, сядь, посидь, куди поспішаєш?

— Відповідь на лист давайте,— холодно повторив Гейка.— А розмовляти з вами будемо потім.

І було дивно, незрозуміло: чи грає він, чи жартує, цей прямий, кремезний хлопчак у матроській тільняшці, біля якого стоїть маленький, вже зблідлий сурмач? Чи, примруживши строгі сірі очі свої, босоногий, широкоплечий, він і насправді вимагає відповідь, почувавши за собою і право й силу?

— На, візьми,— подаючи папір, сказав Квакін.

Гейка розгорнув аркуш. Там була грубо намальована дуля, під якою стояла лайка.

Спокійно, не змінившись на обличчі, Гейка розірвав папір. В ту ж мить його і Колю міцно схопили за плечі і за руки.

Вони не опирались.

— За такі ультиматуми треба було б вам по шії дати,— підходячи до Гейки, сказав Квакін.— Але... ми люди добрі. До ночі ми замкнемо вас сюди,— він показав на капличку,— а вночі ми обчистимо геть сад під номером двадцять чотири.

— Цього не буде,— спокійно відповів Гейка.

— Ні, буде! — крикнув Фігура і ударив Гейку по щоці.

— Бий хоч сто разів,— зажмурившись і знову розплющуючи очі, сказав Гейка.— Колю,— підбадьорливо буркнув він,— ти не бійся. Почуваю я, що буде сьогодні в нас позивний сигнал за формою номер один загальний.

Полонених штовхнули всередину маленької каплички із щільно зачиненими залізними віконницями. Обое дверей за ними зачинили, засунули засув і забили його дерев'яним клином.

— Ну як? — підходячи до дверей і прикладаючи до рота долоню, закричав Фігура.— Як воно тепер: по-нашому чи по-вашому вийде?

І з-за дверей глухо, ледве чутно долинуло:

— Ні, бродяги, тепер по-вашому вже ніколи і нічого не вийде.

Фігура плюнув.

— У нього брат — матрос,— похмуро пояснив британський Альошка.— Вони з моїм дядьком на одному кораблі служать.

— Ну,— загрозово спитав Фігура,— а ти хто — капітан, чи що?

— Його за руки тримають, а ти його б'єш. Хіба це добре?

— На й тобі також! — розлютився Фігура і вдарив Альошку навідліг.

Тут обидва хлопчаків покотилися на траву. Їх тягли за руки, за ноги, рознімали...

І ніхто не подивився вгору, де у густому листі липи, що росла біля огорожі, майнуло обличчя Сими Симакова.

Гвинтом зісковзнув він на землю. І навпростець, через чужі городи, помчав до Тимура, до своїх на річку.

Прикривши голову рушником, Ольга лежала на гарячому піску пляжу і читала.

Женя купалась. Несподівано хтось обняв її за плечі. Вона озирнулася.

— Здрастуй, — сказала їй висока темноока дівчинка. — Я припливла від Тимура. Мене звать Танею, і я також з його команди. Він шкодує, що тобі через нього від сестри дісталось. У тебе сестра, напевне, дуже лиха?

— Нехай він не шкодує, — почервонівши, пробурмотіла Женя. — Ольга зовсім не лиха, у неї така вдача. — І, сплеснувши руками, Женя з розпачем додала: — Ну, сестра! сестра! і сестра! Ось почекайте, приїде тато...

Вони вийшли з води і вибрались на крутий берег, лівише від піщаного пляжу. Тут вони натрапили на Нюрку.

— Дівчинко, ти пізнала мене? — як завжди, швидко і крізь зуби, спитала вона у Жені. — Так, я тебе пізнала одразу. А онде Тимур! — скинувши плаття, показала вона на юрбу хлопців на протилежному березі. — Я знаю, хто мені спіймав козу, хто нам склав дрова і хто дав моему братікові суніці. І тебе я теж знаю, — звернувшись до Тані. — Ти одного разу сиділа на грядці і плакала. А ти не плач. Що з того!.. Гей! Сиди, чортяко, або я тебе скину в річку! — закричала вона на прив'язану до кушів козу. — Дівчатка, давайте у воду стрибнемо!

Женя і Таня перезирнулись. Дуже вже вона була смішна, ця маленька, засмагла, схожа на циганку Нюрка.

Взявшись за руки, вони підійшли до самого краю кручі, під якою плюскотіла ясна голуба вода.

— Ну, стрибнули?

— Стрибнули!

І вони разом кинулись у воду.

Але не встигли дівчатка виринути, як слідом за ними шубовснув у воду хтось четвертий.

Це, як він був — у сандалях, трусах та майці, — Сима Симаков з розбігу кинувся у річку. І, обтрушуючи злипле волосся, відпльовуючись та пирхаючи, довгими саженками він поплив на другий берег.

— Біда, Женю! Біда! — прокричав він, обернувшись. — Гейка і Коля потрапили в засідку!

Читаючи книгу, Ольга йшла вгору. І там, де крута стежка перетинала дорогу, її зустрів Георгій, який стояв біля мотоцикла. Вони привітались.

— Я їхав, — пояснив їй Георгій, — дивлюсь, ви йдете. Дай, думаю, зачекаю і підвезу, якщо по дорозі.

— Неправда! — не повірила Ольга. — Ви стояли і навмисне чекали мене.

— Ну, вірно, — погодився Георгій. — Хотів збрехати, та не вийшло. Я мушу просити у вас пробачення за те, що налякав вас уранці. Адже кульгавий дід біля хвіртки — це був я. Це я в гримі готувався до репетиції. Сідайте, я підвезу вас на машині.

Ольга заперечливо хитнула головою.

Він поклав їй букет на книгу.

Букет був гарний. Ольга почервоніла, розгубилась і... кинула його на дорогу.

Цього Георгій не сподівався.

— Послухайте! — засмучено сказав він. — Ви добре граєте, співаєте, очі у вас відкриті, ясні. Я вас нічим не образив. Але мені здається, що так, як ви, не роблять люди... навіть самої залізобетонної спеціальності.

— Квітів не треба! — сама злякавшись свого вчинку, винувато відповіла Ольга. — Я... і так, без квітів, поїду з вами.

Вона сіла на шкіряну подушку, і мотоцикл помчав уздовж дороги.

Дорога поділялась надвое, але, минувши ту, що звертала до селища, мотоцикл вирвався в поле.

— Ви не туди повернули, — крикнула Ольга, — нам треба направо!

— Тут дорога краща, — відповів Георгій, — тут дорога весела.

Знову поворот, і вони промчали через гомінкий тінистий гай. Вискочив з череди і загавкав, намагаючись догнати їх, собака. Та ні! Куди там! Далеко.

Мов важкий снаряд, прогула зустрічна вантажна машина. І коли Георгій і Ольга вирвались із хмари куряви, вони під горою побачили дим, башти, димарі, скло і залізо якогось незнайомого міста.

— Це наш завод! — прокричав Ользі Георгій. — Три роки тому я їздив сюди збирати гриби й суниці.

Майже не зменшуючи ходу, машина круто розвернулася.

— Прямо! — застережливо кричала Ольга. — Давайте тільки прямо додому.

Раптом мотор заглух, і вони спинились.

— Зачекайте, — зіскакуючи, сказав Георгій, — маленька аварія.

Він поклав машину на траву під березою, дістав з сумки ключ і почав щось підкручувати і підтягувати.

— Ви кого в вашій опері граєте? — сідаючи на траву, спитала Ольга. — Чому у вас грим такий суворий і страшний?

— Я граю старого інваліда, — не перестаючи поратися біля мотоцикла, відповів Георгій. — Він колишній партизан, і трохи... не в собі. Він живе біля кордону, йому все здається, що вороги перехитрують нас і обдурять. Він старий, але обережний. А червоноармійці молоді — сміються, після варті у волейбол грають. Дівчата у них там різні... Катюші!

Георгій нахмурився і тихо заспівав:

Померкнув місяць знов у темряві глухий.
Я третю ніч не сплю. Стою в дозорі.
Ген вороги повзуть. Не спи, о краю мій!
Старий я і слабій... О горе мені... горе!

Тут Георгій змінив голос і, наслідуючи хор, проспівав:

Старий, спокійно... спокійно!

— Що значить «спокійно»? — витираючи хустинкою запилені губи, спитала Ольга.

— А це значить, — не перестаючи стукати ключем по втулці, пояснив Георгій, — це значить, що: спи спокійно, старий дурню! Давно вже всі бійці й командири стоять на

своєму місці... Олю, ваша сестричка про мою з нею зустріч вам говорила?

— Говорила, я її вилаяла.

— Даремно. Дуже потішна дівчинка. Я їй кажу «а», вона мені «бе»!

— З цією потішною дівчинкою наберешся лиха,— знову повторила Ольга.— До неї прив'язався якийсь хлопчисько, звать Тимур. Він з компанії хулігана Квакіна. І ніяк я його від нашого дому не можу віднайти.

— Тимур!.. Гм...— Георгій збентежено кашлянув.— Хіба він з компанії? Він, здається, не того... не дуже... Ну, добре! Ви не турбуйтеся... Я його від вашого дому віднаджу... Олю, чому ви не вчитеся в консерваторії? Подумаєш — інженер! Я й сам інженер, а що з того?

— Хіба ви поганий інженер?

— Чому поганий? — підсуваючись до Ольги і починаючи тепер стукати по втулці переднього колеса, відповів Георгій.— Зовсім не поганий, але ви дуже добре граєте і співаєте.

— Послухайте, Георгію,— зніяковіло відсуваючись, сказала Ольга.— Я не знаю, який з вас інженер, але... лагодите ви машину якось дуже чудно.

І Ольга помахала рукою, показуючи, як він постукує ключем то по втулці, то по ободу.

— Нічого не чудно. Все робиться так, як треба.— Він схопився і стукнув ключем по рамі.— Ну, от і готово! Олю, ваш батько командир?

— Так.

— Це добре. Я і сам командир також.

— Хто вас розбере! — низала плечима Ольга.— То ви інженер, то ви актор, то командир. Може, до того ви ще й льотчик?

— Ні,— усміхнувся Георгій.— Льотчики глушать бомбами по головах зверху, а ми з землі крізь залізо і бетон б'ємо просто в серце.

І знов перед ними замиготіли жито, лани, гаї, річка. Нарешті ось і дача.

На тріск мотоцикла з тераси вискочила Женя. Побачивши Георгія, вона збентежилась, та, коли він поїхав, дивлячись йому вслід, Женя підійшла до Ольги, обняла її і з заздрістю сказала:

— Ох, яка ти сьогодні щаслива!

Умовившись зустрітися недалеко від садка будинку № 24, хлопчики з-за огорожі розбіглися.

Затримався тільки сам Фігура. Його сердило і дивувало мовчання всередині каплички. Полонені не кричали, не стукали і на запитання й окрики Фігури не озивались.

Тоді Фігура вдався до хитрощів. Відчинивши зовнішні двері, він ввійшов у кам'яний простінок і завмер, немов його тут і не було.

І так, припавши до замка вухом, він стояв, доки зовнішні залізні двері не зачинилися з таким грюкотом, наче по них ударили колодою.

— Ей, хто там? — кидаючись до дверей, розсердився Фігура.— Ей, не балуй, а то дам по шиї!

Але йому не відповідали. Зокола почувлися чужі голоси. Зарипіли петлі віконниць. Хтось через ґрати вікна перемоворювався з полоненими.

Потім усередині каплички пролунав сміх. Від цього сміху Фігурі стало моторошно.

Нарешті зовнішні двері розчинилися. Перед Фігурою стояли Тимур, Симаков і Ладиґін.

— Відчини другий засув! — не рухаючись, наказав Тимур.— Відчини сам або буде гірше!

Нехотя відсунув Фігура засув. З каплички вийшли Коля і Гейка.

— Лізь на їхнє місце! — наказав Тимур.— Лізь, гадино, швидко! — стискаючи кулаки, крикнув він.— Мені з тобою ніколи розмовляти!

Зачинили за Фігурою обоє дверей. Наклали на петлю важку перекладину і повісили замок.

Потім Тимур узяв аркуш паперу і синім олівцем кострубато написав:

«Квакін, вартувати не треба. Я їх замкнув, ключ у мене. Я прийду просто на місце, до садка, увечері!»

І всі зникли. Через п'ять хвилин за огорожу зайшов Квакін.

Він прочитав записку, поторгав замок, посміхнувся і пішов до хвіртки, тоді як замкнений Фігура щосили гатив кулаками і п'ятами в залізні двері.

Від хвіртки Квакін обернувся і байдуже пробурмотів:
— Стукай, Гейко, стукай! Ні, брат, ти ще до вечора настукаєшся.

Далі події розгорталися так.

Перед заходом сонця Тимур і Симаков збігали на ба-

зарний майдан. Там, де в безладді стояли ятки,— квас, води, овочі, тютюн, бакалія, морозиво,— біля самого краю стирчала незграбна порожня будка, в якій у базарні дні працювали шевці.

У цій будці Тимур і Симаков пробули недовго.

В сутінки на горищі сарая почало працювати штурвальне колесо. Один по одному натягались міцні мотузяні проводи, передаючи туди, куди треба, і ті, які треба, сигнали.

Надходило підкріплення. Збирались хлопчики, їх було вже багато — двадцять-тридцять. А через діри парканів тихо й безшумно пролазили щораз нові люди.

Таню й Нюрку відіслали назад. Женья сиділа вдома. Вона повинна була затримувати й не пускати в сад Ольгу.

На горищі біля колеса стояв Тимур.

— Повтори сигнал по шостому проводу,— заклопотано попросив Симаков, просунувшись у вікно.— Там чогось не відповідають.

Двоє хлопчаків писали на фанері якийсь плакат. Підійшла ланка Ладигіна.

Нарешті прийшли розвідники. Ватага Квакіна збиралась на пустирі, поблизу садка будинку № 24.

— Пора,— сказав Тимур.— Всім приготуватись!

Він випустив з рук колесо, взявся за вірвовку. І над старим сараєм, під нерівним світлом місяця, що біг поміж хмар, повільно піднісся і замаєв прапор команди — сигнал до бою.

Уздовж паркана будинку № 24 просувався цеп з десятка хлопчаків. Спинившись у затінку, Квакін промовив:

— Всі на місці, а Фігури немає.

— Він хитрий,— відповів хтось.— Він, напевне, вже в садку. Він завжди вперед лізе.

Квакін відсунув дві заздалегідь зняті з цвяхів дошки і проліз крізь діру. За ним полізли й інші. На вулиці біля діри залишився тільки вартовий — Альошка.

З порослої кропивою та бур'яном канави на другому боці вулиці визирнуло п'ять голів. Чотири з них зразу ж сховались. П'ята — Колі Колокольчикова — затрималась, але чиясь долоня лягнула її по маківці. І голова зникла.

Вартовий Альошка озирнувся. Все було тихо, і він просунув голову в отвір — послухати, що робиться в садку.

З канави вилізло троє. Ще мить — і вартовий відчув, як міцна сила рвонула його за ноги, за руки. І, не встигнувши крикнути, він відлетів од паркана.

— Гейко,— пробурмотів він, піднімаючи голову,— ти звідки?

— Звідти,— прошипів Гейка.— Гляди мені мовчи! А то я не подивлюсь, що ти за мене заступався.

— Добре,— погодився Альошка,— я мовчу.— І несподівано він пронизливо свиснув.

Але зразу ж широка долоня Гейки затиснула йому рот. Чийсь руки підхопили його за плечі, за ноги і поволокли геть.

Свист у саду почули. Квакін обернувся. Свист більше не повторювався. Квакін уважно озирався. Тепер йому здалося, що куці в кутку садка ворухнулись.

— Фігуро! — неголосно гукнув Квакін.— Це ти там, дурню, ховаєшся?

— Мишку! Вогонь! — раптом крикнув хтось.— Це йдуть хазяї!

Але це були не хазяї.

Позаду, в гушавині листя, спалахнуло не менше десятка електричних ліхтарів. І, засліплюючи очі, вони навально насувалися на нальотчиків, що зовсім розгубилися.

— Бий, не відступай! — вихоплюючи з кишені яблуко і шпурляючи по вогнях, крикнув Квакін.— Рви ліхтарі з руками! Це йде він... Тимко!

— Там Тимко, а тут Симко! — гаркнув, вириваючись з-за куца, Симаков.

І ще десяток хлопчаків рвонулися з тилу і з флангу.

— Еге! — закричав Квакін.— Та в них сила! За паркан вилітай, хлопці!

Опинившись у засідці, ватага в паніці метнулася до паркана.

Штовхаючись, стукаючись лобами, хлопчакки вискакували на вулицю і потрапляли просто в руки Ладигіна й Гейки.

Місяць зовсім сховався за хмари. Чути було тільки голоси:

— Пусти!

— Облиш!

— Не ліз! Не чіпай!

— Всім тихше! — пролунав у пільмі голос Тимура.— Полонених не бити! Де Гейка?

— Тут Гейка!
— Веди всіх на місце.
— А якщо хтось не піде?
— Хапайте за руки, за ноги і тягніть з пошаною, як ікону богородиці.
— Пустіть, чорти! — просив хтось крізь сльози.
— Хто кричить? — гнівно спитав Тимур. — Хуліганити вмієте, а відповідати боїтесь! Гейко, давай команду, рущай!

Полонених підвели до порожньої будки на краю базарного майдану. Тут їх одного по одному проштовхнули за двері.

— Михайла Квакіна до мене! — сказав Тимур.

Підвели Квакіна.

— Готово? — спитав Тимур.

— Все готово.

Останнього полоненого штовхнули в будку, засунули засув і просунули в пробій важкий замок.

— Іди собі, — сказав тоді Тимур Квакіну. — Ти смішний. Ти нікому не страшний і не потрібний.

Гадаючи, що його битимуть, нічого не розуміючи, Квакін стояв, похнюпившись.

— Іди собі, — повторив Тимур. — Візьми оцей ключ і відімкни капличку, де сидить твій друг Фігура.

Квакін не йшов.

— Відімкни хлопців, — похмуро попросив він. — Або посади мене разом з ними.

— Ні, — відмовив Тимур, — тепер усе кінчено. Ні їм з тобою, ні тобі з ними більше робити нічого.

Під свист, галас та тюкання, увібравши голову у плечі, Квакін повільно пішов геть. Відійшовши кроків з десять, він спинився і випростався.

— Бити буду! — люто закричав він, обертаючись до Тимура. — Бити буду тебе одного. Сам на сам, до смерті! — І, відскочивши, він зник у темряві.

— Ладигін і твоя п'ятірка, ви вільні, — сказав Тимур. — У тебе що?

— Будинок номер двадцять два — перекотити колоди, по Великій Васильківській.

— Добре. Працюйте!

Поряд на станції заревів гудок. Прибув дачний поїзд. З нього сходили пасажири, і Тимур заспішив.

— Симаків і твоя п'ятірка, у тебе що?

— Будинок номер тридцять вісім по Малій Петраківській.— Він розсміявся і додав: — Наше діло, як завжди, наносити всім води... Гоп! Гоп! До побачення!

— Добре, працюйте! Ну, а тепер... сюди йдуть люди. Решта всі по домівках... Разом!

Грім і стукіт залунали на майдані. Відсахнулись і спинились перехожі, які йшли з поїзда. Стукіт і виття повторились. Засвітилися вогні у вікнах сусідніх дач. Хтось увімкнув світло над ларком, і люди, що скупчилися тут, побачили над будкою такий плакат:

ПЕРЕХОЖІ, НЕ ЖАЛІЙ!

*Тут сидять люди, які полохливо ноцями
грабують сади мирних жителів.*

*Ключ від замка висить позаду цього плаката,
і той, хто відімкне цих арештантів, нехай спочатку подивиться, чи немає серед них його
близьких або знайомих.*

Пізня ніч. І чорно-червоної зірки на воротах не видно. Але вона тут.

Садок того будинку, де живе маленька дівчинка. З гіллястого дерева спустились вірвовки. Слідом за ними по шершавому стовбуру сковзнув хлопчик. Він кладе дошку, сідає і пробує; чи міцна вона, ця нова гойдалка. Товста гілка злегка поскрипує, листя шарудить і тремтить. Спурхнула і пропищала потривожена пташка. Вже пізно. Спить давно Ольга, спить Женя. Сплять і його товариші: веселий Симаков, мовчазний Ладигін, смішний Коля. Перевертається, звичайно, і бурмоче уві сні хоробрий Гейка.

Годинник на каланчі відбиває чверті: «Був день — було діло! Дін-дон... раз, два!..»

Так, уже пізно.

Хлопчик підводиться, нишпорить у траві руками і піднімає важкий букет польових квітів. Ці квіти рвала Женя.

Тихенько, щоб не збудити і не злякати нікого, хлопчик сходить на освітлений місяцем ганок і обережно кладе букет на верхню сходинку. Це — Тимур.

Був ранок вихідного дня. На честь роковин перемоги червоних під Хасаном комсомольці селища влаштували в парку великий карнавал — концерт і гуляння.

Дівчатка побігли в гай ще зранку. Ольга квапливо закінчувала гладити блузку. Перебираючи плаття, вона труснула Женин сарафан, і з його кишені випав папірець.

Ольга підняла і прочитала:

«Дівчинко, нікого вдома не бійся. Все гаразд і ніхто від мене нічого не взнає. Тимур».

«Чого не взнає? Чому не бійся? Що за таємниці у цього скритного й лукавого дівчиська? Ні! Цьому треба покласти край. Тато виїздив, і він звелів... Треба діяти рішуче і швидко».

У вікно постукав Георгій.

— Олю,— сказав він,— виручайте! До мене прийшла делегація. Просять що-небудь проспівати з естради. Сьогодні такий день — відмовити не можна було. Акомпануйте мені на акордеоні.

— Так... Але це вам може зробити піаністка! — здивувалась Ольга.— Навіщо ж на акордеоні?

— Олю, я з піаністкою не хочу. Хочу з вами! У нас вийде добре. Можна, я до вас через вікно стрибну? Залиште утюг і візьміть інструмент. Ну от, я його вже сам вийняв. Вам тільки залишається натискати на лади пальцями, а я співатиму.

— Послухайте, Георгію,— ображено сказала Ольга,— кінець кінцем, ви могли не лізти у вікно, коли є двері...

У парку було гомінливо. Одна по одній підїжджали машини з відпочиваючими. Сунули грузовики з бутербродами, булками, пляшками, ковбасою, цукерками, пряниками.

Струнко підходили голубі загони ручних і колісних морозивників.

На галявинах різноголосо репетували патефони, навколо яких розташувались приїжджі й місцеві дачники з питвом та їжею.

Грала музика. Біля воріт огорожі естрадного театру стояв дідусь-черговий і вичитував монтерові, який хотів пройти крізь хвіртку разом із своїми ключами, ременями та залізними «кішками».

— З інструментами, дорогий, сюди не пропускаємо.

Сьогодні свято. Ти спочатку піди додому, вмийся та одягнись.

— Папашо, та тут же без квитка, безплатно!

— Все одно не можна. Тут співи. Ти б ще телеграфний стовп приволік. І ти, громадянине, теж обійди,— спинив він другого чоловіка.— Тут люди співають... музика. А в тебе пляшка стирчить з кишені.

— Але, папашо любий,— заїкаючись, намагався заперечити чоловік,— мені треба... я сам тенор.

— Проходь, проходь, теноре,— вказуючи на монтера, відповів дідусь.— Онде бас не заперечує. І ти, теноре, теж не заперечуй.

Женя, якій хлоп'ята сказали, що Ольга з акордеоном пройшла за сцену, нетерпляче совалася на лавці.

Нарешті вийшли Георгій і Ольга. Жені стало страшно: їй здалося, що з Ольги зараз почнуть сміятися.

Але ніхто не сміявся.

Георгій і Ольга стояли на підмостках, такі звичайні, молоді й веселі, що Жені схотілось обняти їх обох.

Але ось Ольга накинула ремінь на плече.

Глибока зморшка перерізала чоло Георгія, він зсутулювався, нахилив голову. Тепер це був дід, і низьким звучним голосом він заспівав:

Я третю ніч не сплю. Я чую — виникає
Таємний рух в похмурій тишині.
Гвинтівка на плечі. Тривога серце крає,
Як двадцять літ тому ночами на війні.
Але якщо й тепер зустрінусь я з тобою,
Ворожих армій найманий солдат,
То я, старий, слабкий, ізнов піду до бою,
Спокійний і твердий, як двадцять літ назад.

— Ах, як добре! І як цього кульгавого, сміливого діда шкода! Молодець, молодець...— бурмотіла Женя.— Так, так. Грай, Олю! Шкода тільки, що не чує тебе наш тато.

Після концерту, дружньо взявшись за руки, Георгій і Ольга йшли алеєю.

— Все так,— говорила Ольга.— Але я не знаю, куди ділась Женя.

— Вона стояла на лавці,— відповів Георгій,— і кричала: «Браво, браво!» Потім до неї підійшов...— тут Георгій запнувся,— якийсь хлопчик, і вони зникли.

— Який хлопчик? — стривожилась Ольга.— Георгію,

ви старший, скажіть, що мені з нею робити? Дивіться! Вранці я в неї знайшла оцей папірець!

Георгій прочитав записку. Тепер він і сам замислився й нахмурився.

— Не бійся — це значить не слухайся. Ох, потрапив би мені цей хлопчисько під руку — я б з ним поговорила!

Ольга сховала записку. Якийсь час вони мовчали. Але музика грала дуже весело, навколо сміялись, і, знову взявшись за руки, вони пішли алеєю.

Зненацька на перехресті вони зіткнулися з другою парою, яка, теж дружньо тримаючись за руки, йшла їм назустріч. Це були Тимур і Женья.

Розгубившись, обидві пари чемно розкланялись на ходу.

— Ось він! — смикаючи Георгія за руку, з розпачем сказала Ольга. — Це і є той самий хлопчисько.

— Так, — зніяковів Георгій. — А головне, що це і є Тимур, мій відчайдушний племінник.

— І ти... ви знали! — розсердилась Ольга. — І ви мені нічого не казали!

Відкинувши його руку, вона побігла алеєю. Але ні Тимура, ні Жені вже не було. Вона повернула на вузьку криву стежку і тільки тут наскочила на Тимура, який стояв перед Фігурою і Квакіним.

— Послухай, — підходячи до нього впритул, сказала Ольга. — Мало вам того, що ви облазили і пообламували всі сади, навіть у бабусь, навіть в осиротілої дівчинки; мало тобі того, що від вас тікають навіть собаки, — ти псуєш і настроюєш проти мене сестричку. У тебе на шні піонерський галстук, але ти просто... негідник.

Тимур був блідий.

— Це невірно, — сказав він. — Ви нічого не знаєте.

Ольга махнула рукою і побігла розшукувати Женю.

Тимур стояв і мовчав.

Мовчали ошелешені Фігура і Квакін.

— Ну що, комісарє? — спитав Квакін. — Ось і тобі, я бачу, буває невесело?

— Так, отамане, — повільно піднімаючи очі, відповів Тимур. — Мені зараз тяжко, мені невесело. І краще б ви мене спіймали, відлупцювали, побили, ніж мені через вас слухати... оце.

— Чого ж ти мовчав? — посміхнувся Квакін. — Ти сказав би: це, мовляв, не я. Це вони. Ми тут стояли, поруч.

— Так! Ти сказав би, а ми б тобі за це надавали,— вставив зраділий Фігура.

Але Квакін, що зовсім не сподівався такої підтримки, мовчки і холодно подивився на свого товариша. А Тимур, торкаючись рукою стовбурів дерев, повільно пішов геть.

— Гордий,— тихо сказав Квакін.— Хоче плакати, а мовчить.

— Давай-но сунем йому по разу, от і заплаче,— сказав Фігура і кинув навздогін Тимурові шишку з ялини.

— Він... гордий,— хрипко повторив Квакін,— а ти... ти — нікчема! — І, розмахнувшись, він ударив Фігуру кулаком по лобі.

Фігура отетерів, потім закричав і кинувся тікати. Двічі, наздоганяючи його, давав йому Квакін штурхана в спину.

Нарешті Квакін спинився, підняв випущений кашкет; обтрушуючи, ударив ним по коліну, підійшов до морозивника, взяв порцію, прихилився до дерева і, важко дихаючи, жадібно став ковтати морозиво великими кусками.

На галявині біля стрілецького тиру Тимур знайшов Гейку й Симу.

— Тимуре! — попередив його Сима,— тебе шукає (він, здається, дуже сердитий) твій дядько.

— Так, іду, я знаю.

— Ти сюди повернешся?

— Не знаю.

— Тимо! — несподівано лагідно сказав Гейка і взяв товариша за руку.— Що це? Адже ми нічого поганого нікому не зробили. А ти знаєш, якщо людина права...

— Так, знаю... то вона не боїться нічого в світі. Але їй однаково боляче.

Тимур пішов.

До Ольги, яка несла додому акордеон, підійшла Женя.

— Олю!

— Іди собі! — не дивлячись на сестру, відповіла Ольга.— Я з тобою більше не розмовляю. Я зараз їду в Москву, і ти без мене можеш гуляти з ким завгодно хоч до світанку.

— Але, Олю...

— Я з тобою не розмовляю. Післязавтра ми переїдемо в Москву. А там почекаємо тата.

— Так! Тато, а не ти — він усе взнає! — у гніві і сльозах крикнула Женя і помчала розшукувати Тимура.

Вона розшукала Гейку, Симакова і спитала, де Тимур.

— Його покликали додому, — сказав Гейка. — На нього дядько дуже сердитий за щось через тебе.

Розлючено тупнула Женя ногою і, стискаючи кулаки, закричала:

— Отак... ні за що... і гинуть люди!

Вона обняла стовбур берези, але тут до неї підскочили Таня і Нюрка.

— Женько! — закричала Таня. — Що з тобою? Женю, біжімо! Там прийшов баяніст, там почалися танці — дівчата танцюють.

Вони схопили її, затермосили і потягли до кола, середині якого миготіли яскраві, мов квіти, плаття, блузки й сарафани.

— Женю, плакати не треба! — так само, як завжди, швидко і крізь зуби сказала Нюрка. — Коли мене бабуся лупцює — і то я не плачу! Дівчатка, давайте краще в коло!.. Стрибнули!

— «Стр-рибнули!»! — перекривила Нюрку Женя.

І, прорвавшись черезцеп, вони закрутились, завертілись у нестримно веселому танці.

Коли Тимур повернувся додому, його покликав дядько.

— Мені надокучили твої нічні пригоди, — говорив Георгій. — Надокучили сигнали, дзвінки, вірвовки. Що це за чудна історія була з ковдрою?

— Це була помилка.

— Хороша помилка! До цієї дівчинки ти більше не лізь: тебе її сестра не любить.

— За віщо?

— Не знаю. Значить, заслужив. Що це в тебе за записки? Що це за чудні зустрічі в саду на світанку? Ольга каже, що ти вчиш дівчинку хуліганства.

— Вона бреше, — обурився Тимур. — А ще комсомолка! Коли вона чого-небудь не розуміє, могла б покликати мене, спитати. І я б їй на все відповів.

— Добре. Але поки ти їй ще нічого не відповів, я забороняю тобі підходити до їхньої дачі, і взагалі, якщо ти будеш сваволити, я тебе зараз же відправлю додому, до матері.

Він хотів вийти.

— Дядю,— спинив його Тимур,— а коли ви були хлопчиком, що ви робили? Як грались?

— Ми?.. Ми бігали, стрибали, лазили по дахах, траплялося, що й поб'ємося. Але наші гри були звичайні і всім зрозумілі.

Щоб провчити Женю, Ольга надвечір, так і не сказавши сестричці ані слова, поїхала в Москву.

У Москві ніяких справ у неї не було, і тому, не заїжджаючи додому, вона подалася до подруги, просиділа в неї до вечора і тільки перед десятою годиною прийшла до себе на квартиру. Вона відчинила двері, засвітила світло і враз здригнулась: до дверей у квартиру була приколота телеграма.

Ольга зірвала телеграму і прочитала її. Телеграма була від батька.

Надвечір, коли вже роз'їжджалися з парку грузовики, Женя і Таня забігли на дачу. Мали грати у волейбол, і Женя хотіла поміняти туфлі на тапки.

Вона зав'язувала шнурок, коли в кімнату ввійшла жінка — мати білявої дівчинки. Дівчинка лежала в неї на руках і дрімала.

Довідавшись, що Ольги немає дома, жінка зажурилась.

— Я хотіла залишити у вас дочку,— сказала вона.— Я не знала, що немає сестри... Поїзд приходить сьогодні вночі, і мені треба в Москву — зустріти маму.

— Залишіть її,— сказала Женя.— Що ж Ольга... А я хіба не людина? Кладіть її на моє ліжко, а я на другому ляжу.

— Вона спить спокійно і тепер прокинеться тільки вранці,— зраділа мати.— До неї тільки зрідка треба підходити і поправляти під її головою подушку.

Дівчинку роздягли, поклали. Мати пішла. Женя відсунула завіску, щоб через вікно бачити ліжко, зачинила двері тераси, і вони з Танею побігли грати у волейбол, умовившись після кожної гри прибідати по черзі і дивитись, як спить дівчинка.

Щойно вони побігли, як на ганок зійшов листоноша.

Він стукав довго, але ніхто не відгукнувся, тому він повернувся до хвіртки і спитав у сусіда, чи не поїхали хазяї у місто.

— Ні,— відповів сусід,— дівчинку я зараз тут бачив. Давай я прийму телеграму.

Сусід розписався, сунув телеграму в кишеню, сів на лаву і закурив люльку. Він довго чекав Женю.

Минуло години півтори. Знову до сусіда підійшов листоноша.

— От,— сказав він.— І що за пожежа, чого поспішають? Прийми, голубе, і другу телеграму.

Сусід розписався. Було вже зовсім темно. Він пройшов через хвіртку, зійшов по східцях тераси і зазирнув у вікно. Маленька дівчинка спала. Біля її голови на подушці лежало руде кошеня. Значить, хазяї були десь недалеко. Сусід відчинив квартиру і опустив через неї обидві телеграми. Вони акуратно лягли на підвіконня, і Женя, повернувшись, повинна була зразу їх помітити.

Проте Женя їх не помітила. Прийшовши додому, вона при світлі місяця поправила дівчинку, що сповзла з подушки, прогнала кошеня, роздяглась і лягла спати.

Вона довго лежала, роздумуючи, ось воно яке буває життя! І вона не винна, і Ольга немовби теж. А от вони з Ольгою вперше серйозно посварилися.

Було дуже прикро. Не спалось, і Жені захотілося булки з варенням. Вона зіскочила, підійшла до шафи, увімкнула світло і тут побачила на підвіконні телеграми.

Йї стало страшно. Тремтячими руками вона обірвала заклейку і прочитала.

У першій було:

«Буду сьогодні проїздом від дванадцятої години ночі до третьої ранку крп Чекайте на міській квартирі тато».

У другій:

«Приїжджай негайно вночі тато буде в місті Ольга».

З жахом глянула на годинник. Було за чверть дванадцять. Вдягнувши плаття і схопивши сонну дитину, Женя, як божевільна, кинулась до ганку. Отямилась. Поклала дитину на ліжко. Вибігла на вулицю і помчала до будинку старої молочниці. Вона грюкала в двері кулаком і ногою, доки не з'явилась у вікні голова сусідки.

— Чого стукаєш? — сонним голосом спитала вона.— Чого бешкетуєш?

— Я не бешкетую,— з благанням заговорила Женя.—

Мені потрібно молочницю, тітку Машу. Я хотіла залишити їй дитину.

— І що ти мелеш? — зачинаючи вікно, відповіла сусідка.— Хазяйка ще зранку поїхала на село гостювати до брата.

Від вокзалу долинув гудок близького поїзда. Женья вибігла на вулицю і зіткнулася з сивим джентльменом, лікарем.

— Пробачте! — пробурмотіла вона.— Ви не знаєте, який це гуде поїзд?

Джентльмен вийняв годинник.

— Двадцять три п'ятдесят п'ять,— відповів він.— Це сьогодні останній на Москву.

— Як — останній? — ковтаючи сльози, прошепотіла Женья. — А коли слідуєчий?

— Слідуєчий піде вранці, в три сорок. Дівчинко, що з тобою? — хапаючи за плече Женю, яка похитнулась, співчутливо спитав старий лікар.— Ти плачеш? Може, я тобі чим-небудь зможу допомогти?

— Ой ні! — стримуючи ридання і тікаючи, відповіла Женья.— Тепер уже мені не може допомогти ніхто в світі!

Дома вона уткнулась головою в подушку, але зараз же зіскочила і гнівно подивилась на дівчинку, що спала. Опам'яталась, поправила ковдру, скинула з подушки руде кошеня.

Вона засвітила світло на терасі, в кухні, в кімнаті, сіла на диван і похитала головою. Так сиділа вона довго і, здається, ні про що не думала. Мимохіть зачепила акордеон, який валявся тут-таки. Машинально підняла його й почала перебирати клавіші. Зазвучала мелодія, урочиста і сумна. Женья різко обірвала гру і підійшла до вікна. Плечі її здригалися.

Ні! Залишатись самій і терпіти таку муку у неї немає більше сил. Вона засвітила свічку і, спотикаючись, через сад пішла до сарая.

От і горище. Вірьовка, карта, мішки, прапори. Вона засвітила ліхтар, підійшла до штурвального колеса, знайшла потрібний їй провід, зачепила його за гак і різко повернула колесо.

Тимур спав, коли Рита торкнула його за плече лапою. Поштовху він не почув. І, схопивши зубами ковдру, Рита стягла її на підлогу.

Тимур скочив.

— Ти чого? — спитав він, не розуміючи. — Що-небудь трапилось?

Собака дивилась йому в вічі, ворушила хвостом, мотала мордою. Тут Тимур почув дзенькання бронзового дзвоника.

Дивуючись, кому він потрібен глибокої ночі, він вийшов на терасу і взяв трубку телефону.

— Так, я, Тимур, біля апарата. Це хто? Це ти... Ти, Женю?

Спочатку Тимур слухав спокійно. Але ось губи його заворушились, по обличчю пішли червонясті плями. Він почав дихати часто й уривчасто.

— І тільки на три години? — хвилюючись, спитав він. — Женю, ти плачеш? Я чую... Ти плачеш. Не смій! Не треба! Я прийду скоро.

Він повісив трубку і схопив з полиці розклад поїздів.

— Так, ось він, останній, в двадцять три п'ятдесят п'ять. Слідуючий піде тільки в три сорок. — Він стоїть і кусає губи. — Пізно! Невже нічого не можна зробити? Ні! Пізно!

Але червона зірка вдень і вночі горить над ворітьми Жениного будинку. Він запалив її сам, своєю рукою, і її промені, прямі, гострі, блищать і мерехтять перед його очима.

Дочка командира в біді! Дочка командира несподівано потрапила в засідку.

Він швидко вдягся, вискочив на вулицю і через кілька хвилин уже стояв перед ганком дачі сивого джентльмена. У кабінеті лікаря ще горіло світло. Тимур постукав. Йому відчинили.

— Ти до кого? — сухо і здивовано спитав його джентльмен.

— До вас, — відповів Тимур.

— До мене? — Джентльмен подумав, потім широким жестом розчинив двері й сказав: — Тоді заходь, будь ласка!..

Вони говорили недовго.

— От і все, що ми робимо, — поблискуючи очима, за-

До стор. 114

кінчив свою розповідь Тимур.— От і все, що ми робимо, як граємось, і от навіщо мені потрібен зараз ваш Коля.

Старий лікар мовчки підвівся. Різким рухом він взяв Тимура за підборіддя, підняв його голову, заглянув йому у вічі і вийшов.

Він пройшов у кімнату, де спав Коля, і поторсав його за плече.

— Вставай,— сказав він,— тебе кличуть.

— Але я нічого не знаю,— перелякано кліпнувши очима, заговорив Коля.— Я, дідусю, справді нічого не знаю.

— Вставай,— сухо повторив йому джентльмен.— По тебе прийшов твій товариш.

На горищі на оберемку соломи, обійнявши коліна руками, сиділа Женя. Вона чекала Тимура. Але замість нього у вікно просунулась скуйовджена голова Колі Колокольчикова.

— Це ти? — здивувалась Женя.— Чого тобі треба?

— Я не знаю,— тихо й перелякано відповів Коля.— Я спав. Він прийшов. Я встав. Він послав. Він велів, щоб ми з тобою зійшли вниз, до хвіртки.

— Навіщо?

— Я не знаю. У мене самого в голові якийсь шум, гудіння. Я, Женю, і сам нічого не розумію.

Питати дозволу не було в кого. Дядько ночував у Москві. Тимур засвітив ліхтар, взяв сокиру, покликав собаку Риту і вийшов у садок. Він спинився перед замкненими дверима сарая. Він перевів погляд з сокири на замок. Так! Він знав — цього робити не можна, але іншого виходу немає. Міцним ударом він збив замок і вивів мотоцикл із сарая.

— Рито! — сумно сказав він, стаючи на коліно і цілуючи собаку в морду.— Ти не сердься! Я не міг зробити інакше.

Женя і Коля стояли біля хвіртки. Здала блиснув і почав швидко наближатись вогонь. Вогонь летів просто на них, почувся тріск мотора. Засліплені, вони зажмурились,

позадкували до паркана, але раптом вогонь погас, мотор заглух, і перед ними спинився Тимур.

— Колю,— сказав він, не вітаючись і нічого не питаючи, — ти залишишся тут і охоронятимеш дівчинку, яка спить. Ти відповідаєш за неї перед усією нашою командою. Женю, сідай. Вперед! В Москву!

Женя скрикнула, міцно обняла Тимура і поцілувала.

— Сідай, Женю, сідай! — стараючись здаватися суворим, кричав Тимур.— Тримайся міцніше! Ну, вперед! Вперед, рушаємо!

Мотор затріщав, гудок загудів, і незабаром червоний вогник зник з очей спантеличеного Қолі.

Він постояв, підняв палку і, тримаючи її наперевіс, як рушницю, обійшов навколо яскраво освітленої дачі.

— Так, — поважно ступаючи, бурмотів він. — Ой, і важка ж ти, солдатська служба! Нема спокою вдень, немає і вночі!

Незабаром три години ночі. Полковник Александров сидів біля стола, на якому стояв прохололий чайник і лежали шматочки ковбаси, булки й сиру.

— Через півгодини я поїду, — сказав він Ользі. — Шкода, що так і не довелося мені побачити Женьку. Олю, ти плачеш?

— Я не знаю, чому вона не приїхала. Мені її так шкода, вона так тебе чекала. Тепер вона зовсім збожеволіє. А вона і так божевільна.

— Олю,— підводячись, сказав батько,— я не знаю, я не вірю, щоб Женька могла потрапити в погану компанію, щоб її зіпсували, щоб нею командували. Ні! Не така в неї вдача.

— Ну от! — засмутилась Ольга.— Ти їй тільки про це скажи. Вона й так весь час говорить, що вдача в неї така сама, як у тебе. А чого там така! Женя вилізла на дах, спустила через комин вірвовку. Я хочу взяти утюг, а він стрибає вгору. Тату, коли ти виїжджав, у неї було чотири плаття. З двох лишилися самі ганчірки. З третього вона виросла, одно я їй поки що не даю носити. А три нових я їй сама пошила. Та на ній усе так і горить. Вічно вона у синцях, у дряпинах. А вона, звичайно, підійде, губи бантиком складе, очі голубі широко розкриє. Ну, звичайно, всі думають,— квітка, а не дівчинка. А піди-но. Ого! Квітка! Торкнеш і обпечешся. Тату, ти не вигадуй, що в неї

така сама вдача, як у тебе. Їй тільки про це скажи! Вона три дні на димарі танцюватиме.

— Гаразд, — обіймаючи Ольгу, погодився батько. — Я їй скажу. Я їй напишу. Ну і ти, Олю, не дуже тисни на неї. Ти скажи їй, що я її люблю і пам'ятаю, що ми повернемося скоро і що їй за мною плакати не можна, бо вона дочка командира.

— Однаково буде, — пригортаючись до батька, сказала Ольга. — І я дочка командира. І я теж буду.

Батько подивився на годинник, підійшов до дзеркала, надів ремінь і почав обсмикувати гімнастюрку. Раптом надвірні двері грюкнули. Розсунулась порт'єра. І, якось незграбно зсутуливши плечі, немов приготувавшись до стрибка, з'явилась Жєня.

Але, замість того, щоб скрикнути, підбігти, плигнути, вона безшумно, швидко підійшла і мовчки сховала обличчя на батькових грудях. Чоло її було забризкане болотом, зім'яте плаття — у плямах. І Ольга перелякано спитала:

— Жєню, ти звідки? Як ти сюди потрапила?

Не повертаючи голови, Жєня відмахнулась кистю руки, і це означало: «Почекай!.. Одчепись!.. Не питай!..»

Батько взяв Жєню на руки, сів на диван, посадив її до себе на коліна. Він заглянув їй в обличчя і витер долоною її замащене чоло.

— Так, добре! Ти молодець людина, Жєню!

— Але ти вся в грязюці, лице чорне! Як ти сюди потрапила? — знову спитала Ольга.

Жєня показала їй на порт'єру, і Ольга побачила Тимура.

Він скидав шкіряні автомобільні краги. Скроня у нього була замазана жовтим маслом. У нього було спітніле, стомлене лице робочої людини, яка чесно виконала своє діло. Вітаючись з усіма, він схилив голову.

— Тату! — зіскакуючи з батькових колін і підбігаючи до Тимура, сказала Жєня. — Ти нікому не вір! Вони нічого не знають. Це Тимур — мій дуже хороший товариш.

Батько підвівся і, не роздумуючи, потиснув Тимурові руку. Швидка і переможна посмішка пробігла по обличчю Жєні — одну мить допитливо дивилась дівчинка на Ольгу. І та, розгубившись, все ще дивуючись, підійшла до Тимура.

— Ну... тоді здрастуй...

Незабаром годинник пробив три.

— Тату, — злякалась Женья, — ти вже встаєш? Наш годинник поспішає.

— Ні, Женью, це точно.

— Тату, і твій годинник також поспішає.— Вона підбігла до телефону, набрала «час», і з трубки долинув рівний металічний голос:

— Три години чотири хвилини!

Женья глянула на стіну і, зітхнувши, сказала:

— Наш поспішає, але тільки на одну хвилину. Тату, візьми нас з собою на вокзал, ми тебе проведемо до поїзда!

— Ні, Женью, не можна, мені там буде ніколи.

— Чому? Тату, адже в тебе квиток уже є?

— Є.

— У м'якому?

— У м'якому.

— Ох, як я хотіла б з тобою поїхати далеко-далеко в м'якому!

І от не вокзал, а якась станція, схожа на підмосковну товарну, мабуть на Сортировочну. Колії, стрілки, состави, вагони. Людей не видно. На лінії стоїть бронепоїзд. Прочинилось залізне віконце, майнуло і сховалось освітлене полум'ям обличчя машиніста. На платформі у шкіряному пальті стоїть батько Жені — полковник Александров. Підходить лейтенант, козирає і запитує:

— Товаришу командир, дозвольте відправлятись?

— Так! — Полковник дивиться на годинник: три години п'ятдесят три хвилини.— Наказано відправлятись у три години п'ятдесят три хвилини.

Полковник Александров підходить до вагона й дивиться. Розвидняється, але небо в хмарах. Він береться за вогкі поручні. Перед ним відчиняються важкі двері. І, поставивши ногу на приступку, посміхнувшись, він сам себе запитує:

— У м'якому?

— Так! У м'якому...

Важкі сталеві двері з гуркотом зачиняються за ним.

Рівно, без поштовхів, без брязкоту все це броньове громаддя рушає і плавно набирає швидкість. Проходить паровоз. Пливуть гарматні башти. Москва залишається позаду. Туман. Зорі гаснуть. Розвидняється.

Вранці, не знайшовши вдома ні Тимура, ні мотоцикла, Георгій, повернувшись з роботи, тут же вирішив відправити Тимура додому, до матері. Він сів писати лист, але крізь вікно побачив червоноармійця, що йшов по доріжці.

Червоноармієць вийняв пакет і спитав:

— Товариш Гараєв?

— Так.

— Георгій Олексійович?

— Так.

— Прийміть пакет і розпишіться.

Червоноармієць пішов. Георгій глянув на пакет і розуміючи свиснув. Так! Ось і воно, те саме, чого він уже давно чекав. Він розкрив пакет, прочитав і зім'яв розпочатий лист. Тепер треба буде не відсилати Тимура, а викликати його матір телеграмою сюди, на дачу.

У кімнату ввійшов Тимур — і розгніваний Георгій стукнув кулаком по столу. Але слідом за Тимуром ввійшли Ольга й Женя.

— Тихше! — сказала Ольга. — Ні кричати, ні стукати не треба. Тимур не винен. Винні ви, та і я теж.

— Так, — підхопила Женя, — ви на нього не кричіть. Олю, ти до стола не торкайся. Он отой револьвер у них дуже гучно стріляє.

Георгій подивився на Женю, потім на револьвер, на відбиту ручку череп'яної попільнички. Він щось починає розуміти, він догадується і питає:

— Так це тоді вночі тут була ти, Женю?

— Так, це була я. Олю, розкажи людині все до ладу, а ми візьмемо гас, ганчірку і підемо чистити машину.

На другий день, коли Ольга сиділа на терасі, через хвіртку пройшов командир. Він ступав твердо, впевнено, наче йшов до себе додому, і здивована Ольга підвелась йому назустріч. Перед нею у формі капітана танкових військ стояв Георгій.

— Це що ж таке? — тихо спитала Ольга. — Це знову... нова роль опери?

— Ні, — відповів Георгій. — Я на хвилину зайшов по прощатись. Це не нова роль, а просто нова форма.

— Це, — показуючи на петлиці і злегка почервонівши, спитала Ольга, — те саме? «Ми б'ємо крізь залізо і бетон просто в серце»?

— Так, те саме. Заспівайте мені і заграйте, Олю, щонебудь на далеку путь-дорогу.

Він сів. Ольга взяла акордеон:

...Льотчики-пілоти! Бомби, самольоти!
От і полетіли в дальню путь.
Ви коли повернетесь?
Я цього не знаю.
Тільки повертайтеся... хоч коли-небудь.
Гей! Де б ви не линули,
Десь аж за хмарами,
Чи в чужу здійсмаєтесь
Ви блакить,
Рідні крила зоряні,
Грізні і незборені,
Я вас вірно ждатиму
Кожну мить.

— От,— сказала вона.— Але це все про льотчиків, а про танкістів я такої хорошої пісні не знаю.

— Нічого,— попросив Георгій.— А ви знайдіть мені і без пісні хороше слово.

Ольга замислилась, і, відшуковуючи потрібне хороше слово, вона притихла, уважно дивлячись в його сірі і вже не усміхнені очі.

Женя, Тимур і Таня були в саду.

— Слухайте,— запропонувала Женя.— Георгій зараз виїжджає. Давайте зберемо йому на проводи всю команду. Давайте грюкнемо за формою номер один позивний сигнал загальний. Ото буде переполоху!

— Не треба,— відмовився Тимур.

— Чому?

— Не треба! Ми інших так нікого не проводжали.

— Ну, не треба, так не треба,— погодилась Женя.— Ви тут посидьте, я піду води напитись.

Вона пішла, а Таня розсміялась.

— Ти чого? — не зрозумів Тимур.

Таня розсміялася ще голосніше.

— Ну і молодець, ну й хитра у нас Женька! «Я піду води напитись»!

— Увага! — пролунав з горища дзвінкий, урочистий голос Жені.— Подаю за формою номер один позивний сигнал загальний.

— Божевільна! — підскочив Тимур.— Та зараз сюди примчать сто чоловік! Що ти робиш?

Але вже закрутилось, заскрипіло важке колесо, здригнулись, засмикались проводи: «Три — стоп», «три — стоп», зупинка! І заgrimіли під дахами сараїв, у комірчинах, в курниках сигнальні дзвінки, тріскачки, пляшки, бляшанки. Сто не сто, а не менш як п'ятдесят хлопчаків швидко мчали на заклик знайомого сигналу.

— Олю,— вскочила Женья на терасу,— ми теж підемо проваджати! Нас багато. Виглянь у вікно.

— Еге,— відсмикуючи завіску, здивувався Георгій.— Та у вас команда велика. Її можна повантажити в ешелон і відправити на фронт.

— Не можна! — зітхнула Женья, повторюючи слова Тимура.— Твердо всім начальникам і командирам наказано гнати звіди нашого брата в шю. А шкода! Я б і то куди-небудь там... у бій, в атаку. Кулемети на лінію вогню!.. Пер-р-ша!

— Пер-р-ша... ти на світі хвалько й отаман! — перекинула її Ольга і, перекидаючи через плече ремінь акордеона, сказала: — Ну що ж, коли проваджати, так проваджати з музикою.

Вони вийшли на вулицю. Ольга грала на акордеоні. Потім ударили склянки, бляшанки, пляшки, палки — це вирвався вперед саморобний оркестр, і залунали пісні.

Йшли зеленими вулицями, обростаючи щораз новими проваджаючими. Спочатку сторонні люди не розуміли: чому гомін, гуркіт, вереск? Про що і до чого пісня? Але, розібравши, вони усміхались і хто тихцем, а хто і вголос бажали Георгієві щасливої дороги. Коли вони підходили до платформи, повз станцію, не спиняючись, проходив військовий ешелон.

У перших вагонах були червоноармійці. Їм замахали руками, закричали. Потім пішли відкриті платформи з повозками, над якими стирчав цілий ліс зелених голобель. Далі — вагони з кіньми. Коні мотали мордами, жували сіно. І їм також закричали «ура». Нарешті, промайнула платформа, на якій лежало щось велике, кутасте, старанно загорнуте сірим брезентом. Тут же, похитуючись на ходу поїзда, стояв вартовий. Ешелон зник, підійшов поїзд. І Тимур попрощався з дядьком.

До Георгія підійшла Ольга.

— Ну, до побачення! — сказала вона. — І, можливо, надовго?

Він похитав головою і потиснув їй руку:

— Не знаю... Як судитиметься!

Гудок, шум, грім оглушливого оркестру. Поїзд пішов. Ольга була задумлива. В очах у Жені велике і їй самій незрозуміле щастя.

Тимур схвильований, але він кріпиться.

— Ну от,—голосом, який трохи змінився, сказав він,— тепер вже і я залишився сам.— І, зараз же випроставшись, він додав:— А втім, завтра до мене приїде мама.

— А я? — закричала Жєня.— А вони? — Вона показала на товаришів.— А це? — І вона торкнулась пальцем червоної зірки.

— Будь спокійний! — виходячи з задуми, сказала Тимурові Ольга.— Ти про людей завжди думав, і вони тобі відплатять тим самим.

Тимур підвів голову. Ах, і тут, і тут не міг він відповісти інакше, цей звичайний і милий хлопчисько!

Він оглянув товаришів, посміхнувся і сказав:

— Я стою... я дивлюсь... Всім добре! Всі спокійні. Значить, і я теж спокійний!

1940 р.

КОМЕНДАНТ СНІГОВОЇ ФОРТЕЦІ

(Кіносценарій)

Над стрункою сніговою фортецею з фортами, зубчати-ми стінами і баштами майорить прапор — зірка з чо-тирма променями. Біля відчинених воріт вистроївся гарні-зон фортеці.

З воріт виходить Тимур — комендант снігової фортеці. Він повертається до Колі Колокольчикова і твердо гово-рить:

— Від сьогодні вартові біля фортеці будуть змінюва-тися через годину, вдень і вночі.

— Але... якщо котрих дома не пустять?

— Ми підберемо таких, котрих завжди пустять.

* * *

*

У штабі військової частини біля порога стоїть шофер Коля Башмаков.

Капітан артилерії Максимов кладе телефонну трубку. Підводиться, обсмикуює ремені. Шофер чітко повертається. Але раптом лунає телефонний дзвоник, і вартовий спиняє капітана:

— Товаришу капітан, вас просять.

Капітан слухає, а потім говорить у трубку:

— Отже, ви знову відступили? Дуже прикро... Това-ришу командир дивізії, ви генерал, а я тільки капітан. Але я наслідуюсь нагадати, що не раз попереджав: дисцип-ліна у ваших військових частинах кульгає на обидві ноги...

Вартовий незрозуміло дивиться на капітана. Той говорить далі:

— Ваші підрозділи лізуть по кучугурах без лиж, сподіваючись розтрити ворога самим гиком, криком та диким вереском. Крім того, ви штурмуєте фортецю без плану, без підготовки, кулаками, штиками та шаблями, і, звичайно, ворог б'є вас найновішою технікою. Генерале, я високо ціную вашу особисту мужність і вашу хоробрість, але тільки цього в сучасній війні для перемоги — на жаль! — аж ніяк недосить... Прошу вибачити за прямоту... Через годину я буду.

Капітан кладе трубку.

* *
*

Кладе у себе дома телефонну трубку і син капітана Максимова Сашко. Він бере сигнальний горн. Перед Сашком на застеленому узорною клейонкою столі стрій олов'яних солдатиків.

Лунає різкий сигнал бляшаної труби. Сашко трубить. Раптом він закашлявся, схопився за груди. Нянька похалливо передає йому хусточку.

В темну шибку вікна глухо гупає сніжка. Нянька і Сашкова сестра Женя разом обертаються. Сашко, відкинувши хусточку, кидається до вікна. Ще удар.

— Що ж це таке? — обурюється нянька. — Я піду покличу двірника... Відійди од вікна, Сашко!

Навстіж відчиняються двері, і маленький, розтріпаний, задиханий Вовка входить до кімнати:

— Ого-го! Ми бились, як леви, як тигри... Сашко, ти чув, як ми «ура» кричали?

Нянька схоплюється з місця:

— Вовко, ти здурів! Скинь пальто! Сашко хворий, і в нього температура...

— Ти не лев і не тигр, ти просто вухатий кролик, — спокійно говорить Вовці Женя.

— Хатня кішка! Я вчора був поранений двічі, а сьогодні чотири рази! Та чи знаєш ти, що ми підступили до самих стін фортеці?

— Мені не важно, як ви підступили, — гнівно перепиняє Вовку Сашко, — мені важно, чому ви відступили!

— Хто? Ми відступили? — обурюється Вовка і зразу ж

змінює тон: — Ну, звичайно, відступили... Ми пішли в атаку без лиж. Кучугури по пояс... А цей комендант уночі протягнув під снігом дріт.

— Дріт?!

— Так, дріт. А він чіпляється за штани і за валянки... Але стережись! Сьогодні вночі ми з Юрком проберемося до нього у фортецю!

— Ти?.. У фортецю?—насмішкувато говорить Женя.— Жив-був у бабусі сіренький кролик...

— Я кролик? Я... орел! Відлітаю! — кричить Вовка і, змахнувши руками, вибігає.

Знову гупають у шибку дві сніжки, і Женя говорить Сашкові:

— Прийшов чужий хлопець. Привів загін. Збудував у вас під боком фортецю... І ви не можете її взяти два тижні!

З дверей у суміжну кімнату виглядає Ніна, студентка, сусідка:

— Сашко, ти з батьком говорив по телефону?

— З батьком. Він незабаром прийде... Він тобі потрібен, Ніно?

— Він мені завжди потрібен. А зараз я хочу показати йому свою роботу.

Ніна входить у кімнату, вносить картину і ставить її на стіл, притуливши до стіни. Сашко кашляє. Ніна говорить йому:

— Відійди од вікна, чуєш?

Сашко знехотя відходить. Нянька ображено:

— Я просила—він стояв, а як вона сказала—пішов... Я тобі хто, нянька? А вона людина стороння... сусідка...

— Ганно Єгорівно, ви скажіть про це Степанові, — добродушно усміхається Ніна.

— І скажу. Це для тебе він капітан, а я його виняньчила, і для мене він хлопчик...

— І для мене хлопчик,— перебиває Ніна.— Особливо коли він отак: губи вниз, брови вгору... Нянечко, на кого схожий Степан Петрович?

— На матір,— лагідніючи, відповідає нянька.— Мати в нього була з Рязані, спокійна, роботяща... І батько нічого був, та тільки суворий по-стародавньому...

— Якщо на матір — прикмета щаслива. Я, нянечко, теж роботяща... Рязанська, сільська, пісень знаю, танцювати вмію...

— Ну, завела!.. Ти на своє звернеш... У кожного командира повинна бути дружина, у дітей командира — мати. Я три роки Степанові говорила, що йому треба женитися. Так ні! І кого ждав? — Вона дивиться Ніні у вічі й говорить з іронією: — Чи не тебе часом?

Ніна застерігаючи зукоса дивиться в бік дітей.

— Ти мені не моргай, я твої думки бачу. А вони, — нянька киває на дітей, — в цьому ділі ще нічого не розуміють.

Женя говорить, не одриваючись від зошита:

— Ми, нянечко, все розуміємо. Адже правда, Сашко?

— Мені твої слова нецікаві. Я командир дивізії, — бай-дуже відповідає Сашко.

Входить капітан Максимов. Він іде прямо до сина і, поклавши руку на його лоб, питає:

— Лікар уже був?

— Зараз буде, — відповідає нянька.

Максимов чимсь схвильований. Він підійшов до Ніни і тихо сказав їй:

— Ніно...

Але, помітивши пильний погляд няньки, замовк і подивився на картину. На картині намальовані люди різного віку і національностей. З плодами і квітами в руках вони виходять стежками на широкий шлях, який простягся до осяяних сонцем гірських вершин.

— Це називається «Шлях до комунізму»? — питає Максимов.

Ніна мовчки киває головою і насторожено слухає, що скаже він далі.

Максимов показує на картину:

— Оцей трактор теж туди йде? Він не дійде: малий бензиновий бак і великі ведучі шестерні.

Ніна спалахує:

— Тобі не подобається? Ну, звичайно, тобі коли б попереду цих людей пустити розвідку. По боках сторожову охорону. Осюди посадовити артилерійського спостерігача... Дивно, Степане... Це ж... алегорія, фантазія...

Максимов, усміхаючись, показує на свої артилерійські петлиці:

— Не знаю. Мабуть, моя артилерія твою алегорію не розуміє... Це безтурботні люди повертаються з пікніка додому. — Він бачить її схвильоване обличчя і заспокійливо,

по-дружньому говорить далі: — Дівчинко, не сердься... Але таких шляхів до комунізму не буває.

Він зазирає їй в лице, але Ніна, відступаючи і широко розплющивши очі, питає:

— Ти... ти теж сказав, що я дівчинка?

— Авжеж, дівчисько, — не одриваючись від шитва, спокійно говорить нянька.— Він командир, капітан. Їхнє діло воєнне. І куди який шлях іде, він краще знає. На це в них план... карти. А ти: комунізм, комунізм... А в голові, мабуть, самий вітер.

— Няню! — докірливо спиняє стару Максимов.

Женя дипломатично втручається:

— Тату, незабаром канікули, і ми влаштуємо в нас веселу ялинку.

— Дуже шкода, що мене на цій ялинці не буде. Через годину-півтори я від'їжджаю в далеке відрядження.

На обличчі Ніни переляк. Лице няньки насторожене. Женя розгублена. А Сашко, прямо дивлячись батькові у вічі, показує рукою на карту, що висить на стіні:

— Тату, неправда! Ти з батареєю виїздиш туди... на фронт!

Глухо гупає у вікно сніжка.

Нянька обертається і сплескує руками:

— Та що ж це таке? Ні! Людям на світі спокою нема.

Входить лікар Колокольчиков. Обтрушує з себе сніг, говорять:

— Прошу вибачити. Але надворі не стихає бій, і до вас пробратися можна тільки на бронемашині.

Нянька показує на Сашка.

— Ось, батечку, у нього температура.

— У кожної людини температура.

— У нього сто градусів температура, — говорить Женя.

— Це не в кожного,— погоджується лікар.

— Вони, батечку, затіяли війну,— пояснює нянька,— лазять по кучугурах. Ну, ото десь він і схопив собі простуду.

— Він схопив простуду, чи вона його схопила, це ми зараз з'ясуємо.

Лікар підходить до Сашка, який похмуро стоїть біля своїх олов'яних солдатиків.

— Юначе, у тебе що?

Сашко показує на солдатів:

— У мене армія.

— Так. Але ти хворий.

— Я командир дивізії.

— Отже, ви... ви генерал, — лікар намацує Сашків пульс. — Генерал повинен лягти в госпіталь. У генерала висока температура.

Він виводить Сашка у його кімнату. За ними йде нянька. Максимов повертається до Ніни:

— Ти образилась?

— Ти від'їжджаєш. Чого ти смієшся?

— Щоб ти не плакала.

— Я не буду... Була Монголія. Була Польща... Ми звикли.

У двері стукають, і біля порога спиняється обсипаний снігом хлопець у пальті, підперезаному ременем. Він ввічливо, з гідністю козирає капітану Максимову і каже:

— Мене звать Тимур. Я комендант снігової фортеці. Прошу пробачити, якщо кілька наших снарядів випадково залетіли в вашу нейтральну територію.

Він показує на вікно.

На його голос виходить Сашко в білій сорочці, з розстебнутим коміром і зупиняється, тримаючись за двері. Лице в нього бліде, горде.

— Ваша орда сьогодні відступила по всьому фронту... — говорить Сашкові Тимур. — Але ти хворий. Твій помічник Юрко командувати не вміє. І я прийшов запропонувати тобі перемир'я.

Заплющивши очі і стиснувши губи, Сашко заперечливо хитає головою. Женя здивовано дивиться на Тимура. Тимур злегенька знизує плечима:

— Як хочеш. Але фортеці вам не взяти! І щоб вести бій, у вас повинні бути лижі, гаки, вірьовки і приставні драбини... Ти мені ворог, але це я тобі кажу як другові.

Сашко, розплющуючи очі, говорить з ненавистю:

— Іди геть, іди! Фортецю твою ми все одно захопимо!

— Її спалить сонце, розтопить дощ, зрівняє вітер, але вашою вона ніколи не буде! — спалахнувши відповідає Тимур, повертається і виходить.

Женя біжить за ним услід.

— Молодий комендант! — кричить навздогін Тимурові лікар. — Я Червоний хрест, і я прошу забезпечити мені вільний прохід через вашу безпечну територію...

Відчиняючи в передній Тимурові двері, Женя питає:

— Так ви з моїм братом вороги?

— Так. І ти на мене за це сердита?

— Ні,— зітхає Женья.— Що ж... ваше діло воєнне...

Зачинивши двері, Женья вертається в їдальню, де лікар і капітан Максимов розмовляють про Сашка.

— У вашого сина, напевно, запалення легенів,— говорить лікар.— Режим — ліжка. Їжа — легка. Питво — кисле. Візьміть рецепт. Треба швиденько збігати в аптеку.

Нянька сує Ніні в руки рецепт:

— Сходи, Ніно, мені треба лагодити капітана в дорогу.

Ніна розгублено дивиться на няньку.

— Але, нянечко, можна подзвонити,— розсудливо говорить Женья.— Можна послати двірника... А то за тату-сем приїде машина, і вони не попрощаються.

— Встигне. З трамвая на трамвай, а там недалечко,— спокійно відповідає нянька.

Ніна тривожно дивиться в очі Максимову. Він глянув на годинник і мовчки киває головою.

— Ніно, не йди,— озивається з своєї кімнати уже з ліжка Сашко.— Я почекаю. Мені не болить.

Ніна входить до нього, нахиляється і цілує його в лоб:

— Спасибі, командире. Спи. Все буде гаразд.

Ніна вийшла. Нянька вкладає речі в чемодан. Максимов сідає на стілець біля Сашка, поряд з ним вмощується Женья.

У головах Сашкового ліжка стоїть стіл, на ньому квіти, коробочка, склянка і загін олов'яних солдатиків.

Стук в двері. Входить шофер Коля і передає Максимову конверт:

— Товаришу капітан, є машина... Сашко, здрастуй!

Максимов, розпечатуючи конверт, каже шоферові:

— Ви приїхали на годину раніш.— Читає наказ.— Все зрозуміло. Діти, мені пора. Няню, скажи Ніні, що я її чекав... Ти на неї не сердься. Ти поцілуй її від мене.

Сашко підводиться в ліжку:

— Тату, ти пиши мені часто... І ти, Колю, коли в нього бій, він зайнятий, пиши мені теж...— Раптом він повертається, бере з стола олов'яного солдатика і простягає його шоферові: — На, візьми від мене на спомин.

Коля обережно наближається, здалеку простягає руку:

— Єсть писати часто, Сашко! А солдат назад повернеться з медаллю.

Кладе солдата в кишеню.

— Ти, зайдиголово, там, на фронті, не дуже з капітаном за медалями ганяйся,— суворо говорить Колі нянька,— ти, коли десь бачиш, не можна, небезпечно — постій, почекай, обвези капітана кругом.

— Єсть обвезити капітана кругом!

Сашко на мигах підкликає батька і щось каже йому на вухо. Батько подумав, загадково хитнув головою, вийняв з польової сумки папір і щось швидко на ньому пише. Нянька насторожується. Максимов згортає записку і передає її Сашкові. Сашко взяв коробочку, сунув у неї записку, поклав коробочку на стіл. Потім подумав і поставив біля неї двох олов'яних вартових.

Максимов бере сина за руку і цілує його:

— Товаришу генерал! Бажаю щастя, здоров'я, а в боях — успіху... Побажайте і мені того ж...

Коли Ніна повертається з аптеки, капітана Максимова вже нема. У спорожнілій їдальні безладдя. Не дивлячись на няньку, Ніна тихо запитує:

— Ганно Єгорівно, Степан, від'їжджаючи, нічого не сказав? Нічого мені не передавав?

— Він? — мовби пригадує нянька.— Нічого. Так! Він просив, щоб ти віднесла його книги у полкову бібліотеку.

— Гаразд,— говорить Ніна, схиливши голову, потім повертається і затремтілим голосом питає: — Скажіть, за що ви мене не любите?

— Я всіх люблю,— сухувато відповідає нянька.— Але у нього великі діти, і їм потрібна справжня мати, а не таке, як ти, дівчисько.

* * *

Вздовж снігової фортеці розмірено крокують вартові. З дерев'яними гвинтівками, трохи сутулячись, вони ходять назустріч один одному. Потім спиняються біля вогнища. Годинник лунко видзвонює чверті.

Перший вартовий прислухається:

— Уже має бути зміна.

— Зміна не прийде,— відповідає другий вартовий, гріючи над вогнем руки.— Нікого дома не пускають.

— Не ті часи. Тепер пускають.

Вартові повертаються. Стежкою пліч-о-пліч крокує змі-

До стор. 128

на. Великі валянки в калошах чітко відбивають по рипучому снігу крок за кроком. Караул змінюється.

— Все спокійно? — питає третій вартовий.

— Пробіг собака. Пролетіла ворона. Орда спить, і стерегти нема чого, — відповідає другий.

— Порядок, — говорить перший вартовий. — Комендант молодець! Комендант знає, що робить!

— Комендантові добре, комендант спить під теплою ковдрою, — бурчить третій.

— Комендант перевіряє караули, — говорить, виходячи з-за куша, Тимур і, помітивши зниковіле обличчя третього вартового, тисне йому руку. — Ти прийшов, ти не підвів, Гришо. — Він виструнчується. — Станьте по уставу. Плечі не гни! Стій вільно і дивись обома!

З проламу кам'яної стіни витикаються здивовані обличчя Вови і Юрка.

— Він здурів! Отакий мороз!.. Бр... — шуляться Вовка. — Он кішка здохла. А в них знову змінюються вартові... Мені додому пора. Батько нічого, а бабуся вредна, і вона може дати потиличника.

— От тобі й розвідка... — похмуро шепоче Юрко. — Ех, закласти б під стіни фортеці хорошу бомбу!

— Бомбу?! — Вовка озиряється і, помітивши драний валянок на снігу, хапає його: — Одвертай увагу вартових! Засикай час! Бомбу зараз буде кинуто!!!

Вовка і Юрко підкрадаються до стін фортеці.

— Стій! Хто йде? — кричить третій вартовий.

До нього підбігає четвертий. Обидва насторожено вдивляються в темряву. А в цю мить з іншого боку перелітає через стіну фортеці і падає на сніг драний валянок.

Не помітивши його, вартові ходять знову чітким кроком уздовж стіни.

* *
* *

Тривожно розкинувшись, бурмоче щось у напівсні Сашко. У нього жар. Температура піднімається все вище й вище.

Стіна над Сашковим ліжком увішана дерев'яною зброєю. На столі в головах квітка в склянці й коробочка. Біля коробочки завмерли два олов'яні вартові. Далі, на краю стола, вистроївся цілий загін.

Сашко розплющує блискучі від жару очі і дивиться на своїх солдатів. І раптом обидва вартові точним рухом сходять з своїх підставок і, піднявши з підлоги приклади гвинтівок, чітким кроком ідуть назустріч один одному вздовж простору, що його вони охороняють. Сашко усміхається. Але ось лице його насторожилось. Швидким рухом повертаються олов'яні вартові, перехоплюють гвинтівки напоготів, приклад в плече. Подаються назад. Смільним клубочком один за одним піднімається дим пострілів. Вартові вихоплюють з-за пояса бомби і кидають їх. Беззвучно спалахує вогонь, здіймаються клубки диму.

А коли молочний дим розвіюється, над зваленими вартовими простягається чиясь рука, відкриває коробочку і дістає записку. Це нянька. Похапливо сує вона записку в кишеню і обертається. Біля дверей стоїть Ніна в барвистому халатику і тихо говорить:

— Ганно Єгорівно, ідіть, я посиджу... Мені все одно не спиться.

Нянька поправила Сашкові подушку, вийшла і, причинивши за собою двері, квапливо розгортає записку. На її обличчі здивування. Це чистий, білий аркуш, без єдиної літери.

А Ніна взяла з столика термометр, похитала головою, підняла перекинуту пляшечку і сіла на край ліжка. Піднявши відкинуту, стиснуту в кулак руку Сашка, вона помічає в кулаці папірець, розводить Сашкові пальці, бере записку і читає: «Люба Ніно, бережи дітей. Рости і сама. Прощай. Вернусь — все буде гаразд. Степан».

Обличчя Ніни спалахнуло хвилюванням і усмішкою. Вона поклала записку в коробку, знову поставила біля неї двох олов'яних вартових. І вдячно схиляє голову на груди Сашкові.

Стоять знову на посту олов'яні вартові.

* * *

*

Вартові біля стін снігової фортеці прислухаються до дзвону баштового годинника.

— Має бути зміна, — каже один.

— Зміна не прийде. Їх дома не пустять, — заперечеує другий.

— Не той час. Тепер пустять.

І раптом обидва вартові обертаються, почувши розмірений карбований тупіт важких кроків по ригучому снігу. Ідуть Коля Колокольчиков і ще один хлопець, закутаний з голови до ніг.

Варта змінюється біля відчинених воріт. Раптом Колокольчиков кидається всередину фортеці, піднімає драний валянок і, заїкаючись від хвилювання, кричить просто в розгублені обличчя вартових.

— Роззяви! Я пост не прийму! Я доповім про це комендантові!

* * *

На засніженій лісовій галявині все потрошене. Височіє якась напівзруйнована залізобетонна споруда. Лежить догори колесами гармата.

Лижник у білому халаті переходить галявину і зникає в гущавині лісу. Його оточують чорні дерева, зуб'я скелястого каміння. Навколо похмура тиша.

Лижник біжить. Зачепився халатом за сук, рвонув, спинився і знімає халат.

Згори чути раптом каркаючий голос:

— Дивись під ноги, не зачепи провід!

Лижник підводить голову і бачить угорі в гіллі артилерійського спостерігача. В нього різке лице, орлиний ніс, на шиї — бінокль, в руці — телефонна трубка.

— Ворон-птах! Капітан Максимов у вас на батареї?— питає лижник.

Спостерігач різко, наче крилом, махнув рукою, вказуючи напрямком, і підніс бінокль до очей.

* * *

Всередині напівзруйнованого фінського дота два червоноармійці і шофер Коля п'ють чай на дощаному столі біля залізної грубки.

Телефоніст приймає телефонограму, записує і через рівні проміжки часу повторює:

— Давайте, давайте...

Коля виймає з кишені папір, сірники, махорку і олов'яного солдата. Він ставить солдата на стіл і, скручуючи цигарку, говорить:

— Воювати нелегко. Жінка далеко. Навколо шинелі летять шрапнелі. Давай, солдате, тютюнцю покуримо.

Червоноармієць-башкир сьорбає чай і посміхається:

— Великий чоловік з маленькою іграшкою грається... Сміятись можна.

— Смійся,— відповідає Коля.— Це солдат чарівного війська... Не розумієш? Ну, як по-вашому?.. Чаклун, чи що?

— Шахрай? Так буде?

— Он куди сягнув, не по тій мішені. Цього солдата мені подарував один генерал. У нього солдат учений: він говорить вміє. Скажи, солдате, чому Абдул Муртазін п'є чай без цукру?

Коля пускає густу хмару диму, яка майже закриває його лице, і тоненьким голосом сам відповідає:

— З'їв на посту, тепер п'ю вхолосту.

Другий червоноармієць регоче. Телефоніст свариться всім кулаком.

— Він у мене ще й не те може! — гордо говорить Коля і знову нахиляється до олов'яного солдатика.— Раз, два, три, чотири, п'ять! — він дмухнув, обгорнув солдата густим клубком диму і закінчує, звертаючись до башкира: — От і маєш цукор!

Дим розходитьсь. Рядом з алюмініювою квартою башкира лежить грудочка цукру.

Башкир добродушно усміхається...

Відсунулась рогожа, що була замість дверей. У хмарі пари входить капітан Максимов. Всі встають.

Рогожа знову відхилилась, входить лижник. Його халат перекинутий через руку. Лижник подає пакет і рапортує:

— Товаришу капітан, посильний лижник штабу батальйону Єгоров прибув у ваше розпорядження.

Максимов пробігає очима папір.

— Чому ви без маскувального халата?

— Зачепився, розірвав, зараз латати буду. Товаришу капітан, вам від дружини телеграма. Потрапила на третю батарею випадково. Розпечатана тому, що, змінюючи позицію, третя батарея передала її по телефону на другу.

Лижник подав телеграму, відійшов і гріє руки біля залізної грубки.

— Мені... від дружини? — здивовано перепитує Максимов, читає, усміхається і показує телеграму шоферові Колі.

Коля читає:

— «Сашко одужує, знову збирається штурмувати фортецю. Ми для поранених улаштуємо ялинку. Всі цілуємо. Жона Ніна».

Капітан, показуючи олівцем на підпис, стиха каже:

— Женя, Ніна.

І швидко пише щось на телеграмі. Обличчя його лукаве.

Червоноармієць-башкир усміхається трохи хвалькувато:

— У мене дома в Уфі теж дружина є. Вона мені теж смішний листи пише.

— Брешеш, брешеш! — говорить другий червоноармієць.— Ніякої дружини в тебе нема.

— Наречена є в Стерлітамаці, Лола,— задумливо і безобидно відповідає башкир.— Вона мені теж смішний пише.

Максимов кладе телеграму в конверт і подає Колі.

— Не забудьте сьогодні відіслати.

Телефоніст, закінчивши приймати телефонограму, мовчки подає капітанові списаний аркуш, підходить до грубки, гріє руки і, посміхаючись, питає у лижника:

— А в тебе є Лола?

— Лоли у мене, прямо скажу, нема,— відповідає лижник.— Лола в мене після війни буде.

— Тебе уб'ють, бо ти бігаєш без маскувального халата,— суворо говорить телефоніст.

Лижник сідає, розстеляє халат, дістає голку і каже серйозно:

— Уб'ють? Тоді, звичайно, ніякої Лоли не буде..

Капітан Максимов, прочитавши телефонограму, наказує шоферові:

— Приготуйте машину, поїдемо в штаб дільниці.

Коля виструнчується:

— Єсть приготувати машину, товаришу капітан!

— Товаришу посильний,— питає капітан Максимов у лижника,— на узліссі вздовж озера дорога не під обстрілом?

— Я проскочив, було тихо, товаришу капітан. Але я що? Тінь... стріла... заець...

— Заець? — усміхається телефоніст.— Від таких зайців вовки на дерева залазять!

* * *

*

Через ліс пробираються два дозорних фінських лижники. Щось почули, насторожились і попрямували до дороги, по якій їдуть у штаб капітан Максимов і шофер Коля.

Максимов мовчки дивиться вперед. Коля говорить, не обертаючись до нього, дивлячись на дорогу:

— Дозвольте, товаришу командир, запитати? Чого вам дома картина у Ніни не сподобалась? А мені сподобалась. Люди йдуть, квіти несуть. Дітвора по хорошій дорозі на прутиках скаче. Весело...— Коля вертить рульову баранку, машина підстрибує.— А це хіба дорога? Погибель! — говорить він, змінюючи тон, і скоса дивиться на заклопотане лице Максимова.— Ви б що-небудь, товаришу командир, сказали... Дуже похмура навколо територія.

А навколо справді похмуро: мовчазний ліс, чорний скелет спаленої хати, уламки скель, розщеплене дерево, химерно-потворні фігури з снігу.

— Еге ж, на картині дорога красива,— задумливо говорить Максимов.— Тільки дуже рівна, гладенька, без зажимки, без бою...

— Як без бою?! — скрикує Коля, різко міняючись на лиці, гальмує машину і хапається за кулемет.

Вибух, дим.

Коля в снігу. Ручний кулемет лежить стволom на пеньку, і, перед тим як натиснути на спуск, Коля кричить:

— Як без бою?! Зараз без бою доріг не буває!

Мчать на лижах білофінни. Капітан Максимов стріляє. Коля дає чергу в півдиска.

В небі раптово з'являються два літаки. На крилах у них червоні зірки. Насторожено дивиться вниз спостерігач. Раптом він робить різкий рух: він бачить, як унизу, на дорозі, загін лижників оточує малесеньку машину. Стрімливо і круто лягають літаки на крило.

Один з фіннів кидає ручні гранати. Коля падає нав-

знак. Максимов хапає кулемет і дає по фіннах чергу. Потім він дивиться на порожній диск і стріляє з нагана в затвор кулемета.

Швидко наростає ревіння моторів: низько пролітаючи над дорогою, літаки б'ють згори по фіннах. Максимов тягне за плечі Колю. Той нерухолий. Капітан стає на коліна і, доставши з простреленої сумки індивідуальний пакет, бинтує голову Колі. Закінчивши перев'язку, він встає, стягає шинель з забитого фінна, далі другу, третю і закутує ними Колю. Потім стає на лижі і, глянувши на компас, рушає.

Полетіли своїм шляхом літаки. На дорозі лишилися розбита машина, вбиті білофінни. Біля дороги, закутаний шинелями, лежить Коля.

А капітан Максимов мчить на лижах під гору через ліс. Раптом він спотикається і з усього розмаху летить у сніг. Лижка зламана пополам. Максимов стоїть по пояс у снігу і роздивляється зламану лижку. Відкинув її, прихилився до дерева і їсть сніг.

* *
*

По дорозі їде, похитуючись, башта з гарматою—бронемашина. Позаду ще три. І на всіх на них червоні зірки. Водій першої машини дивиться через вузьку щілину бійниці і бачить, що на пустинній дорозі рядом з забитими фіннами валяються напівзаметені снігом уламки легкової машини капітана Максимова. Броньовик спиняється, вискакують червоноармійці.

Коля почув шум. Він звівся на лікоть, розплющив очі і озирається. Поряд нього на снігу лежить рукавиця капітана.

* *
*

Чути гучний дзвінок. Це почалась велика перерва. В школі звичайна метушня. В кутку шепочуться дві дівчини. Це — Катя і Женя Александрова.

Женя Максимова спіймала за руку і термосить малюка Вовку:

— Ти чого вранці знову в пальті до Сашка ввалився?

Він хворий, до нього не можна... Я знаю, я сама санітарка,— вона показує на значок.

— Так... Але було спішно! Було важно! Було дуже необхідно треба.

— Спішно, необхідно, важно, треба, — скоромовкою передражнює Женя.— Я попрошу Юрка або Петька, щоб вони тебе спішно відлупцювали.

Раптом, помітивши дівчат, які шепечуться, і мовби не вірячи своїм очам, дуже здивована Женя повільно випускає руку Вовки, і він мерщій тікає геть. Але раптом його міцно хапає за руку Тимур.

— Стій рівно! Ногами не дригай і дивись мені в очі,— холодно говорить він.

— Ну, глянув,— несміливо відповідає Вовка.

— І що ти там бачиш?

— Ну, нічого... Синець бачу, подряпину...

— Не туди дивишся, дивись глибше...

— Ну, круги бачу... Зіницю, дірочку...

— Ти бачиш у моїх очах гнів! Хто висипав відро попелу, а вчора кинув валянок і мерзлу кішку за стіни нашої фортеці? Ага, мовчиш! — Він хоче дати Вовці щигля, але передумав і посміхнувся.— Зникни! Тут нейтральна територія, але гляди, не попадайся мені на полі бою!

Тимур випустив руку Вовки. Вовка мчить геть і зразу ж попадає в лапи Юрка.

— Стій! Про що ти шептався з Тимоєю Гараєвим? — питає Юрко.— Ага, зрада! Ти задумуєш зрадити рідний двір і перекинутися до нього на чужину!

— Ні, він не задумав на чужину, але він хвалько і він надокучає хворому Сашкові, — з презирством говорить Женя Максимова.— Юрко! Отже, вирішено? Влаштуємо для поранених ялинку?

Юрко обертається до Вовки:

— Ти гляди, поки що про це ні гу-гу!

— Я, братці, нікому... Я людина-кремінь, людина-могила!

Женя Максимова підскочила до Каті і смикнула її за руку:

— З ким це ти всю перерву шепталась?

— Це Женя Александрова, одна дівчина з шостого «Б». І вона мені розповідала, яке шие на ялинку плаття...

— Знаю я цю Александрову. Я стояла, я тобі моргала, моргала, а ти... Яке в неї плаття? З матерії чи з паперу?

— А вона просила не говорити... Вона каже, що ти задавака і що замість неї просунула поза чергою пальто у роздягалці.

Женя остовпіла, потім сплеснула руками і говорить задихаючись:

— Я задавака? Я поза чергою? От наклеп, якого ще не бачив світ!

В цей час лунає дзвінок, і Женя змінює голос на звичайний:

— Катю, не вір, нікуди і нічого я не просовувала.

Вона здивовано дивиться і бачить, що Женя Александрова підійшла і взяла Тимура за руку. Обое вони сміються.

— Подумаєш, принцеса фортечного гарнізону! — говорить Женя з гримасою. — Сашко одужає, фортецю візьме, а їх відлупцює.

— Що ти, що ти! Яка принцеса? Вона дочка броньового командира...

— Я сама дочка артилерійського капітана, і це я, а не вона придумала влаштувати для поранених ялинку.

— Ну, от ти і задавака! Женько, признайся, ну трощечки, ну остілечки, а все-таки задавачка.

* * *

В кімнаті відпочинку прифронтового госпіталю, у відділенні для видужуючих, сидить за столом шофер Коля в халаті, з пов'язкою на голові. Перед ним пожмаканий папір і конверт. На столі стоїть олов'яний солдатик. Коля щось креслить на білому аркуші паперу. Звертаючись чи то до пораненого, який сидить навпроти з книжкою, чи то до солдата, він говорить:

— Коли я заплющу очі, чудова виникає переді мною картина. Тепло... ясно... Ідуть люди, а також дівчата і вродливі дівчата. Пісень співають... Несуть квіти! Лимони там, фрукти всякі. Весело! А шлях перед ними... — Він замружується. — Шлях... лети, вертись, як кругла куля по більярду! — Коля дивиться на аркуш паперу, на ньому досить точно відтворена по пам'яті картина Ніни, але люди намальовані дуже смішні: дуже вже широко розкриті їхні роти під час співу, надто вже пишні в їхніх руках букети і дуже вже безтурботні їхні веселі очаті лица. —

І от, коли виникає переді мною оця чудова картина, то зразу уявляється мені ще інша дорога: розбита емка, дим, пусті обійми. І на снігу рукавиця мого капітана, який закутав мене в шинелі, щоб я, Башмаков, не здох і жив для загальної, а частково і для своєї користі...

Поранений здивовано відвів од книги очі на Колю і дивиться, як той говорить, звертаючись тепер лише до іграшкового солдатика:

— Дивно! І що мені ця картина? Картон... фарба... Звук далекої музики... Так як і ти, смішний солдате, чужа тінь, звичайна олов'янка... Так чому ж, коли я дивлюсь на вас, стискається в мене за людей серце?..

— Тому, що ти сидиш зранку над папером,— каже поранений з книгою.— Зараз я покличу сестру, і вона відбере в тебе ручку й чорнило.

Коля квапливо починає писати знову.

Двоє поранених грають у шашки; один, сидячи в кріслі, бринькає на мандоліні і стиха наспівує:

Письмо придет — она узнает,
На щеку скатится слеза...
И горько-горько зарыдают
Ее прекрасные глаза.

Коля перестає писати і говорить до пораненого:

— Минуло лише чотири дні, а мені здається, що минуло чотири роки.

Він задумався. Потім знову почав говорити чи то з пораненим, чи то сам до себе:

— Коли я вступав у партію, мене один питає: «Чого тобі попереду треба?» Я відповідаю: «Чого усім людям: щастя»... А він каже: «Про це в програмі не написано. Наша мета — соціалізм і далі комунізм у розгорнутому вигляді. А щастя — поняття неточне і ненаукове...» — «Ні,— кажу я,— для окремої особи справді так. Хто його знає, що йому в житті потрібно? Одному — дружина, другому — хата, третій на роялі грати любить... Але чого всім людям разом треба, це і науково визначити можна».

Медична сестра проходить мимо:

— Товаришу Башмаков, що ви бурмочете? Облиште чорнило й папір, ідіть гуляти або грати в шашки.

— Шашки — пуста розвага. Це гра не для моєї вдачі. Сестро, як би мені одержати з цейхгаузу речі? У гімнастюрці лежить невідісланий лист капітана.

— Речі та документи вам видадуть післязавтра, коли підете у відпустку.

Сестра виходить, і Коля знову звертається до пораненого:

— Лікар сказав: «Дивний випадок у медицині. Коли звичайну людину стукнути по голові, вона божеволіє. А на вас кинули бомбою, ударили головою об дерево, а ви говорите і міркуєте, як справжній філософ».

— Він пожартував. Це він сказав для підбадьорення духу. — Поранений показує на порваний папір. — От ти вже десять разів лист рвеш і знову пишеш... Це хіба філософія? Це дурість!

— Я пишу родині мого загиблого начальника... Я пишу: «Дівчино, заресліть на вашій картині квіти. Капітан був правий, і зараз без бою доріг не буває».

Поранений знизує плечима:

— Лікар безперечно пожартував. Випадок в медицині звичайнісінький...

Сестра підходить і говорить твердо:

— Хворий Башмаков, киньте ручку й чорнило. Ідьте гуляти. Відпочивайте або грайте в шашки.

Коля поспіхом бере конверт, вкладає в нього списаний аркуш паперу і пише адресу: «Ленінград, Червоноармійська, 119, Максимовим. Особисто для Ніни». Швидко підходить до поштової скриньки, яка стоїть тут же в кімнаті. І одну мить вагається.

Поранений з мандоліною голосно заспіває:

Письмо придет — она узнает,
На щеку скатится слеза...

Коля раптом кидає лист в щілину поштової скриньки.

Гравці в шашки шумно закінчують партію. Поранений, який читав, закриває книгу. Всі вони разом, дружно підхоплюють:

И гор-р-рько-горько зарыдают
Ее прекрасные глаза..

* * *

Ніна сидить на ліжку біля Сашка. Вона бере його за руку і каже:

— Женя в школі, нянька в магазині. Я повернусь не-

забаром. Сашко, я прошу тебе, до вікна не підходь близько...

— Женька моїх голубів не годує. І там хтось їх до свого вікна переманює.

— Гаразд, я буду їх годувати сама. Ти мені віриш?

— Чому тато не відповів на твою телеграму?

— Чому? Дуже просто. Вони, мабуть, перейшли в наступ, і телеграма не застала його на старому місці.

— А де в нього було старе місце?

— Я не знаю... Ну, де-небудь у лісі,— Ніна усміхається,— під ялинкою. Ти, Сашко, сам командир і це діло краще за мене знаєш.

— Звичайно, — вдячно всміхаючись, говорить Сашко.— Вони перейшли в наступ. І я перейду в наступ теж. Іди. Я тебе люблю, Ніно.

Ніна вийшла, а Сашко підійшов до вікна, подряпав по засніженому склу пальцем і зробив круглу дірочку. Прилітають голуби і сідають на карниз вікна.

В цей час чути дзвінок. Сашко виходить в передню і бачить, як крізь щілину просовується лист. Він підняв його і біжить у свою кімнату. На обличчі його хвилювання. Він повертає лист. Дивиться на світло. Йому дуже хочеться розпечатати лист. Але на конверті напис: «Особисто для Ніни».

Сашко кладе лист на підвіконня і стоїть біля вікна. Раптом він помічає, що до одного з вікон в стіні високого будинку навпроти злітаються на сніговий карниз голуби. Через кватирку просувається рука і сипле крихти голубам. Голуби клюють. Тоді Сашко гнівно повертає рукоятку віконного засува і відчиняє обидві рами. Пара вривається в кімнату. Сашко висовується з вікна, мацає по підвіконню і тягне ганчірку. А ганчірка зачепила і тягне лист, тягне і олов'яних солдатиків. Сашко кричить:

— Це хто моїх голубів переманює?

Знизу, з двору, здивовано стежить за Сашком Коля Колокольчиков.

Сашко шпурляє ганчірку. Летить вниз лист, і падають солдатиків. Перегнувшись, у відчаї дивиться Сашко вниз, та листа не видно. Він підвів голову і завмер, бо у вікні напроти він тепер бачить дивної краси дівчинку. У неї білі, що спадають кільцями на плечі, кучері. Волосся схоплене обручем, від якого розходяться мерехтливі промені. На ній легеньке, як серпанок, усяєне зірками плаття, і вона паль-

цем показує кудись униз. Там, внизу, за уступом, невидимий Сашкові, лежить лист.

Сашко висовується більше. Але раптом в кімнату вбігає Ніна, хапає за плечі Сашка, відтягає од вікна і зачиняє рами. Сашко кидається в передню. Біля дверей Ніна затримує його.

Сашко бурмоче:

— Облиш! Пусти!.. Я впустив за вікно лист... Це лист із фронту, від Колі, про тата...

— Сашунька... Сашко... Ми лист зараз знайдемо. Ми його розшукаємо...

Сашко, зразу зів'явши, припадає головою до грудей Ніни, очі його заплющуються, він бурмоче:

— Лист лежить у снігу... там у вікні дівчинка, вона, вона... зірка... Вона вам покаже... Вона його бачить...

Ніна нічого не розуміє.

А загадкова дівчинка все ще дивиться через морозяне вікно. Раптом вона щось внизу побачила і сплеснула руками.

* *
* *
*

Сашко лежить у ліжку. Знову його мучить жар. Температура знову все росте і росте. Нерухомо стоїть в кутку кімнати цілий полк олов'яних солдатиків, лежить на килимі біля дверей кошеня. І раптом чітким рухом всі солдатики сходять із своїх олов'яних підставок, марширують і співають:

Спить тривожним сном обнятий,
Наш начальник біля нас.
Олов'янії солдати,
Нам в похід рушати час.
Сон його не потривожим,
Розумієм — він з поста.
Відшукать йому поможем
Ми важливого листа.
Тра-га. Тра-га.
Тра-га-га-га.
Сніг, замети ліс і ліс...
Олов'янії солдати
На годинку розійшлися.

При цих словах усе військо розділяється на кілька загонів, які впівоборота розходяться в різні боки.

* *
*

З гвинтівками напоготів, по пояс у снігу стирчать біля драного валянка олов'яні солдатиками.

Стоїть Тимур, рядом з ним Коля Колокольчиков. В руках у Тимура розпечатаний лист.

— Він лежав отут...— показує Коля і бачить солдатиків.— Дивись, куди попадали з вікна олов'яні солдати.— Він піднімає їх.

— Навіщо ти розпечатав лист? — питає Тимур.

— Він намок і в кишені відклеївся. Я іду — дай, думаю, віднесу. А потім іду — дай, думаю, прочитаю.

— Це лист тривожний. Лист неясний. І я ще не знаю, чи треба, щоб такі листи доходили на адресу...

Тимур швидко ховає лист в кишеню, бо підходить нянька.

— Гей, вояки! Ви тут нічого не знаходили? — питає вона.

— Так, вони впали з вашого вікна,— говорить Коля і подає їй солдатиків.— Це ваші солдати?

— А більше нічого? Листа в снігу не було?

Хлопці мовчать.

— Він бурмоче: «Голуба зірка, вона лист бачила»,— задумливо говорить нянька. — Марення, температура... Який лист? Які зірки? А може...— Нянька пильно дивиться на хлопців.— Ви глядіть, я правду все одно узнаю!..

* *
*

В ліжку сидить Сашко з книгою «Прорив танками укріпленої смуги». Поряд Сашка — Вовка. Сашко читає:

— «Після того, як важкі танки пройдуть передпілля, старший артилерійський начальник повинен перенести всю міць вогню в тил, перешкоджаючи просуванню ворожих резервів...» — Він кидає книгу.— Ні, це нам ніяк не підходить...

— Може, підійде де-небудь в іншому місці... — нерішуче говорить Вовка і перегортає сторінки.

— Ні, і в іншому місці не підійде теж... Але фортеця повинна бути взята і зруйнована! Накажи Юркові поста-

вити людей на лижі, запасти драбини, щити, гаки, вірвовки...

— Так, але ти спочатку не хотів цього сам. Ти звелів прогнати інженерну роту? Хто сказав, що ми не теслярі, не столяри, а козаки?

— Козаки, козаки! У козаків розвідка, а у нас?.. Невже не можна дізнатися, що цей комендант нам іще приготував?!

— Я тобі кажу, що він божевільний. Вартові змінюються другу добу, а за стінами щось стукає в них, грюкає, — похмуро відповідає Вовка і раптом радісно спалахує: — Є ідея! Мовчи і не питай. Я зашлю у фортецю свою агентуру.

— Яка біда, що я хворий! Наступайте! Викличіть на допомогу хлопців з будинку тридцять шість, із сорок четвертого. Ми їм восени допомагали. Роздобудьте роґожі, дошки! Нападайте, коли темно... Нам сором! Їх мало, а вони над нами сміються і прозивають нас то «Дикою дивізією», то «Великою ордою»... Нема тата! Коли б був татусь, він би підказав, порадив. Вовка, будь другом... — Сашко показує на вікно: — Розшукай, чия там квартира. Там у вікні сиділа дівчина, вона, наче зірка, у волоссі іскри, сама голуба. І хто з снігу лист про батька взяв, вона бачила.

— Так! Але в цей дім вхід... зовсім з іншого кварталу: треба через парк, повз фортецю. Як її, дівчину, звать?

— Ну от, якби ж то я знав! А ти спитай: чи не у вас живе така?

Сашко пробує показати, яка на вигляд дівчина: робить пихате обличчя, крутить від голови до плечей пальцями, зображуючи локони.

— Така? — Вовка повторює Сашкові рухи, потім невпевнено говорить: — Так, але коли я навіть знайду квартиру і стану питати, чи не живе тут отака, то пожильці дуже просто можуть подумати, що я який-небудь божевільний.

— Ну і нехай подумают. Чи й не біда!

— Образливо. Крім того, мене по дорозі піймають вартові з фортеці.

— Так ти не підеш? Для товариша? Ти боягуз!

— Хто, я? — Вовка дивиться на увішану дерев'яною зброєю стіну. — Дай мені яку-небудь шаблю! — Знімає одну, гне, кидає. — Не та сталь... Оцю. Дай пістолет. —

Знімає з стіни пістолет, важно тисне Сашкові руку.—
Прощай!

Вовка виходить, але з порога обертається.

— Отаку? — Він креслить навколо своєї голови зірку і локони.— Засікай час! Я тобі притягну цю зірку сюди...
За волосся!

* *
*
*
*

Через чверть години Вовка виводить у двір свою маленьку, чотирирічну сестричку. Вона схожа на кулю. На руках у неї великі рукавички, а на ногах незграбні валички.

Вовка виймає руку з кишені:

— Дивись. Це цукерка...— Він вийняв замість цукерки чорнильну гумку, побачив і затнувся.— Гм... Це не цукерка. Але тут буде цукерка. Одна, дві... Чотири! Іди он туди,— він показує у бік фортеці.— Бачиш стіни, ворота? Іди. Махай прутиком так, мовби ти гуляєш, а сама співай: «Тра-ля-ля, тра-ля-ля...» Вони тебе не зачеплять, а ти дивись, у ворота заглядай! Потім усе мені розкажеш. А потім я тобі за це дам... ну, там побачимо що... дивлячись по заслугах. Іди! А мені,— він зітхнув,— зірку шукати треба.

Вовка підводить голову на стіну восьмиповерхового будинку і лічить вікна:

— Перше, друге, третє, три уступи, два балкони, вікно знизу третє, збоку шістнадцяте. Раз, два! Засікаю! — він змахує шаблею, обертається і бачить перед собою озброєного Колю Колокольчикова.

— Я дозорний фортеці Колокольчиков. Хто ти? — холодно питає Коля.

— Я... Вовка...

— Що в тебе в руці?

— У мене? У мене паличка.

— Брешеш, це шабля. Стій і обороняйся!

— Дуже дивно. Ви, здається, хотіли... перемир'я...

— Мир для воїнів, а не для диверсантів! А ти ж уночі закинув до нас у фортецю мерзлу кішку, а хтось недавно висипав за стіну відро з попелом. За це ми повинні тебе знищити!

— Попіл не я. Це Юрко.

— Юрко буде знищений окремо, а ти окремо!

До стор. 142

Коля виймає шаблю, але раптом розгублено озирється, відскакує і тікає геть, бо з мітлою в руці до них наближається двірник. Він басовито кричить навздогін Колі:

— Ти... розвідка! З двору вимітайся! Ви між собою воюйте, бийтеся, але в мене щоб усі шибки були цілі!

Побачивши Женю Максимову, яка наближається сюди, Вовка насторожується і важно суче шаблю за пояс.

— Боягуз! Так я тебе і злякався! Жаль тільки, що не дав двірник. Женю, візьми мою сестричку. Підійть з нею он там погуляйте. Дуже цікаво. Он стоїть комендант Тимко. Ти підійди до нього і що-небудь: тир... бир... тир... Ну, ти вмієш... А я тихо, як тигр, прошмигну повз фортецю.

Женя бере за руку дівчинку і критично оглядає Вовку:

— Ти не тигр, а ти просто смішний вухатий кролик.

* *
*

На невеликому майданчику біля парку товпиться народ: тут продають ялинки. Поміж дерев, праворуч від дороги, видно снігову фортецю. За нею стіна огорожі великого будинку. Остеронь стоять Катя і Женя Александрова.

— Ти Женя, і вона Женя,— говорить Катя.— Я вас помирю. Вона дуже хороша. Її батько теж на фронті... І ми вирішили влаштувати для поранених ялинку. Катя обертається і різко питає Тимура, який саме підійшов: — Тобі чого треба?

— Це Тимур, мій товариш,— каже Женя і тихо попереджає Тимура: — «Велика орда» готує до штурму лижі, гаки, дрюччя.

— Знаю.

— Ти завжди все сам знаєш, — трохи ображається Женя і, побачивши, що до них підходить Женя Максимова, одвертається.

— Ти чого? — дивується Тимур.

— Це йде одна дівчина. Ти її, здається, теж знаєш...

— Це йде Женя Максимова. Знаю.

Він тягне Женю Александрову за собою, але вона вивирає руку. Тимур підходить до Жені Максимової. Вони по-дружньому вітаються.

— Тимур, безумовно, з'їхав з глузду,— говорить Женя

Александрова Каті.— Він веде її в нашу фортецю. А вона все розповідь своєму братові!

Тимур підводить Женю Максимову і Вовчину сестричку до чудової снігової фортеці з фортами, баштами і зубцями. За ними йде і Катя.

На одній башті майорить прапор — зірка з променями. Нижче, в стіні башти, годинник — це вправлений у сніг будильник. Над годинником решітка. Біля воріт фортеці стоїть вартовий. Всередині діловито метушиться гарнізон. На уступах стін височать піраміди снігових снарядів. Між зубцями саморобний дзеркальний перископ. У кутку стоїть щось громіздке, старанно закутане в рогожу. Горить вогнище, над вогнищем казанок. Коля Колокольчиков поспіхом п'є з кувля чай і їсть булку. Біля вогню лежить великий собака.

Тимур показує дівчатам якусь хитромудру гармату. Казенна частина її — це косий, вкритий льодом лоток, по якому викладені ланцюжком округлі снаряди. Справа колесо з рукояткою. По ободу колеса — широкі сталеві пластинки. Це автогармата. Біля неї пораються артилеристи. Знайомлячи з ними дівчат, Тимур називає номери обслуги: замковий, наводящий, піднощик снарядів, заряджаючий.

— Скільки? — показуючи на гармату, питає Тимур.

— Перевіряв по годиннику: сто двадцять пострілів за хвилину, — відповідає замковий. — Була одна затримка — перекіс снаряда. Але це їхня провина, — він показує в бік хлопців, які ліплять сніжки, — а не наша...

Замковий повертає круг, сталеві пластинки відтягається. Снаряд скочується по лотку і стає перед казенною частиною. Пластинка з тріском зривається, снаряд вилітає. На його місце став другий, потім третій, четвертий.

Ціла черга снарядів пролітає над головою Вовки, який обережно крадеться по стежці через парк. Вовка присів. А замковий у фортеці дає ще кілька пострілів. Женя і Катя в захопленні. Тільки маленька Вовчина сестричка, не звертаючи ні на що уваги, боязко дивиться на великого собаку.

Женя бачить споруду, вкриту рогожею. Хоче заглянути під рогожу, але Тимур швидко закриває рогожу:

— Вибачте, але цього не можна. Це наша військова таємниця.

Різкий свисток перериває Тимура: вартовий помітив

Вовку, як той пробирається між деревами. Вартовий хапає сніжку, але Вовка вже за парканом.

— Це сигнал,— говорить Тимур,— тепер я попросив би жіноцтво з території фортеці піти.

Жіноцтво — Женя та Катя — з гідністю вклоняються. Маленька дівчинка, не спускаючи недовірливих очей, боязко вклоняється собаці.

— Слухай, — говорить Женя, — чому ти з нами так розмовляєш? Яке ми жіноцтво? Яка територія? Яка таємниця? Ти з нас смієшся?

З обличчя Тимура сходить сувора маска, тепер це звичайне обличчя задиристого хлопчачка, він усміхається.

— Я сміюсь, але не з вас. Мені весело. Твій брат — наш ворог, і їм не взяти нашу фортецю нізащо в світі! Чого свистиш? — звертається він до вартового.

— Шпигун проскочив. Вовка Брикін.

— А Вовку треба спіймати і отут на башті повісити! — каже Тимур.

Але Вовка в цей час уже піднімається по чужих сходах. Трохи повагавшись на площадці біля дверей, він дзвонить. Висовується здоровенний дядя і мовчки чекає запитання.

— Скажіть, будь ласка, чи не живе тут одна дівчина? — питає Вовка.

Дядя холоднокровно повертається і кличе басом:

— Варваро... тебе питають.

Виходить дуже маленька дівчинка в білому фартушку, з вимазаними у борошно руками. Вона обтрушує борошно, потирає одною рукою об другу і питає:

— Ти до мене, хлопчику? Я занята.

— Це не ти. Це з іншого під'їзду,— задкує Вовка і мчить вниз по сходах.

Дівчинка знизує плечима, усміхається:

— Він мене, здається, злякався.

Вовка зупиняється перед іншими дверима і дзвонить. Двері тихенько відчиняються. В щілину просовується рука. Рука хапає Вовку і безцеремонно втягує у темну передню. Худенька бабуся шарпає Вовку:

— Я тебе пустила на півгодини, а тебе нема дві години! Розбійник! Ти хочеш моєї погибелі!

— Ні, тіточко, я зовсім не хочу вашої погибелі,— заїкаючись, бьельоче Вовка.

— Ти хто? — питає вкрай здивована бабуся і запалює світло.

— Я, тіточко, хотів спитати... чи нема у вас одної дівчини?

Бабуся виштовхує Вовку за двері:

— Нема в нас ніякої дівчини! Досить нам і одного хлопчика.

Вовка знову продовжує свої розшуки і дзвонить у треті двері. За дверима чути музику. Хтось грає на акордеоні. Двері відчиняються навстіж, перед Вовкою стоїть Женя Александрова. На ній просторний довгий халат.

— Ти чого? — питає Женя.

— Я хотів спитати... Чи не живе тут одна дівчина?

— Я живу. Я дівчина.

— Ти? А чи немає якої-небудь іще... в іншому роді? — говорить Вовка, критично оглядаючи Женю.

— Дівчата в іншому роді не бувають, — усміхається Женя. — Дівчата всі в одному роді.

— Це, звичайно. Але я хотів спитати... чи нема у вас тут такої... вродливішої?

— Ти дурний, і чого тобі треба, я не розумію, — спаляхує Женя, з гуркотом зачиняє двері і йде до кімнати.

Там її сестра Ольга грає на акордеоні і тихенько співає:

Льотчики-пілоти! Бомби, самолёти!

От і полетіли в дальню путь.

Ольга ставить акордеон і питає:

— Женю, я не розумію: ти на Тимура сердита?

— Не знаю... Він змінився, — з гіркотою говорить Женя. — Що ж? Хіба він насправді командир чи начальник?

— Я не знаю, як зараз... Але великим командиром цей Тимур колись буде... Це хто приходив?

— Приходив якийсь хлопчисько, питав якесь дівчисько...

Женя скидає халат. На ній чудове, в зірках, плаття. Вона підійшла до дзеркала, наділа білявий в локонах парик з мерехтливими променями, що розходяться від блискучого обруча.

Оце і є та «голуба зірка», котра так потрібна Сашкові.

* * *

*

У коридорі військової установи перед якимсь командиром, виструнчившись, стоїть Тимур. Рядом з військовим — молодий, ще незграбний призовник.

— Скажіть, коли людина забита, поранена або пропала без вісті... про це з фронту в листі писати можна? — запитує Тимур.

— Можна, але не треба! — відповідає військовий. — Про це лише після перевірки і кому треба ми сповіщаємо самі.

Тимур хоче ще щось спитати, але раптом в глибині коридора він помічає няньку, яка іде, приглядаючись до табличок на дверях.

— Можна, але не треба? Дякую! — квапливо говорить він і козиряє. — Більше мені нічого знати не треба, — чітко повернувся і вийшов.

— Товаришу, обсмикніть комір, поправте ремінь, — говорить військовий призовникові, показуючи на Тимура, який пішов. — Дивіться, як тепер хлопчики-піонери ходять...

Тимчасом нянька, знайшовши потрібну кімнату, розмовляє там з військовим про Максимова.

— Отже, Степан не забитий? — питає нянька. Військовий співчутливо і сумовито низує плечима.

— Тоді він, може, в полоні?

— Навряд. — Військовий швидко поправляє себе: — Капітан Максимов значиться поки що як такий, що пропав без вісті... Діти в нього є?

— Двоє.

— Ви прийшли, і я вам сказав, але дітям його я б радив поки нічого не говорити... Та й дружині не треба...

— Дружини у нього нема... Наречена.

— Наречений я б кілька днів зачекав говорити теж.

— Отже, без вісті?

Нянька підводить на військового своє старе розумне обличчя і не то до себе говорить, не то питає:

— Війна?..

Військовий, підводячись, дивиться їй в очі і, кивнувши головою, твердо відповідає:

— Війна!

Сидячи за столом, заваленим купою паперу, стрічок і клаптиків, Женя Максимова шиє маскарадні плаття. Рядом у кріслі сидить Сашко, ноги його закутані ковдрою. Перед Сашком стоїть розгублений Вовка.

— Ти подумай, вона була у фортеці і не хоче сказати нам ні слова! — з досадою каже Вовка, показуючи на Женю.

— Я була в коменданта як гість, а не як ваш розвідник! Зрозуміло?

— Зрозуміло, зрозуміло, — сердито відповідає Сашко і звертається до Вовки: — А що ж твоя агентура?

— Моя агентура — просто дура! Я її питаю: «Що бачила?» — «Собаку». — «А ще що?» — «В неї на лапах пазури». — «Ну, гаразд, а ще, крім собаки?» — «Хлопчаків бачила. На них собака не дивиться, а на мене очі втупила і зуби щирить». От і працєю з такою агентурою!

— Лижі, дрюччя, рогожі, гаки готові?

— Все готове. Сьогодні до ночі з фортеці лишиться самий попіл!

— Я буду дивитись у вікно. І якщо ви, боягузи, знову відступите, я сам на вулицю вискочу!

— Хто відступить? Ми? — Вовка подає Сашкові руку. — Вважай, що фортеця вже зруйнована! Лишилися уламки... вугілля, дим, попіл. Ворони літають, никають собаки, вовки... і пожирають трупи...

Вовка поважно виходить.

— Ой, який же хвалько оцей Вовка! — майже захоплено каже Женя.

— Женю, коли від тата остання була телеграма? — питає Сашко.

— Давно: два тижні, — відповідає Женя, виймаючи з кишені телеграму, і повторює давно завчений напам'ять текст: «Ленінград, Червоноармійська, 119, Максимовим. Пишіть частіше, як здоров'я Сашка. Цілую. Батько».

— Пишіть частіше, а сам нічого не пише... Женю, Вовка не зміг. Дізнайся ти, чие це вікно.

— Ну, як його дізнатись? Таких вікон сто. А хід в той будинок з іншої вулиці... Ну, яка у вікна прикмета?

— Там сидять мої голуби. Там живе така дівчина, вона — як зірка... Красуня...

— Голуб — прикмета летуча. Він то тут, то там сяде. А красунь в нашому кварталі жодної нема,— знизує плечима Женья і, побачивши Ніну, яка зайшла до кімнати, радісно кричить: — Ніно, ший швидше мені плаття! Незабаром ялинка, у всіх уже все готове.

— Ніно, ти мого тата любиш? — питає Сашко.

— Так. Дуже! — просто і прямо відповідає Ніна.

— Тоді знайди оту дівчину. Вона бачила лист. Він про тата...

— Сашунько, у тебе була температура, жар. Тобі, може, просто здалося?

— Ні. Це мені потім здалося... А спочатку мені нічого не здалося...

— Не кричи. Дивись, який гарячий...— говорить, входячи до кімнати, нянька.— Дід твій був солдатом. Батько — капітан. А ти... ти, напевно, будеш генералом.

Ніна уважно вдивляється в Сашкове обличчя:

— Сашко, у тебе очі блищать, лице пашить, у тебе знову температура.

Пильно дивиться за вікно Сашко.

* * *

Увечері, в присмерках, за сараями поспіхом збирається «Дика дивізія». Біля воріт будинків товпляться уболівальники й цікаві. Біля одних воріт стоїть Женья Александрова, біля других — Женья Максимова.

В руках у хлопців гаки, дрючки, вірвовки. На снігу лижі. Більшість хлопців закутані в саморобні маскувальні халати з простинь, наволочок і фартухів. У декотрих на голові білі тюрбани з рушників. Особливо пишний Вовка. Куском матерії у нього закриті груди і живіт, спина чорна. В руці труба. У другій руці прапор з незвичайною емблемою: роззявивши пащу, стоїть на задніх лапах смугастий тигр. Другий прапор майорить над баштою фортеці. На ньому звичайна зірка з променями — це емблема Тимура і його команди.

Над годинником на сніговій башті опускається залізна решітка. Із стіни збоку висуваються дерев'яні, вкриті льодом ворота і наглухо зачиняють вхід у фортецю. Крізь одну з бійниць пильно дивиться Тимур. Поряд нього сурмач, Коля Колокольчиков. Біля автогармати вистроїлась

артилерійська обслуга. Увесь гарнізон наготові стоїть біля стін. Всі спокійні, але насторожені. В кутку стирчить якась споруда, закутана в рогожу.

До фортеці пробираються через кущі парку хлопці «Дикої дивізії». Поміж дерев обережно рухається загін лижників. По пояс у снігу тягнуть хлопці приставні драбини.

Тимур обернувся, махнув рукою. Хлопці з його команди стягають рогожу, під нею — прожектор; він зроблений з автомобільної фари. Хлопці крутять колесо, і на скло падає дротяна сітка. Прожектор піднімається над стінами. Ось блиснув яскравий промінь. І хлопці, які пробираються через парк, падають у сніг.

— Розвідник! Чого ж ти не дізнався, що в них є прожектор?.. — сердито шепоче Юрко Вовці і командує на решті: — Лежіть, не ворухіться! А ти, Вовко, біжи назад, повзи, як кішка. Скажи штурмовикам і лижному загоні, щоб вони непомітно перестроїлись і заходили з тилу.

Хлопці тягнуть санки. Тягнуть через кучугури драбини.

Промінь прожектора наближається. І знову всі падають у сніг.

Але несподівано із репродуктора, що висів у парку, лунає голос диктора:

«Увага! Оголошується повітряна тривога! Негайно гасить світло і затемнюйте вікна!»

Промінь прожектора гасне. У темряві чути зраділий голос Юрка:

— Погас! Вовко, передай штурмовикам і лижникам, щоб ішли своїм попереднім напрямком.

— Вони більше не послухають. Вони лаяться будуть.

Ревуть гудки і сирени. У ідальні Максимових Ніна, вимкнувши світло, поспіхом опускає маскувальні штори на вікнах. В суміжній кімнаті Сашко кидається до вікна і дивиться на стіну будинку напроти. Там швиденько, цілими секціями гаснуть вогні. Лишається освітленим тільки одно вікно, — і це те саме, яке так потрібне Сашкові.

Сашко зіскакує на підвіконня і відчиняє квартиру.

З двору лунають крики:

— Гасить світло!

— Чия квартира?

— Це двадцять четверта.

А в цей час у квартирі Александрових Ольга з намиле-

ною головою стоїть у ванній кімнаті. Задирчав телефон, майже водночас почувся оглушливий дзвінок у двері. Ольга вилітає з ванної і кидається до вимикача.

Світло гасне. Сашко стрибає з підвіконня і вибігає, бурмочучи:

— Двадцять четверта, двадцять четверта...

Грюкнули вхідні двері.

— Хто там? — тривожно питає Ніна і вмикає світло: адже штори уже опущені.

Ніхто не відповідає. У передній нікого. Ніна кидається в кімнату Сашка. Сашка там нема. Ніна вискакує на площадку сходів і злякано кричить:

— Сашко! Сашко!

* *
* *
*

Голос диктора оголошує відбій спробої повітряної тривоги. Дають відбій гудки й сирени.

Із фортеці лунає голос Тимура:

— Вогонь! Прожектор!

В паніці задкує Вовка, потрапивши під промінь прожектора. Штурмовики, що тягнуть гаки й драбини, розгублено спиняються. Промінь прожектора повільно шарить по парку і раптом освітлює на стежці між кучугурами Сашка, розкуйовдженого, без шапки і без пальта. Сашко робить кілька кроків, але світло засліплює його, і Сашко, похитнувшись, хапається за куш.

— Що за герой? — дивується Коля Колокольчиков.— Він іде просто на батарею.

— Він не герой, він хворий,— говорить Тимур.

— Командир з нами!— кричить у кущах Вовка.— Ура! В атаку! — І він трубить у наступ.

Коля Колокольчиков у фортеці трубить сигнал до бою.

— Не треба! — кричить Тимур і вириває у Колі трубу.

Коля вихоплює з-за пояса пістолет і пускає ракету. Лунають крики: «Ур-ра-а-а!!!» Із жерл гармат вилітає чорний дим. Сніжки вилітають з автогармати. Смуга снарядів б'є по одному з загонів тих, що наступають. Засліплений прожектором, під градом снарядів, загін розбігається.

На стежці з'являється Ніна в легенькому платті. Вона в центрі вогню.

— Перестаньте! Перестаньте! — кричить Ніна.

На стежку вискакує Женья Максимова і зіткнулася з Женею Александровою, яка з'явилася з іншого боку.

— Сурми відбій! Білий флаг наверх! — кричить Тимур.

— Який відбій? — злісно скрикує Коля. — Дивись, вони відступають!

— Вперед!.. Вперед, боягузи!!! — кричить Сашко своїм хлопцям, що відступають.

Кидається до фортеці, але спіткнувся, похитнувся і падає в кучугуру.

Тимур вихоплює трубу в Колі:

— Я комендант! Даю відбій! Прожектор на флаг!!! Білий флаг наверх!!! — Він сурмить відбій.

В куцах Вовка, підводячи голову, каже Юркові:

— Дивись, здається, наша взяла... Вони здаються!

Над фортецею піднімається білий флаг. Промінь прожектора повзе за прапором.

— Ура! Наша взяла! Вперед! Сміливіше! — горлає Вовка.

З усіх боків мчать хлопці з «Дикої дивізії» на прихилу фортецю. Ворота фортеці повільно розсуваються. Виходить Тимур і біжить до Сашка.

Ніна хватає Сашка і пригортає його до себе. Женья Максимова обриває гачки, намагаючись зняти шубку, але перше ніж вона встигла це зробити, Женья Александрова накидає свою шубку на плечі Сашкові. При цьому вона каже Жені Максимовій:

— Залиш! У тебе кофта, у мене светр... Тепер моя черга — пальто поза чергою!..

Увірвавшись під команду Вовки, «Дика дивізія» громить фортецю. Палицею б'ють по замку автогармати. Падає прожектор.

Коля Колокольчиков у відчаї показує Тимурові на фортецю:

— Скажи, навіщо? Що... Що ти наробив!

Він шпурляє в сніг трубу, ухопився за стовбур дерева, плечі його здригаються. Він плаче.

Сашко розплющує очі:

— Фортецю взяли?

— Єсть, командире! Взяли! — підбігає Вовка. — Лишається вугілля... дим... попіл...

Ранок. На зруйнованих зубцях фортеці сидить ворона. Над баштою стирчить древо від прапора. В середині фортеці все потрошене і засипане попелом. Валяються замок автогармати, поламаний прожектор, розбитий перископ.

Ворота фортеці поламани і приставлені до стіни. На воротах звичайна тимурівська зірка з променями. Задумливо стоїть перед нею Тимур.

Ззаду підходить Женя Александрова. З жалем дивиться вона на Тимура і тихенько співає:

Гори, гори... моя звезда...

Тимур оглянувся. Женя насвистує той самий мотив, потім співає далі, показуючи на зірку:

Лишь ты одна, моя заветная...
Другой не будет... никогда...

— Навіщо ти навмисне здав фортецю?

— Не говори про це Сашкові. Мені від цього все одно не легшає.

— Я з ним незнайома. З його сестрою ми посварились... Безглуздо! Суперечка дурна. Вона дочка артилериста, а я дочка броньового командира, батьки обидва на фронті. Ти мене з нею помири. Я знаю, що ти з нею дружиш... Тимуре, заходь сьогодні до мене увечері.

Вона пішла. Тимур стоїть. Йому тяжко, і він насвистує:

Лишь ты одна, моя заветная...

Пара чийхось очей стежила за Тимуром і Женею крізь щілину бійниці. Тепер з проломлених воріт повільно виходить Женя Максимова.

— Ти здав фортецю навмисне? Навіщо ти це зробив?— говорить вона.

— Твій брат був хворий. Крім того... Є ще одна причина, але я тобі її не скажу, Женю. Ти куди ідеш?

— Я іду в отой двір. Ти не знаєш, хто живе в квартирі номер двадцять чотири?

— Навіщо тобі квартира двадцять чотири?— настоюється Тимур.

— Сашко каже, що там живе дівчина, яка у вікно бачила, хто підняв лист з фронту від тата.

— Він давно вам писав?

— А що?

— Та так. У мене дядько теж на фронті. Він рідко пише. Війна — ніколи.

— І нам рідко... — Женя виймає телеграму. — Оце була остання.

— Два тижні. Це ще небагато. Мій дядько тільки раз на місяць і пише... — бреше Тимур.

Женя сує телеграму за обшлаг рукава шубки. Вона зраділа.

— Справді? Значить, і тобі рідко... Тимуре, а все-таки навіть ти здав Сашкові фортецю?

Тимур підходить до неї ближче, рука його торкає її рукав:

— Так треба було. А може і не треба. Ні, треба!

При слові «треба» Тимур непомітно висмикує телеграму з-за обшлага рукава шубки Жені Максимової.

*

*

На столі перед Тимуром лежать дві телеграми. На одній написано: «Ленінград, Червоноармійська, 119, Максимовим. Пишіть частіше, як здоров'я Сашка. Цілую. Батько». На другій: «Ленінград, Пушкінська, 6, Тимур Гарареву. Живий. Дужий. Поздоровляю з Новим роком. Цілую. Дядько».

Тимур вмочає пензлик у слоїк з клеєм, наклеює на першу телеграму смужечку від другої. Виходить: «Ленінград, Червоноармійська, 119, Максимовим. Живий. Дужий. Поздоровляю з Новим роком. Батько».

Потім він знімає з стіни грубий брезентовий дощовик і мисливську сумку.

Через десять хвилин у квартиру Максимових дзвонить дуже дивний листоноша. Він у брезентовому дощовику з накинутою на голову відлогою, з мисливською сумкою в руках. Щока зав'язана, так мовби у нього болять зуби. В руках розносна книжка.

Двері відхиляються на ланцюжку. Виглядає нянька. Листоноша поспіхом, трошечки подавшись убік, сує в отвір телеграму, олівець з книжкою і хрипко говорить:

— Ось телеграма. Розпишіться.

Нянька, розписавшись, віддає йому назад розносну книжку. Двері зачиняються. Листоноша хоче іти, але бачить, що внизу по сходах піднімається Женя. Зляканий листоноша злетів поверхом вище, прихилився до чужих дверей і важко дихає.

Женя спиняється біля своїх дверей, виймає ключ. Раптом за дверима вона чує гомін, тупіт і відчайдушно-торжествуючі крики. Женя остовпіла. Квапливо сує вона ключ в шпару. Рука її тремтить. Женя зникає за дверима. Крик і гомін посилюються.

На площадці біля дверей, прислухаючись до цього радісного гомону, стоїть дуже смішний листоноша — Тимур. На його очах сльози.

* * *

На дверях навпроти квартири Максимових висить табличка: «Червоний куток». Поряд — плакат, на якому зображено ялинку і пораненого червоноармійця. Вгорі на плакаті напис: «Слава героям!», внизу — «Добро пожалувати!»

Гримить весела музика. Двері щохвилини грюкають. Пробігають діти в маскарадних костюмах. В середині діти поспішно розвішують на стінах картини і гірлянди зелені. Дві дівчини замітають підлогу. Ніна, не зачесана, в робочому халатику, командує дітьми, які прикрашають ялинку. В кутку репетирує джаз. Він складається з п'ятнадцяти малюків, якими диригує Вовка. Раптом музика вщухає, чути чийсь зойк.

— Дирижер Брикін, що у вас в оркестрі за бійка? — питає, підбігаючи, Ніна.

— Великий барабан посварився з бубоном. Він каже, що фортецю вчора ми не взяли. Він бреше!

На сходах чути крики:

— Ідуть, ідуть! Приїхали!..

— Приготувались! Вовко, грими! Дзвени! — командує Ніна. — Щоб усі кружляли, сміялись! Я сама з вами танцюватиму.

Оркестр заграє веселий марш.

— Але я ще не одягнута... Я не зачесана, — згадала раптом Ніна і вибігає.

Внизу, біля під'їзду, хлопці підхоплюють під руки поранених, які приїхали на машинах, допомагають їм зійти по сходах. Декотрі поранені спираються на милиці.

Лікар Колокольчиков, намагаючись звільнитися від дітей, які тягнуть його під руки, кричить:

— Шановне товариство! Стривайте! Пощадіть! Я не поранений! Я сам лікар...

Всі сходи гудуть від захоплених вигуків.

Сашко Максимов у себе в кімнаті чує ці крики і поспіхом взуває валянки. Нянька накидає йому на шию шарф. Сашко її відпихає.

— Лікар сказав, щоб ти одягся тепліше, біля ялинки не стрибавай і через площадку на сходах не бігав,— напучує його нянька.— Ти мене повинен слухатись, як маму.

Женя підбігає до дзеркала. На ній нарядне фантастичне плаття.

— Але, няню, колись ти говорила, що він маму зовсім не слухав!

— Він був маленький і нічого не розумів. А тепер він виріс і все розуміє.

— Нічого він і зараз не розуміє.

— Ти, сороко, все розумієш!

— Авжеж, розумію...— крізь зуби говорить Женя і тріщить.— От синець. Мені з фортеці снарядом попало. Ну, дарма, я за це Тимурові зараз вичитаю.

— Як зараз? — сторопів Сашко.— І це після вчорашнього.. він прийде?

— Я його покликала.

— Так... Але я певен, що з нього усі сміятися будуть...

— «Я певен... Я... я!» — не стерпіла Женя. — Подумаєш, герой, Чапаєв... А чи хочеш ти знати, що фортецю ви не взяли, що Тимур сам дав сигнал відбою, що, жаліючи тебе, він відчинив ворота?

Сашко схвильовано кричить:

— Неправда!

— Неправда! Та про це сьогодні у дворі говорять усі ж твої хлопці.

Сашко після короткого мовчання скидає з ніг валянки і уривчасто каже:

— Дай чоботи.

Женя не розуміючи дивиться на нього і подає чоботи. Сашко зриває з ший шарф і так само коротко й різко говорить:

— Ремінь дай... татів...

Туго підперезаний, з перекинутим через плече ремінцем, Сашко входить у червоний куток і розшукує Тимура. Тимур стриманий, Сашко схвильований.

— Хто тебе про це просив? — каже він. — Яке тобі до мене було діло?

— Я зробив тільки те, що й ти повинен був зробити для мене.

— Я?.. Для тебе?..

— Так, ти для мене. Коли б, — Тимур затнувся, — коли б у мене була біда і я був хворий...

— Н-не знаю...— розгублено відповідає Сашко.

— Не знаєш?..— Тимур дивиться Сашкові у вічі і повторює дуже твердо, ніби переконуючи: — Ні, знаєш! Ти син командира, і ти своїх жаліти повинен.

Сашко, зниковілий, мовчить. Тимур несподівано засміявся. Зараз у нього дуже просте, веселе обличчя.

— Зрозумій, нехай це потім колись... Але коли-небудь воювати будемо поряд.

Все це чує Вовка. Він застиг, підняв свою дирижерську паличку. Потім різко змахує нею. І джаз грає пісню «По военной дороге». Її дружно, весело і грізно підхоплюють і діти й поранені.

Музика долинає в квартиру Максимових, де нарядна Ніна квапливо причісує волосся. Вона дивиться на портрет Максимова, бере з піддзеркальника телеграму і підносить її до губів. Потім дивиться, і мовби гадюка вжалила її в губи. Відстала приклеєна смужечка, і тепер видно попередній текст: «Пишіть частіше, як здоров'я Сашка. Цілую. Батько». Збентежена, Ніна жмакає телеграму.

Входить нянька. Ніна, задихаючись, говорить їй:

— Ця телеграма підроблена. Що з Степаном? Ви мене обманюєте?

— Як підроблена? — Нянька, як підкошена, опускається в крісло. — Значить, Степан не прийшов? Не вернувся?

— Звідкіля? Куди? Кажіть прямо. Я не дівчинка.

— Доню... Залиш мене, — каже нянька, втомлено опускаючись в крісло. — Я сама нічого не знаю...

Вбігає Женя і, не помічаючи, в якому стані нянька і Ніна, швидко торохтить:

— Ніно, ну звичайно, без тебе не може жити Сашко. І я не можу теж. Весело. Дуже весело! — Вона здивовано ди-

вється на Ніну і няньку.— Ви посварились? І це під Новий рік? Такий вечір! Ніно, іди, тобі танцювати треба...

— Іди, Женю. Я зараз, я прийду потім...

— Гаразд,— недбало говорить Женя,— тоді Сашко зараз сам прибіжить за тобою, роздягнутий, через площадку.

— Хто через площадку? — неуважно перепитує Ніна, заплющивши очі, і, зразу ж опам'ятавшись, схоплюється і біжить до дверей: — Не можна через площадку!..

* * *

На ялинці веселощі в самому розпалі. Тимур і Сашко сидять поряд.

— Ми вам фортецю відбудуємо, відремонтуємо і тоді почнемо війну спочатку,— говорить Сашко.

— Ні. Візьми цю фортецю собі. Це хороша, надійна фортеця, і вона вам послужить іще довго...

— А ви?.. Що ж у вас тоді лишиться?

— А ми... Ми собі знайдемо.— Тимур обертається до Колі Колокольчикова і ляскає його по плечу: — Що, стара гвардіє? Ми собі знайдемо ще діло?

Ніна, не звертаючи ні на кого уваги, пробирається до Сашка. Навколо чути голоси: «Тихше, тихше!» Сашко рвучко тягне Ніну за руку і садовить її поряд себе.

На естраду виходить поранений червоноармієць з забинтованою рукою. Звучить горда музика, і поранений співає:

Під тріск кулеметів, гармат дужий клич
Вставала із снігу піхота.
Та першою ворогу вийшла навстріч
Четверта прославлена рота.
Четверта, із другого полку. Вона —
Флангова дільниця бригади...
Вогонь кулемета, штики, метушня,
Снаряди... снаряди... снаряди...
На сірих папахах іскряться зірки.
Наказ командира ми чуем.
Бліндаж із залізобетону тяжкий
Четвертая рота штурмує.
Вперед же, товариш! Дивись, як в огні
За все... за любов і турботу..
Обов'язок рідній Вітчизні в ці дні
Четверта виконує рота...

— Коли б мене пустили... прийняли...— схвильовано говорить Тимурові Сашко.— Я б пішов служити тільки в четверту роту. І ти теж?

— Ні. Я б у п'яту.

— Чому?

— Наша п'ята ще краща за вашу четверту буде! — за-дерикувато відповідає Тимур.

Сашко спалахнув, він хоче щось заперечити, але раптом очі його широко розкриваються. Біля дверей в серпанковому платті з зірками, у білявих локонах, стягнутих обручем, від якого розходяться мерехтливі промені, стоїть Женя Александрова.

Сашко хапає Ніну за руку:

— Це вона! «Голуба зірка!» Ходімо спитаймо про лист.

До Жені Александрової швидко підходить Женя Максимова. Вони уважно оглядають одна одну і раптом разом усміхаються і беруться за руки.

— Скажи, хто тоді із снігу мій лист підняв? — питає Сашко.

— Хто? — Женя Александрова всміхається і обертається до Колі Колокольчикова, але обличчя у того зняковіле, а Тимур суворо дивиться на Женю, і в його очах наказ: «Не кажи». І, дивлячись в упор на зняковілого Колю, Женя відповідає: — Я тієї людини не знаю.

— Гей-ля-ля! — побачивши Колю Колокольчикова, переможно кричить Вовка.— А все-таки дохлу кішку у фортецю кинув я! — Він змахує паличкою, і джаз в шаленому темпі грає веселий танець.

Розгублена, пригнічена, Ніна відходить до вікна. Спирається на широке, завалене іграшками підвіконня і одвертається, щоб ніхто з гостей не побачив її сліз.

Сяє вогнями ялинка. Кружляють пари в танці, мелькають маски.

Осторонь, дружньо розмовляючи, стоять Сашко, Тимур, Женя Александрова і Женя Максимова. До них раптом підбігає задихана Катя.

— Стривайте! Радійте! — кричить вона.— Ви зараз побачите...

І в ту ж хвилину на порозі з'являється нянька. А за нею, спираючись на палицю, входить військовий — шофер Коля. Ніна дивиться на нього майже з жахом.

— Не бійтесь! Капітан живий,— говорить Коля,—

і навіть не поранений... Його в лісі знайшла наша розвідка.— Він подає остовпілій Ніні лист і додає: — Лист запізнівся, але ви йому будете дуже раді...

Як зачарована, бере Ніна конверт. На ньому адреса: «Ленінград, Червоноармійська, 119, Максимовим. Для моєї жони Ніни». В конверті розгорнута телеграма: «Сашко хвилюється, чому не пишеш, всі цілуємо. Жона Ніна».

— Це помилка, треба: Женя, Ніна...— розгублено говорить Ніна.

— Все правильно,— відповідає Коля.— Ваша телеграма літала по телефону з батареї на батарею... Але капітан сказав, що помилки нема і текст передано цілком точно.

Коля Башмаков і Сашко відходять до вікна. Там, на підвіконні, серед іграшок, приготовлених для подарунків, вистроїлись олов'яні солдатики. Коля дістає з кишені солдатика і ставить його на підвіконні перед строем. Солдатик подряпаный, пом'ятий, але вигляд має веселий.

Сашко швидко висуває прапороносця, двоє солдатів з шаблями на караул і командира, який віддає честь солдатові, що повернувся з фронту.

Коля дивиться на Нінину картину, що висить на стіні.

— Що? Не та дорога? — зніяковіло питає Ніна.

— Прямо скажу, не ображайтесь: дорога не та. Крутіші повороти. Міцніші люди.— Коля кладе руку на плече пораненому, котрий співав пісню четвертої роти, і показує на картину: — Не знаю, що вони там співають, але, напевно, ця мелодія для бою зовсім не відповідає. Чи так я кажу, мій невідомий товаришу?

— Я знаю сама. Я намалюю іншу...

— Хочете, я вам дам ідею? — усміхається Женя Александрова.— Намалюйте ось їх,— вона показує на Сашка, Колю, Юрка, Тимура.— У них щодня мелодія найбойовіша!

Вовка підбігає і швидко просуває свою голову між Сашком і Колею.

— Так, але тільки не малюй, будь ласка, оцього кішкетника і пролазу Вовку,— квапливо додає Женя Максимова.

Тимур кладе Вовці на плече руку:

— Чому? Ти стривай. Він буде славним гранатометником.

— Ну, якщо... так говорить колишній комендант найкращої снігової фортеці,— розводить руками Женя Александрова,— то це буде саме так.

* * *

Сяє ялинка. Дзвенить весела музика. Кружляють навколо ялинки в танці діти.

І ось через цю блискучу ялинку під наростаючий гул проступає інша — велика чорна ялина на засніженій галлявині. На нижніх гілках її висить два казанки, три гвинтівки, білий халат, сигнальний флаг:

Трохи правіше ялини стоїть батарея.

Командир підносить руку — лунає залп.

Командир дивиться в бінокль і бачить, як із снігу підвелась і пішла піхота. Іде твердим кроком. Він знову підносить руку — могутній залп. Командир швидко обертається. У нього просте, енергійне, трошки стомлене лице; знявши рукавичку, він втирає тильною стороною долоні спітніле чоло.

Це капітан Максимов.

* * *

*

Востаннє перед глядачем з'являється струнка снігова фортеця. Над фортецею майорить флаг нового гарнізону.

Військо Сашка біля стін фортеці прощається і з пошаною проводить військо колишнього коменданта Тимура, яке на лижах вирушає кудись.

1940 р.

ГАРЯЧИЙ КАМІНЬ

I

Жив собі на селі самотній старик. Слабий він був, плів корзини, підшивав валянки, сторожив від хлопчаків колгоспний сад і тим заробляв свій хліб.

Прийшов він у село давно, здалека, але люди зразу зрозуміли, що ця людина багато зазнала горя. Кульгавий був і не по літах сивий. Від шоки його через губи проліг кривий, рваний шрам. І через те, навіть коли він посміхався, лице його здавалось сумним і суворим.

II

Одного разу хлопчик Івашко Кудряшкін поліз у колгоспний сад, щоб назбирати там яблук і на самоті наїстися їх досхочу. Але, зачепившись холошею за гвіздок огорожі, він полетів у колючий агрус, подряпався, заголосив, і його тут же схопив сторож.

Звичайно, старик міг би стьобнути Івашка кропивою або, ще гірше, одвести його до школи й розповісти там, як була справа.

Але старик пожалів Івашка. Руки у Івашка були подряпані, ззаду, як овечий хвіст, висів клапоть від холоші, а по червоних щоках текли сльози.

Мовчки вивів старик через хвіртку і відпустив переляканого Івашка, так і не давши жодного стусана і навіть не сказавши йому навздогін жодного слова.

III

Від сорому й горя Івашко забрів у ліс, заблудив і потрапив на болото. Нарешті він стомився. Сів на голубий камінь, що стирчав з моху, але зараз же з криком підскочив, бо йому здалось, що він сів на лісову бджілку і вона його боляче вжалила через дірку в штанях.

Проте ніякої бджілки на камені не було. Цей камінь був, як вуглина, гарячий, і на плоскій поверхні його з-під глини проступали букви.

Ясна річ, що камінь був чарівний,— про це Івашко догадався зразу! Він скинув черевик і квапливо почав каблуком оббивати з написів глину.

І от він прочитав:

Хто знесе цей камінь на гору і там розіб'є його на частини, той поверне свою молодість і почне жити заново.

Нижче стояла печатка, але не проста, кругла, як у сільраді, і не така, трикутником, як на талонах у кооперативі, а мудріша: два хрести, три хвости, дірка з паличкою і чотири коми.

Тут Івашко Кудряшкін засмутився. Йому було всього вісім років — дев'ятий. І життя починати заново, тобто на другий рік залишатись у першому класі, йому не хотілось зовсім.

От коли б через цей камінь, не вивчаючи заданих уроків, можна було б з першого класу перескочити зразу у третій — це інша справа!

Але всім і давно вже відомо, що такої сили навіть у найчарівніших каменів ніколи не буває.

IV

Проходячи повз сад, засмучений Івашко знову побачив старика, який, бухикаючи, часто зупиняючись і віддихуючись, ніс відро з вапном, а на плечі тримав палицю з віхтем на кінці.

Тоді Івашко, який своєю вдачею був хлопчик сердечний, подумав: «Ось іде людина, яка б дуже могла стьобнути мене кропивою. Але вона пожаліла мене. Ану, я тепер пожалію і поверну цьому старому молодість, щоб він не кашляв, не шкутильгав і не дихав так важко».

От з такими хорошими думками підійшов до старика Івашко і просто сказав йому, в чому справа. Старик суворо подякував Івашкові, та залишити варту і піти на болото відмовився, бо ще були на світі такі люди, які дуже швидко могли б за цей час очистити колгоспний сад від фруктів.

І старик наказав Івашкові, щоб той сам витяг камінь з болота на гору. А він, мовляв, потім прийде туди ненадовго і чим-небудь швиденько стукне по каменю.

Дуже засмутив Івашка такий поворот справи.

Але розгнівити старика відмовою він не наважився. Другого ранку, захопивши міцний мішок і полотняні рукавиці, щоб не опекти об камінь рук, вирушив Івашко на болото.

V

Вимазавшись грязюкою і глиною, ледве витяг Івашко камінь з болота і, висолопивши язика, ліг коло підніжжя гори на суху траву.

«От! — думав він. — Тепер вкочу я камінь на гору, прийде кульгавий дід, розіб'є камінь, помолодшає і почне життя заново. Люди кажуть, що зазнав він горя немало. Він старий, самотній, побитий, поранений і щасливого життя, звичайно, ніколи не бачив. А інші люди його бачили». Вже ж який він, Івашко, молодий, та й то тричі таке життя звідав. Це коли він запізнювався на урок і зовсім незнайомий шофер підвіз його на блискучій легковій машині від колгоспної стайні до самої школи. Це коли весною голими руками він піймав у канаві велику щуку. І, нарешті, коли дядько Митрофан узяв його з собою в місто на веселе свято Перше травня.

«Так нехай же і нещасний старик хороше життя побачить», великодушно вирішив Івашко.

Він встав і, напружившись, потяг камінь на гору.

VI

І от перед заходом сонця до стомленого і змерзлого Івашка, який, зіщулившись, сушив брудний, промоклий одяг біля гарячого каменя, прийшов на гору старик.

— Що ж ти, дідуся, не приніс ні молотка, ні сокири,

ні лома? — скрикнув здивований Івашко. — Чи ти думаєш розбити камінь рукою?

— Ні, Івашку, — відповів старик, — я не маю наміру розбити його рукою. Я зовсім не буду розбивати камінь, бо я не хочу починати життя заново.

Тут старик підійшов до здивованого Івашка, погладив його по голівці. Івашко відчув, що важка дідова долоня здригається.

— Ти, звичайно, думав, що я старий, кульгавий, покалічений і нещасний, — говорив старик Івашкові. — А насправді я найщасливіша людина в світі.

Важка колода переломила мені ногу, але це тоді, коли ми — ще невміло — валили паркани і будували барикади, піднімаючи повстання проти царя, якого ти бачив тільки на малюнку.

Мені вибили зуби, але це тоді, як, кинуті в тюрми, ми дружно співали революційні пісні.

Шаблею в бою мені розікли лице, але це тоді, коли перші народні полки вже били і громили білу ворожу армію.

На солоні, в низькому холодному бараці, я кидався в маренні, хворий на тиф. І грізніше за смерть звучали наді мною слова про те, що наша країна в кільці і ворожа сила нас перемагає.

Але, очунявши разом з першим променем сонця, що знову скресло, я довідувався, що ворог знову розбитий і що ми знову наступаємо.

І, щасливі, з ліжка на ліжку простягали ми один одному кістляві руки і полохливо мріяли тоді про те, що нехай хоч не при нас, а після нас наша країна буде ось такою, якою вона є тепер, — могутньою і великою. Хіба це, нерозумний Івашку, не щастя?! І нащо мені інше життя? Друга молодість? Коли і моя перша пройшла трудно, але зате ясно і чесно!

Тут старик замовк, дістав люльку й закурив.

— Так, дідусю! — тихо промовив тоді Івашко. — Але раз так, то для чого ж я старався і волочив цей камінь на гору, коли він спокійнісінько міг би лежати в своєму болоті?

— Нехай лежить на видноті, — сказав старик, — і ти подивися, Івашку, що з цього буде.

VII

Відтоді минуло багато років, але камінь цей так і лежить на тій горі нерозбитий.

І багато коло нього побувало люду. Підійдуть, подивляться, подумають, похитають головою і йдуть собі далі.

Побував колись на тій горі і я. Щось у мене була неспокійна совість, поганий настрій. «А що,— думаю,— стукну я по каменю і почну життя заново!»

Проте постояв, постояв і вчасно схаменувся.

«Е-е! — думаю,— скажуть, побачивши мене помілоділим, сусіди.— Ось іде молодий дурень! Не зумів він, видно, одне життя прожити так, як треба, не розгледів свого щастя і тепер хоче життя починати спочатку».

Скрутив я тоді цигарку. Прикурив, щоб не витратити сірників, від гарячого каменя. І пішов геть — своєю дорогою.

1941 р.

КЛЯТВА ТИМУРА

(Кіносценарій)

І. СЛАВА

Обкладинка дитвидавівської книги «Тимур і його команда». Книгу тримає Коля Колокольчиков. Заїкаючись і вказуючи на книгу, він каже Квакіну:

— Не люблю, коли брешуть! Тут написано, що коли ти був хуліганом, то я стояв перед тобою блідий. Я ніколи ні перед ким не стояв блідий. Це не моя вдача...

Квакін (добродушно):

— Ти стояв увесь червоний і язиком лизав губи. Але от ніс у тебе, здається, справді-таки був блідий...

Колокольчиков (образившись):

— Ніс — це не я. Я... (Робить енергійний жест). Це ось!.. Уся натура!.. (З досадою). І художник теж намалював не схоже. Тимур зовсім не такий! (Показує на обкладинку книги). І аж ніяк не такий! (Тицяє пальцем у прикріплений до стіни рекламний кіноплакат). Тимур ось. (Розгортає номер районної газети з портретом Тимура). Стоїть прямо! Ніс угору! Дивиться гордо! Коли вже хто в кіно й був схожий, то це ти й Женья...

Гейка знімає телефонну трубку й каже:

— Так... слухаю!

Над його столиком на картоні напис:

НАЧАЛЬНИК ШТАБУ

На горищі все прибрано, механізовано й модернізовано. Від колишнього загадкового безладдя немає й сліду. Замість оцупків стоять старенькі стільці. На стінах написи:

**СМІТИТИ ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ
НЕ ТИНЯЙСЯ БЕЗ ДІЛА**

Штурвальне колесо з протягненими від нього проводами. Над ним теж напис:

**БЕЗ НАКАЗУ НАЧАЛЬНИКА ЗАГАЛЬНИЙ СИГНАЛ
ПОДАВАТИ ЗАБОРОНЕНО**

Гейка (не розуміючи):

— Слухай-но, Симаков. Але ж ми тій бабусі тільки ввечері налили двадцятивідерну бочку. Що їй у воді купатись, плавати? (Слухає). Ах, це не їй... сусідці... (Бере олівця, папір). Добре. Чий будинок? (Готується записати, але зупиняється й каже). Будинок двоюрідної сестри червоноармійця Муштакова... (З досадою). Ну, знаєш... то двоюрідна сестра, то троюрідна тітка! (Подумавши). Принесіть їй відер четверо. Ми, зрештою, не водовозна команда...

Поклавши трубку, позіхнув. Дивиться у вікно. Зацікавився. Крізь вікно: поляна, майданчик, грають хлопці у волейбол...

Чути дзвоник.

Гейка сердито плюхається в дране крісло, хапає трубку, слухає, потім нехотя відповідає:

— Нічого нового. Все старе. (Визирнувши у вікно). Ось іде листоноша, несе пошту. Накажете розпечатати чи лишити до вашого приходу?

По вузькій стежці між кущами йде листоноша.

Загальний вигляд сарая з прапором над дахом. Підійшов листоноша до сарая.

Напис великими літерами:

ШТАБ КОМАНДИ

Листоноша вкидає листи в причеплену фанерну скриньку. Смикає ручку. Чути дзвоник.

І майже водночас скринька з листами по вірвовці повзе вгору.

По дачній вулиці з портфелем іде Тимур. Він ступає прямо, либонь навіть перебільшено діловито. За ним спрочвола, перевальцем ідуть Артем і Юрко.

Біля повороту, в куцах за парканом,— підозріла чет-

вірка хлопців разом з їхнім ватажком Фігурою. Раптом четвірка насторожилась: іде Тимур.

Четвірка трохи подалася назад до паркана, хлопці набирають неухажено-байдужого вигляду. Один з них похапцем ховає за спину недокурок.

Побачивши хлопців, Тимур зупиняється.

Артем і Юрко, що йшли з ним разом, миттю підтянулись: чи не буде бою?

Але Фігура дещо іронічно, але і з побоюванням, стягає з голови кашкетика і, вклоняючись, каже:

— Славнозвісному капітанові моє шанування...

Нічого не сказавши, Тимур обернувся, ступив крок, і знову перевальцем рушили за ним його хлопці.

Випнувши груди й скрививши гримасу, передражнює Фігура тимурівську ходу й показує йому навздогін кулака.

Тимур оглядається.

Фігура вдає мерщій, що ця гримаса стосується одного з його приятелів.

З повними відрами навперейми Тимурові вискакують Симаков і Левко.

Тимур (спиняючи їх):

— Чому вдень? Чому не вночі — таємно?

Симаков (зітхнувши):

— Таємно більш нічого не виходить. От учора — темно, тихо. Ми з відрами на подвір'я, а нам з віконечка (передражнює): «Хлоп'ята, як назад ітимете, хвіртку причиніть... Ви чого ж це, не могли встигнути раніш?» (Тимурові, нерішуче). Тимо, давай наплюєм на воду.

Тимур (не розуміючи):

— Тобто, як це — наплюєм на воду?

Симаков (заникуючись):

— Ну, звичайно, не сюди... не в відра, а взагалі...

Тимур:

— Взагалі треба робити те, що тобі наказано! Скінчиш роботу, приходи до штабу. (Іде).

II. БУНТ

Горище. Звуки далекої військової музики. Квакін і Коля Колокольчиков висунулися з вікна й слухають. Гейка стоїть, не ворухнеться.

Музика уривається. Гейка повертає голову до великої карти Європи. Обличчя його зосереджене, губи щось шепочуть.

Тимур біля столу читає листи. Щось прочитав. Горділива усмішка на обличчі Тимура. Він кличе:

— Гейко!

Гейка (не відриваючись од карти й не дуже охоче):

— Єсть Гейка.

Тимур:

— Іди сюди... Читай листи.

Гейка (не обертаючись):

— Знаю, не читаючи: «Дорогий Тимур, нам дуже сподобалося все, що написано про вашу команду в книзі. Дай, будь ласка, відповідь, чи правда все так було, чи дещо приточив письменник». Далі хвалять тебе і лають Квакіна.

Квакін (обертаючись):

— Ой! Ніби нема людей, гірших від цього Квакіна...

Тимуре, Гейка вгадав точно?

Тимур (трохи зніяковіло):

— Точно. (Прислухається). Хто свистить?

Женя (просуваючись у двері горища):

— Це я. Тимуре, що за неподобство!..

Тицяє йому в руку районну газету з портретом Тимура.

Тимур (зняковіло):

— Це справді неподобство. Я зовсім нікого не просив про це.

Женя (тичучи пальцем у портрет):

— Це не неподобство, хоч теж неподобство. Але я не на це, а ось про це...

Унизу, під портретом, підпис:

«Піонери обіцяють колгоспові допомогти прополоти городи. Будуть організовані дві бригади — одна Гейки Рохманова, друга Жені Александрової».

Женя:

— Хто обіцяв? Я нічого не обіцяла. Я тобі сказала, що полоти не вмію. Я повисмикую з хвостами підряд усе, що треба й не треба. (Затнулась). Крім того, якщо я буду порпатись у землі, в мене засохнуть пальці, і Ольга не буде вчити мене грати на акордеоні...

Тимур:

— Це, звісно, найголовніше! (Обертається й здиво-

вано дивиться на Гейку, що підійшов до нього). Ти чого? Може, ти відмовляєшся теж?

Гейка:

— Так! Скубти траву — це дівчаче, а не наше, чоловіче, діло...

Тимур:

— А яке діло наше?

Гейка (задирливо):

— Уже говорив. Наше діло — бій і стрій... Пер-рша рота, направо! (Іронічно). А ти скоро примусиш мене скубти курей і плести мереживо для подушок!

Женя (розізлившись на Гейку):

— Безглуздо... «Дівчаче!» Подумаеш, який воїн! (Наближаючи лице до Тимура). Чого ти на мене вирячився? Все одно ти нічого не бачиш! (Гірко). Ти не бачиш, що з тебе сміються. (Показує на написи і обстановку горища). Начальник! Кабінет!.. Телефон!.. «Не курить... Не сміть...» Ти заганяв усіх хлопців своїми наказами, а сам сидиш (шпурляє газету) і любиєшся своїми портретами!

Тимур блідий.

Він дихає важко. Він силкується стриматись і уривчасто, але ще намагаючись усміхнутись, каже:

— Женю, що ти говориш? Іди собі! І спочатку подумай... (Бере її за руку).

Женя (в запалі):

— Була команда. Було весело. А тепер нудьга. Бухгалтерія. Звичайнісінька контора.

Тимур (люто):

— Контора?! Іди! Іди геть! Грай на своїй перламутровій гармошці, білоручко...

Женя (примруживши очі):

— Я... я білоручка... а ти... ти панич-зазнайко! І це скаже тобі вся команда.

Вона вириває свою руку і одним стрибком кидається до штурвального колеса, над яким великий напис:

*БЕЗ НАКАЗУ НАЧАЛЬНИКА ЗАГАЛЬНИЙ СИГНАЛ
ПОДАВАТИ ЗАБОРОНЕНО*

Тимур кричить:

— Облиш! Не чіпай! Пусте дівчисько!

Женя похапливо й різко повертає важке штурвальне колесо.

Звні здригнули і натяглись мотузяні проводи.

Десь під дахом чужого сарая задеренчали бляшанки...
Брязнули пляшки... Затріщав поламаний будильник.

Горище. Тимур біля Жені. З силою хапає її за руку.

Зненацька перед Тимуром з'являється Квакін. Він не б'ється, а тільки відриває Тимура од Жені й схвильовано каже:

— Ти облиш... Її ти не чіпай.

Тимур рвонув колесо. Щось тріснуло... Колесо впало. Брязнули ще раз під дахами пляшки, брязнули, впали й розбились. Біжать через пролази парканів, через сади хлоп'яки.

Сад біля сарая. Багато дітей. Галас, свистіння. Шарварок. Помітно, що юрба ділиться на групи.

Квакін стоїть, охороняючи Женю.

Один з хлоп'яків намагається смикнути її за косу і зразу ж від штурхана Квакіна летить на траву.

Гостроноса загоріла дівчинка Нюрка кричить Жені:

— Ти закордонна панночко, пишно вбрана лялько...
Ти все хочеш робити тільки по-своєму!

Група Гейки стоїть проти маленької групи Симакова. Тимур іде до Гейки й на ходу каже:

— Підіймай, збирай, бунтуй! Ти кар'єрист, а не піонер і начальник штабу.

Коля Колокольчиков підбігає ззаду і боязко кладе Тимурові на плече руку.

Тимур, не оглядаючись, відштовхує Колокольчикова. Коля відлітає геть і гірко, ображено кричить:

— Так я ж за тебе... Це ти своїх?! Своїх!

Він одходить за дерева. Спиняється. Одвертається. І, здається, плаче.

Тимур і Гейка.

Тимур:

— Ну?

Гейка:

— Ну!

Тимур:

— Не зійшлись?

Гейка:

— Не зійшлись!

Квакін (заспокоюючи схвильовану Женю):

— Ми зберемо свою компанію... Подамося в ліс, на

озера... збирати гриби, ловити рибу... А які місця я знаю!
Які гаї!

Тимур і Гейка.

Тимур:

— Отже?

Гейка:

— Отже!

Тимур:

— Розійшлись?

Гейка:

— Розійшлись!

Тимур зриває напис «Штаб команди» й кидає його на землю:

— То нехай же сюди ніхто... Нехай тут нічого не буде!

Гейка командує своїй групі:

— Пер-ррша рота, напр-раво!

Хлопці досить дружно повертаються.

Гейка (обертаючись):

— То пам'ятай, Тимуре!

Тимур:

— Пам'ятай, Гейко!

Йому тяжко. Він підводить голову й бачить Женю, яку веде за руку оточений своєю групою Квакін.

На мить Женья обертається, вона робить якийсь рух, мовби намагаючись піти назустріч Тимурові.

Але її заступають, кваплять...

І, похиливши голову, Тимур хутко йде в зарості кущів. За ним Симаков і ще кілька хлопців.

Порожньо на галяві перед сараєм.

Виходить з-за дерев зарюманий Коля Колокольчиков. Він дивиться на провислі мотузяні проводи, на зірваний фанерний напис «Штаб команди» й каже:

— Розійшлись... Усі в різні боки.

Потім зовсім тихо, здивовано закінчує:

— А яка була команда! (Пауза). Які люди!

III. В РІЗНІ БОКИ

Річка. На березі Тимур. У його руках дешевенький клейончатий портфель. Сидячи на траві, він розстібає портфель, проглядає якісь папери, розгортає газету. Там його портрет, під ним: «Піонери обіцяли колгоспові допомогти...»

В гніві жмакає Тимур газету, збирає жужмом папери, запихає їх назад у портфель і, скочивши, шпурляє портфель з кручі в річку.

Шльопнув портфель у воду. Розсипались і попливли по річці папери. Пливають папери. Мигтять хвилі. Красиві зелені береги.

Пливе по річці човен. Сидять у човні Женья, її подруга Таня. На веслах Квакін. В руках у дівчат великі букети польових квітів. На голові у Жені вінок.

Квакін (звертаючись до Жені):

— Коли я був хуліганом...

Женья:

— Брешеш! Ніколи ти не був хуліганом...

Квакін (ображено):

— Був. Спитай у кого хочеш. Ми не тільки по садах нишпорили... Були діла ще й не такі.

Женья (байдуже):

— Все одно брешеш. Не таке в тебе обличчя. Ніс не такий. Хуліган повинен бути — ось... ось... і ось... (Робить три енергійні рухи й гримаси). А в тебе — ось... ось... і ось... (Робить три дурнувато-добродушні гримаси).

Квакін (ображено):

— Дуже дивно! Як це не був, коли був? Звичайно, в деяких вираз буває ось... (Робить пихате обличчя, очевидно перекривлюючи Тимура). Але про них, мені здається, згадувати зовсім не до речі.

Женья (просто):

— Я, Мишку, нікого не згадую...

Вона зняла вінок з голови, опустила його в воду. Пливе вінок. Пливають корабликами білі тимурівські папірці.

Сарай. Над ним прапор.

На горищі розгром. Все розвалено й розтягнуто.

Подзьобуючи крихти, туркочуть голуби. Зненацька голуби злітають.

З темного кутка горища з'являється Тимур. Він підходить до стовпа, розв'язує мотузки, спускає прапор команди — зірку з чотирма променями, що розходяться в різні боки, — бережно ховає за пазуху. Ще раз оглянувся. Розор, розгром.

До стор. 180

Стрибнув Тимур з горища й наскочив на Колю Колокольчикова.

Тимур:

— Ти чого?

Коля (заїкаючись):

— Ми тебе шукаємо. Ми тебе чекаємо. Ми будемо з тобою...

Тимур (зраділо):

— Хто ми? Де чекаєте?

Коля (показуючи на куці):

— Ну, ми, народ... люди...

Хутко розсовує Тимур куці і бачить: на галяві сидять Симаков, маленька гостроноса Нюрка (якій Тимур колись повернув козу), за руку вона тримає круглоголового братика.

Тут же стоїть біляве шестилітнє дівчатко (дочка вбитого лейтенанта Павлова). Вона тримає в руках фанерного зайця.

Усмішка ковзнула по губах Тимура. І він каже:

— Гей, люди, люди! Чого ви од мене чекаєте? Тепер я більше нікому не начальник.

Біляве дівчатко мовчки простягає Тимурові фанерного зайця.

Тимур бере дівчатко на руки і, ніяково усміхнувшись, каже:

— Ну, що ж, люди! Будемо починати життя спочатку.

Поле, горбд.

Жарко припікає сонце. Видно зігнуті спини жінок, що полють.

Тимур босий, одягнений у все стареньке. На голові блаженська кепка. Руки його чорні. Ліктем втирає він лоба. Він бере з грядки глечик з водою, п'є і потім через борозну передає глечик Колі Колокольчикову, який, стоячи на колінах, виполкує траву.

На Колі широкий драний бриль. Ковтнувши води, він передає глечик далі.

На цій ділянці працює всього чоловіка з десять хлопчиків і дівчаток.

Біля маленької засмаглої розпатланої Нюрки сидить її головатий братик і тиче пальцем у якусь комашку.

Підвелась, перестрибнула Нюрка через грядку і, спившись біля Тимура, який працює, пояснює:

— Ти хапаєш лободу однією рукою; бери двома зразу. (Показує). А полин не тягни за стебло, запускай пальці в землю, смикай під корінь.

Тимур:

— Добре, зрозуміло!.. Я свою грядку скінчу, прийду до тебе на поміч.

Нюрка (здивовано):

— Та я вдвоє швидше від тебе скінчу. Цю роботу я знаю. Це тобі не колесо крутити. (Показує). Тринь... бринь... задзвеніло!

Вона перестрибнула до Колі Колокольчикова, зразу щось помітила й нахилилась:

— А ти, любий, розсаду висмикнув та й уткнув назад без кореня в землю! Бригадир прийде — соромити буде. А мене бабуся раніш за такі діла по ногах кропивою.

Лунає удар об підвішану залізну рейку — це перерва. Кінчають роботу дорослі жінки.

На дитячій ділянці Коля встає, пробує випростатись, гладить собі поперек.

Поволі, втираючи лоби, поправляючи скуйовджене волосся і обтрушуючи землю, виходять на межу й сідають рядком на траву хлопчики й дівчатка.

Високо в небі летять літаки.

І як сидять діти по межі, так, не сходячи з місця, одне за одним лягають горілиць на траву й дивляться в небо. Летять літаки.

Нюрка (лежачи біля Тимура):

— Далеко полетіли?

Тимур:

— Не знаю.

Нюрка:

— Це прості чи військові?

Тимур:

— Військові...

Нюрка:

— А війна буде?

Тимур:

— Кажуть, буде...

Нюрка:

— Нам що!.. Нас не візьмуть... Нас це діло не стосується...

Звідкілясь із-під лопуха обурений голос Колокольчикова:

— Як то не стосується? А ще піонерка... Це всіх стосується.

Нюрка (байдуже):

— Сиди! Ти капусту навіщо в грядку без корінця ввіткнув?.. А теж, стосується!..

Чоловічий голос:

— Здорові були, діти!

Всі схоплюються і знову сідають на межу рядком.

Чоловік:

— Хто у вас тут старший?

Коля Колокольчиков (показуючи на Тимура):

— Він старший... А вона (на Нюрку) вроді немовби вчений спеціаліст у капустяній справі.

Чоловік (до Колі):

— А ти хто?

Коля (задерикувато):

— Я рядовий піонер, товаришу голова. Чин невеликий, але вельми почесний...

Лунає удар молотка об рейку. Всі підводяться.

Чоловік (придивляючись до замурзаного, погано вдягнутого Тимура):

— Ти Тимур?

Тимур (не дуже охоче):

— Так... Тимур...

Чоловік (оглядаючи невелику купку дітей):

— Чому ж народу прийшло так мало? Я чув, що у вас дітей багато...

Тимур (гірко):

— Всі прийшли... (Одвертаючись). А іншим... ніколи, товаришу голова.

Чути голосну команду:

— Рота, крру-гом!

І видно, як на зеленому майданчику біля паркана, під яким сидить на лавці бабуся, чоловіка з двадцять дітей марширують строем.

Гейка командує:

— Рота, стій!

Спинились діти.

Гейка командує:

— Лягай!

Лягли.

Гейка:

— Вставай!

Устали.

Гейка:

— Лягай!

Лягли.

Гейка:

— Вставай!

Устали.

Гейка опинився поряд із бабусею, що сидить на лавці.

Бабуса підводиться. Біля її голови на хвіртці накреслено вуглиною п'ятикутну зірку — знак тимурівської команди.

Старенька питає в Гейки:

— А що, синку, хіба води в бочку ви мені й сьогодні не принесете?

Гейка зніяковів, одвернувся й командує:

— Стояти струнко! Не ворухись! Ви хто? Військова рота! Ваше діло — стрій, бій! (Міняючи голос). За мною, кро-о-ком руш!

Дружно тупнули за Гейкою хлоп'ята.

Гейка, обертаючись до старої, похмуро півголосом їй каже:

— Ні, матусю, води більш нікому не буде.

Вздовж паркана по алейці йде стомлений, замурзаний Тимур. Він несе два відра з водою, за ним услід двома руками несе одне відро Нюрка.

Чути розмірене, рівне тупотіння й команда: «Ать... два... ать... два...»

З-за повороту на всю ширину алеї просто назустріч Тимурові веде свій загін Гейка.

Побачив стомлену, трохи смішну постать обшарпаного, замурзаного Тимура.

У всієї першої шеренги заgonу здивовані обличчя.

Гейка (суворо):

— Ать... два... ать... два!

Загін іде просто на Тимура.

Тимур обертається й бачить, що Нюрці нести відро важко. Тоді він продовжує йти, не звертаючи.

Великий загін і Тимур з маленькою Нюркою зближуються майже впритул.

Гейка не витримує й сердито командує:

— Пів-обороту на-пра-во!

Загін звертає і обходить Тимура та Нюрку.

Гейка (люто, але майже з захопленням):

— Упертий... чорт! (Кричить). Пів-обороту на-лі-во!

Тимур, продовжуючи йти, каже Нюрці насмішкувато, але вдоволено:

— Кугузов! Барклай де Толлі... Як він команду гаркнув!

Музика акордеона.

На терасу сходять полковник Александров. Акордеон раптом змовкає. Назустріч батькові вискакує Женья. За нею — Ольга.

Женья кидається батькові на ший, висне, дригає ногами і, щаслива, ревниво відштовхує Ольгу.

Ольга:

— Женько!.. Тату, чого вона мене до тебе не пускає!

Женья:

— Тату, ти як... ти до нас чому?

Батько:

— А що? Хіба ти мені не рада?

Женья:

— Рада. Але ти казав: не можна... Тобі завжди ніколи... (Дивиться на батька). Тату, чому в тебе було три шпали, а стало чотири? Ти тепер полковник? А ти генералом будеш?

Ольга (лагідно обіймаючи батька й відтягаючи Женью):

— Ні, не буде, тому що ти відірвеш йому голову або скрутиш в'язи. Тату, ти до нас надовго?

Батько:

— Надовго!

Женья (зраділо):

— О, як давно ти не приїздив до нас надовго!

Вона не знає, як догодити батькові: хапає батьків кашкет, кладе його на підвіконня, бере з рук плаща, польову сумку. Веде за руку в кімнату, зазирає йому в обличчя і бубонить:

— Тобі з нами буде добре... (Оглядається). Ти спа-

тимеш на моїй постелі... (Показує). Тут м'якше... А я ляжу ось на цьому дивані. (Сідає на диван).

Широкоплечий полковник дивиться на її вузьке легке ліжко з мереживними оборками і, усміхнувшись, каже:

— Ні, люба, вже краще на диван я ляжу.

І сів з нею поряд. До них примощується Ольга.

Полковник, звільняючи для Ольги місце, бере з дивана книгу і, заглядаючи в неї, питає:

— Як там справи з твоєю залізобетонною спеціальністю?

Ольга (зітхнувши):

— Тату, завтра я мушу їхати до міста, в мене консультація. З міста я повернусь тільки післязавтра в обід. (Переможо). Але зате в понеділок у мене останній екзамен!

Ранок. Яскраве сонце. На веранді за чайним столом сидить полковник. Він у простій білій сорочці. Ольга ставить на стіл сніданок. Вона смажить яечню, підчитує підручник і складає свої книги та речі в чемоданчик.

Женя підхоплює з середини столу тарілки з їжею, підсуває їх ближче до батькової склянки, і на столі перед ним не лишається й сантиметра вільного місця.

Ольга подає ще тарілку. Женя хапає її й ставить другим поверхом (більш нема куди) на молочник.

Батько, оглядівшись, відсуває посуд:

— Стривай... стривай! Ти мене зовсім посудом задушила. Я не голодний. Я приїхав з багатого краю.

Женя:

— А з якого?

Батько (хитро, скося поглянувши на дочку):

— Питаєш? А що не скажу — знаєш.

Женя:

— Тату, а там іще військо є?

Батько:

— Є.

Женя:

— Але кращого за твій танковий полк уже, напевне, ніде нема. Я так давно вирішила!

Батько (добродушно):

— Ну, звісно, коли ти так вирішила, то вже нема.

Женя:

— А коли б і сам нарком?..

Батько:

— Він? Він би, мабуть, іще подумав.

Женя (зітхнувши):

— Я не можу думати! Я вже сказала про це всім своїм друзям і подругам.

Батько:

— У тебе друзів багато? І, звичайно, з-поміж них Тимур перший?

Ольга:

— Ну як же... Женю, чому його вчора й сьогодні не видно?

У Жені розгублене обличчя.

Батько (піддразнюючи):

— Чого ж ти так спалахнула? А я його дорогою з іншою дівчинкою зустрів... (Після паузи, заспокійливо). Він був замузаний, і вони несли в відрах воду. Ти його поклич сюди, Женю.

Женя встала. Вона, видно, хоче щось сказати батькові, але Ольга не так зрозуміла її рух і спинила:

— Женю, зачекай, не зараз. Тато приїхав надовго, і ти ще Тимура сто разів покликати встигнеш...

Женя (спалахнувши):

— Я?.. Покликати... Ти нічого не розумієш!

Полковник подивився на Женю.

На її очах сльози.

Полковник:

— Женю, що з тобою?

Вона швидко проводить пальцями по віях і каже задумливо:

— Нічого! Тату, на землі всі кажуть: «війна і війна...» Тату, подивись, яке небо голубе. Ми будемо ходити в ліс... на річку... купатися... кататись на човні... і ти будеш не полковник, не робітник, не службовець, а просто тато. (Допитливо зазирає йому в очі). Так не буває? Ну добре, хай ненадовго, тільки на один місяць. Ми будемо жити весело. Якщо в тебе є гроші, ти подаруй мені патефон... ми будемо накручувати марші, танці. Тату, я щось говорю... говорю... а сама знаю, що це дурниці. Але мені хороше, і я при тобі не можу говорити інакше.

Ольга (з докором відсуваючи склянку):

— Женю, коли ти так говориш, я не можу пити чай. От бачиш, і тато нічого не їсть теж. Ти говори що-небудь спокійніше й простіше.

Женя (замружившись):

— Ах, це просто! Це все дуже просто!..

Батько (мінючи тему розмови):

— Ми нап'ємось чаю, проведемо на вокзал Ольгу та й підемо гуляти. Ти покажеш мені ваш сад, ваш штаб, ти покличеш Тимура.

Женя (знов розгубившись):

— Його, мабуть, дома нема. Вони в колгоспі на роботі.

Батько (добродушно):

— А ти чому не на роботі?

Женя (зовсім розгубившись):

— Я... не знаю... там, мабуть, уже є люди... і більше туди не треба.

Полковник (зазираючи Жені в обличчя):

— Ти чогось червонієш, плутаєшся? Женю, сядь і скажи мені правду.

Стежкою гаєм-парком повертаються з роботи Тимур, Нюрка та її маленький братік. В руках у них полівницькі сапки.

В лісі чути далекий свист.

Тимур (передаючи Нюрці свою сапку):

— Ти йди, а я піду навпростець (показує) гаєм...

Нюрка:

— Завтра на роботу знову в той же час?

Тимур:

— І завтра і післязавтра. Людей у нас тепер мало, а що пообіцяли, те зробимо. (Заглядає Нюрці в обличчя). Чому в тебе на носі садно?

Нюрка (недбало):

— От яка біда, садно! Коли б на носі чи на руці...

А я не носом працюватиму.

Тимур зник в кущах.

Нюрчин братік-малюк (показуючи палець):

— А в мене, Нюрко, на пальці подряпина.

Нюрка (добродушно):

— І тобі не біда. Ти все одно великий ледар... (Насторожилась).

В гаю повторюється свист.

Тимур виходить на маленьку галявину.

Окрик:

— Стій!

Тимур зупинився.

Тимура оточує ватага під командою Фігури.

Фігура:

— Ну, тепер ми тобі покажемо!

Тимур дивиться на Фігуру і, знизавши плечима, згорда питає:

— А що ти, Фігуро, зі мною можеш зробити?

Фігура (спантеличено):

— Як то що? Ми тебе відлупцюємо по чім попало.

Тимур (після паузи):

— Бий! Але до смерті ти мене не заб'єш. А наші дізнаються, і тобі самому спуску не буде.

Фігура:

— Брешеш! У тебе більше нема команди! Ваша команда кінчилась, розлетілась... Тепер знову ми — сила!

Тимур:

— Кінчилась? Розлетілась? Це наше, а не твоє діло. Ну, бий! Бачиш, я вже й очі замружив.

Фігура (після вагання — вдарити Тимура чи ні, каже грізно й здивовано):

— У тебе два життя чи одне? Ти зі мною як оце розмовляєш? Про що думаєш?

Тимур торкає Фігуру за рукав і зовсім несподівано питає:

— Фігуро, ти вірші любиш?

Фігура (витріщив очі, здивований до краю):

— Що-о?

Тимур:

— Вірші. Ну ось, наприклад:

Отец, отец! Дай руку мне...
Ты чувствуешь — моя в огне.
Знай, этот пламень с юных дней,
Таяся, жил в душе моей...

Скажи, Фігуро, в тебе племінь у душі є?

Фігура (знову витріщивши очі):

— Що-о? Я тебе ще раз питаю: ти, коли зі мною говориш, про що думаєш?

Тимур (продовжує):

Имел одной он думы власть,
Одну, но пламенную страсть...

(Діловито). Ви мене битимете? То бийте, не затримуйте!
(З досадою). А то вам даремно вештатись, а мені завтра,
тільки розвидниться, на роботу!..

Фігура (після довгого вагання, люто):

— Іди під три чорти!

Тимур:

— Прощай, Фігуро... Вірші я тобі потім дочитаю...

(Іде).

Повернувшись до хлопців і кивнувши головою на Тимура, що пішов собі, Фігура каже:

— От уперта порода! Що це він там бурмотів? (Насуваючися на одного з хлоп'ят). А в тебе є в душі пломінь?

Хлопчак (гордо):

— Ні... цього нема...

Фігура (гірко й люто):

— Отож-бо й є, що нема!

IV. НОВІ ЧАСИ

Рівним строем котить по дорозі до парку загін морозивників.

Іде по дорозі загін бутербродно-цукеркових лоточниць.

Широка галявина врізається клином у ліс із острівцями густої зелені. На п'ятитонці грає, виблискуючи мідними трубами, оркестр духової музики. Кружляють, танцюючи, пари. Крізь прогалини в нагромадженні білих хмар світить сонце.

На узліссі під деревами й кущами розташувалися веселі групи людей на відпочинку.

Від узлісся до гущавини кущів, у тінь, обережно під'їздить легковий «ЗІС».

Вискакують з нього з пакунками, з провізією, з сумками дорослі й діти.

Мимо «ЗІСа» йдуть полковник Александров і Женя.

Женя (невпевнено):

— Я... я думаю, що Тимура тут немає... Вони, мабуть, знов на роботі.

Полковник:

— А ти завтра підеш на роботу?

Женя (заперечуючи, хитає головою):

— Ні. (Пауза). Якщо вони там, я до них піду сьогодні.

На пеньку під кушем стоїть патефон.

На траві, на скатертині, закуска. Тут же, притулившись до стовбура дерева, сидить, задрімавши, дідусь.

Юнак призивного віку (схилючись до молодої дівчини):

— Ходім! Ми тільки трохи потанцюємо й повернемося назад.

Дівчина:

— Так! Але тоді треба розбудити дідуся!

Стоячи, вони беруться за руки і, щасливо усміхаючись, дивляться в очі одне одному.

Шурхіт кроків — і, злякано рознявши руки, вони ховають їх за спину.

Неподалік з'явилися полковник Александров і Женя.

Женя (тулячись до батька):

— Тату, а ти мені патефон подаруєш?

Полковник:

— Сказано.

Женя:

— Слово?

Полковник:

— Слово!

Женя (лукаво):

— А яке? Буває слово піонерське, комсомольське, червоноармійське...

Полковник (напівжартом):

— Мое — бронетанкове.

Женя (задоволено):

— О! Це, звичайно, важке й вірне слово!

У тіні дерева біля машини стоять двоє блідих людей... Один з них, напружено слухаючи радіо, махає рукою в бік духового оркестру.

Оркестр продовжує грати.

Біля «ЗІСа» стоїть уже чоловіка з двадцять... Підбі-

гають іще люди... І вже багато хто відчайдушно махає оркестрові руками. Але диригент стоїть за спиною, він не бачить, і оркестр продовжує грати.

Найближчі танцюючі пари, уриваючи танець, біжать до «ЗІСа».

Хтось смикнув диригента за ногу.

Він зупиняється, на його обличчі подив.

Він розгублено махає рукою, музика стихає.

В лісі юнак призивного віку і дівчина. Він каже їй рішуче:

— Ходім! Ми тільки трохи потанцюємо й приїдемо назад.

Дівчина:

— Так, але тоді треба підійти й розбудити дідуса...

Юнак бешкетливо підкрадається до патефона, підіймає мембрану й пускає пластинку.

Дідусь розплющив очі, усміхнувся і побачив, як щаслива пара вискочила на поляну і, чимось вражена, зупинилась.

Здивовані й розгублені обличчя молодої пари.

Перед ними безмовно завмерла поляна. Усі, скільки там є людей, не ворухнувшись, стоять лицем до «ЗІСа».

(Замовкла пластинка).

Голос наркома з репродуктора:

«...Сьогодні, о 4 годині ранку, без пред'явлення будь-яких претензій до Радянського Союзу, без оголошення війни, німецькі війська напали на нашу країну...»

Люди в мовчанні. Бліді обличчя дорослих. Обличчя хлоп'ят, які стоять біля Гейки. Молода пара.

Обличчя полковника Александрова і Жені.

Голос наркома продовжує:

«...атакували наші кордони в багатьох місцях і піддали бомбуванню з своїх літаків наші міста...»

Тривожний брязкіт металу об залізну рейку.

Голос наркома продовжує:

«...Житомир, Київ, Севастополь, Каунас та деякі інші...»

Рука з молотком тривожно б'є по рейці.

Горбд поза селом.

Швидко підводять голови жінки-полі льниці. І на тривожний дзвін біжать до села.

Тимур, Нюрка, Симаков та інші діти підхоплюються з землі.

Тимур:

— Це не на обід... (З подивом). Я не знаю, що це значить!

Нюрка:

— Це, мабуть, пожежа... Біжімо... біжімо... хлопці!

Перестрибуючи через грядки, вони поспішають до дорослих, які біжать до села.

Знов поляна. Німа юрба.

Голос наркома:

«...Тепер, коли напад на Радянський Союз уже здійснився...»

Обличчя полковника Александрова і Жені, яка дивиться в його обличчя.

Село.

Перед репродуктором у натовпі колгоспників стоять Тимур і Нюрка.

Голос наркома:

«...Радянським урядом дано нашим військам наказ — відбити розбійницький напад і вигнати німецькі війська з території нашої Батьківщини...»

Очі Тимура розкриваються все ширше й ширше, і, не дивлячись, він притискає до себе маленьку перелякану Нюрку.

В музиці нарастаюче гудіння літаків. Звук сигнальних сурм. І могутній грім артилерії.

На столі календар:

Неділя. 22 червня 1941 року.

Поряд з календарем лежать міцні командирські пояс, реміні, польова сумка та револьвер у шкіряній кобурі. Рука береться за пояс.

Полковник Александров (обсмикуючи надіті реміні)

намагається говорити ясно, спокійно, щоб йому не зовсім щастить:

— Шкода, що немає Олі. Але ти скажи їй, що я її люблю, пам'ятаю. Ти скажи їй, що ми повернемось...

Женя (підказує майже пошепки і немовби байдуже):

— ...Не скоро...

Полковник стиснув губи, трохи похилив голову, але, зразу ж підвівши її, поволі, немовби підшуковуючи слова, продовжує:

— Ти скажи їй, що вона — дочка командира... І що ви не повинні за мною плакати. Чуєш? (Він торкає скам'янілу Женю за плече). Женю! Ти мене чуєш?

Женя (рівно, щоб не зірватись):

— Чую... (Пауза). Ми... не будемо... (І пошепки закінчує). Ми звикли...

Але це неправда, їй важко, вона одвертається, плечі її здригаються.

За вікном різкий гудок машини.

Біля під'їзду дачі стоїть «ЗІС». В ньому вільне лише одне місце, решта зайняті командирами, що дожидають полковника.

Полковник бере Женю за руки й говорить їй зовсім іншим голосом, простим і схвильованим:

— Що мені тобі сказати ще, Женю? Ось я дорослий... уже сивий. А я стою... дивлюсь... і що говорити, не знаю...

Женя хоче відповісти, вона мотає головою, махає руками й бурмоче:

— Нічого... нічого не кажи, тату!.. Я все... все сама розумію.

Вона кидається до батька...

Настільний календар:

Неділя. 22 червня 1941 року.

Край столу біля вікна стоїть Женя.

Чути стук...

Рвучко відчиняються двері. Входить схвильована Ольга і, спинившись біля порога, зі страхом питає:

— Женю! Де тато?

Не обертаючись, Женя мовчки, поволі піднімає руку і потім різко опускає її вниз, у напрямі вікна.

Назустріч один одному мчать два хлопчаків... Відстань між ними зменшується... Але, ще не добігши один до одного, немовби щось пригадавши, вони спиняються, повертають і в тому ж темпі мчать назад у протилежні боки.

Біжить один із цих хлопчаків, зіткнувся з іншим хлопчаком.

Перший хлопчак (розгублено):

— Ну що?

Другий:

— Ну нічого!

Перший:

— Ти куди?

Другий:

— Я... не знаю.

Біжать поряд.

Вискакують з-за повороту дві дівчинки.

Перша дівчинка:

— Хлопці, подождіть, і ми з вами!

Перший хлопчак (люто):

— З нами... з нами... Ми самі нікуди...

Випереджаючи їх, по вулиці рясю промчали два кавалеристи.

Густа смужка чагарників розділяє дві стежки. По одній крокує Гейка, по другій — Квакін.

В просвіт поміж кущами вони побачили один одного і одразу пішли повільніше.

Гейка (Квакіну):

— Ти куди?

Квакін (обламуючи гілочку й недбало обмахуючись нею):

— Я? Гуляю... А ти?

Гейка хоче щось сказати, але роздумав, потім махнув рукою й буркнув:

— Ну то й гуляй по своєму... а я по своєму боці!

Розійшлись.

Сарай. Опущені, провислі проводи. Біля сарая безладно метушаться кілька дітей.

Визирнули з-за паркана зразу три голови. Побачивши, що вони не перші, насторожились... І одна голова кричить сердито:

— Ви сюди чого? Це не ваше місце!

Кущами до сарая пробирається Квакін, з протилежного боку — Гейка.

Здибались...

Гейка (Квакіну):

— Гуляєш?

Квакін (скорчивши Гейці страшну гримасу):

— Гуляю.

Повертається й біжить до сарая.

За ним Гейка.

Поляна.

Побачивши двох ватажків, хлопці кинулись їм назустріч.

Разом перестрибнула через паркан трійка. Підбігають ще хлопці.

Квакін голосно запитує:

— Де Тимур?

Чийсь голос:

— Нема Тимура!

Квакін дивиться на провислі проводи...

Він махнув одному з хлопчаків рукою... Той спритно вилазить Квакіну на плечі, хапає руками й смикає за мотуз'яні проводи.

Брязнули десь шийки розбитих пляшок...

Махає марно залізна палиця... Дружно задеренчали бляшанки.

На поляні вже багато народу, але ще і ще підбігають діти.

Із заплаканим обличчям, заплющивши очі, стоїть біля стовбура дерева Женя...

Галас, хвилювання, крики:

— Де Тимур, куди його чорт носить?

Раптом галас змовкає.

З-за кущів із сапою в руках виходить, повертаючись з роботи, Тимур. За ним Нюрка, Артем, Симаков, Коля Колокольчиков.

Схвильоване обличчя Тимура.

Розплющила очі й дивиться на Тимура змарніла від сліз Женя.

Лунає галас, свистіння, «ура». Вигуки:

— Хай живе наша команда!

Гейка хапає за руку розгубленого Тимура й похмуро каже:

— Іди... іди... говори! Не ламайся!

Біля хвіртки на дачі Александрових лунає команда:

— Взвод, стій!

З сокирами, ломами, лопатами червоноармійський взвод зупиняється.

Лейтенант відчиняє хвіртку, сходить по приступках тераси. Зам'явся. Похиливши голову на руки, сидить біля стола Ольга.

Лейтенант кахикнув. Ольга обернулась, скочила і, похапцем втираючи сльози, спитала:

— Ви до кого? Тато вже поїхав...

Лейтенант (вітаючись):

— У мене до вас справа.

На поляні перед сараєм багато дівтори; віддалік, спостерігаючи дітей, стоять кілька дорослих.

Тримаючись рукою за круто приставлену до горища драбину, схвильований Тимур говорить:

— Що я можу вам сказати? Я не капітан, не командир... а такий же, як ви, хлопчак. Люди йдуть на фронт, і треба багато працювати... молотком, сокирою, лопатою, в лісі, на городі, в полі. Була гра, але на нашій землі війна, гра скінчилась...

Гомін у юрбі.

Тимур (дзвінко):

— Хлопці й дівчата! Ось ви киваєте головами, галасуєте: «Давай! Давай! Будемо перевертати гори!» А мене три дні... (ремство) ну, три тижні, три місяці — робота набриднє, і вийде, що ми не піонери, а хвальки та ледарі. (Ремство). Мені говорити так гірко, але краще сказати зразу одверто, щоб ніхто потім не нив і не хникав. Давайте жити дружно!

Обличчя Квакіна, Гейки, Жені.

Тимур:

— Нас багато, а буде ще більше!

Пронизливе свистіння. Свистить Симаков. Люди обертаються.

В тіні дерева, підійшовши з усією своєю компанією, стоїть Фігура.

Тимур (командує):

— Відставити! Підходить підкріплення «Останній Могікан» гроза садків та морквяних городів.

Тимур витягає з кишені й розгортає старий прапор

команди: п'ятикутну зірку з опущеними вниз чотирма променями.

— І от у нас уже цілий піонерський загін — і не одна, а три команди. Гейчин — увесь виселок, у Квакіна — ліс і поле, а ці... (усміхнувшись і показуючи на Фігуру) нічний патруль по охороні спокою і громадського порядку!

Спонтеличене обличчя Фігури.

Тріщання.

Немов якими чарами, зсувається з місця весь як є старенький парканчик.

Тепер видно, що як він стояв, так його цілком висмикнула з землі і, повертаючи, віднесла в бік шеренга червоноармійців.

Стоять лейтенант і Ольга. Тимур, Женья, всі хлопці кидаються до них.

Ольга (Тимурові):

— Свій штаб ви можете перенести до нас на терасу, а тут (в бік сарая) стоятиме зенітна батарея.

На вулиці попід деревами стоять в чохлах гармати.

Вікно незнайомого будинку.

На склі дві пари рук швидко ставлять «знак війни» — вузькі, перехрещені навскоси й іще раз перехрещені через центр паперові смуги для збереження шибок від бомбування.

Всередині кімнати спритно працюють, обклеюючи шибки, Женья і Таня.

Одягнені вони по-робочому просто, волосся туго зав'язане косинками.

Ще двоє дівчаток ріжуть на столі смуги паперу.

Немовля, сидячи долі, ловить і смикає, граючись, смужки, що звисли зі столу.

Женья насварилась на нього пальцем.

Обклеївши вікно, дівчатка вибігають у двір.

У дворі біля грядок багато хлопців з лопатами, ломачами, сокирами. Вони сидять на дошках, покладених на бугри свіжовикопаної глини.

Глибока бомбозахисна щілина, що йде траверсами.

Тимур з грудочкою крейди в руках стоїть біля парка-

на. Тут же його лопата. До нього підходить Коля Колокольчиков.

Тимур наказує:

— Дай сигнали: «Увага!», «Бачу ворога», «Подати патрони».

Коля Колокольчиков піднімає праву зігнуту руку долонею вперед — пальці на рівні голови, потім опускає ліву витягнуту, відносить убік і опускає. Далі високо, на всю довжину, піднімає праву і крутить нею над головою.

Тимур (передаючи крейду):

— Добре! Напиши: «Бачу взвод».

Коля малює хрест.

Тимур:

«Бачу роту з кулеметами і дві гармати».

Коля до хреста додає ще довгасту риску, потім не так упевнено ставить іще два знаки.

Тимур, забираючи крейду, закреслює останній знак і говорить, усміхаючись:

— Обідати будеш потім. Кулемет на плані позначають ось так. (Малює). А це в тебе не кулемет, а кашовар з похідною кухнею.

Гейка (підводячись, командує):

— Ставай на роботу!

Хлоп'ята хапають сокири, граблі й лопати.

Один з них стрибає в вузьку земляну траншею. Інші тягнуть дошки, пиляють та рубають кріпильні стойки.

Женя (підходячи до Тимура, який саме взяв лопату):

— Ми побігли! Ми підемо до комсомолок шити мішки та брезентові рукавиці. Там нас чекає Оля...

Тимур:

— Нікуди ви не побігли. Збирай дівчат і йдіть на городи!

Женя (жалібно):

— Але, Тимо! Ми тільки недавно звідтіля... Нас прогнали... Квакін нагнав туди стільки народу, що голова нам велів іти геть. Коли не віриш (показує в бік вулиці), спитай у Фігури.

Тимур (суворо):

— Не зви його більше Фігурою, зви Васьком.

Женя (усміхаючись):

— Єсть Фігуру звати Васьком!

Вулиця.

Фігура і з ним ще кілька хлоп'яків несуть відро, шітку з віхтя та сувої паперу.

Не тримаючись за руль, браво прокотив повз них чепуристий, у брюках гольф, хлопець-велосипедист.

Хлопчаки спиняються біля паркана.

Приклеюють білий аркуш: «Наказ штабу протиповітряної оборони № 1». Другий аркуш — це гасло:

*ТИЛ, ДОПОМАГАЙ ФРОНТОВІ ЗАХИЩАТИ
БАТЬКІВЩИНУ!*

Полюбувавшись на свою роботу, Фігура сухою ганчіркою розгладжує папір.

Чепуристий хлопчина зіскочив з велосипеда і, розшовхуючи дітей, читає наказ.

Фігура (стусонувши хлопчину):

— Паняй, паняй!.. Не для таких ледарів про ці діла писано...

Хлопчина ображено позадкував.

Поле.

Дуже багато голів схилилось над грядками.

Лунає російська пісня, але слова її не всі знають, і тому співаки часто повторюють одні й ті ж рядки:

Эх ты, степь моя...
Степь широкая,
Степь широкая,
Да раздольная...

Квакін, підводячи голову, каже Симакову:

— Коли я був хуліганом, я зовсім не знав, що полоти капусту — це теж важко...

Степь широкая,
Степь раздольная...

Квакін випростався і каже задумливо:

— Коли я буду червоноармійцем, тоді я буду...

Симаков:

— Ну, і що ти тоді будеш?

Квакін (гордо):

— А ось побачиш, що я тоді буду!

Ніч. Дачний виселок немовби вимер. Дзявкає собака.
Кроки.
Силует патруля. Це якийсь комсомолец і Ольга.
Вони з протигазами.

Чужа кімната. Яскраве електричне світло.
Стара жінка підходить і поправляє ковдру, якою за-
пнуте вікно.
Поряд з вікном етажерка. На ній спить кішка.
Стара підходить до дивана, де спить біля іграшок ма-
люк, бере його на руки й виносить.
Кішка на етажерці прокидається, роззявляє пащу і,
потягаючись, випускає пазури.

Ніч.
Ідуть Тимур, Фігура і ще четверо з нічного патруля.
Тимур прощається з Фігурою:
— Васю! Я на тебе надіюсь... Ти гляди, не тее... щоб
усе було як треба!
Фігура (похмуро):
— Капітане! В мене або вже як не треба, або вже все
як треба. А так і сяк я ніколи не працюю.
Розійшлись.

Пливуть світлячками затемнені фари.
Біля Фігури безшумно спинилась легкова машина.
Відчинились дверцята, і видно силует голови людини. Лю-
дина запитує:
— Хлопчики! Як проїхати до штабу протиповітряної
оборони?
Фігура (після паузи):
— Спочатку скажи швидко, як звать Ворошилова.
Людина, не затинаючись, відповідає:
— Климент Єфремович.
Фігура:
— Звідки він родом?
Людина відповідає:
— Донецький слюсар з Луганська.
Фігура:

— Перший поворот ліворуч, другий завулок праворуч.
Там вас зупинять.

Машина від'їздить.

Голос із машини:

— Молодець! Ти хитрий, хлопче!

Фігура (похмуро, своїм хлопцям):

— П'ятнадцять років усі за хитрість лаяли, а от хоч один раз похвалили!

Світла кімната.

Вигнувшись, стрибнула з етажерки кішка на ковдру, якою заповнене вікно, вчепилася в неї пазурами й зірвала неміцно прибитий край.

Вулиця.

Вузький, але яскравий промінь світла падає з другого поверху на патруль Фігури.

Фігура кидається до дверей будинку й грюкає кулаками й ногами.

Інша кімната.

Заснула старенька біля дитячого ліжка.

Одчайдушно грюкають у двері хлопці.

Моторно по ринві, потім по карнизу лізе Фігура до освітленого вікна, добрався й сильно грюкає в віконну раму.

Зненацька розтинається зловісне виття сирени і паровозних гудків.

Повітряна тривога!

Хлопці внизу шарахнули від дверей.

Фігура згори кричить:

— Ви куди? Лізь через паркан! Пробирайся в будинок з чорного ходу!

Ударилася зенітна батарея.

Фігура дивиться вниз, збираючись стрибнути в темряву, але ось він випростовується і, придержуючись розкинутими руками за нерівну стіну, затуляє своєю спиною вузьку смужку світла.

Удар!

Ще удар!!!

Прожектор...
Тіні біля зенітки.

Женя прокинулась. Скочила. Наділа на плече протигаз.
Тремтячими руками схопила зі столу і поцілувала
фотографію батька, вибігла на вулицю.

Удар!

Неподалік від входу в підвал-бомбосховище, взявшись
за руки, кваплячись ідуть ланцюжком зовсім маленькі
дитинчата з няньками, певно, з дитячого садка.

Один малюк тягне іграшкового слона і, задерши го-
лову до неба, спотикається.

Їх зустрічають Ольга й черговий — комсомолець.

З-за його спини визирає обличчя Жені.

Ольга (помітивши Женю):

— Іди вниз. Тут без тебе обійдуться.

Женя (хапає малюка, що спотикається):

— Я зараз, я тільки візьму оцього! (Бере малого на
руки).

Наближається гудіння літаків.

Удар.

Розриви зеніток.

Малюк (Жені, довірливо):

— Це грім?

Женя:

— Так, це грім.

Знов удар і тріскотіння зенітного кулемета.

Малій:

— Потім буде дощ?

Женя (пригнувшись і боязко поглянувши на небо):

— Так, потім буде дощ.

Удар.

Довга черга з кулеметів.

Трасуючі кулі в небі.

Малій:

— А потім буде гарна погода?

Женя, зникаючи за важкими дверима бомбосховища,
каже квапливо:

— Так!.. Так!.. Потім буде дуже гарна погода.

Удар.

Стоїть, затуляючи собою світло, Фігура.
Знизу, звідкілясь з-під кушів, йому гукають:
— Ваську! Швидше вниз стрибай! Що ти думаєш?
Фігура (зловтішно):

Имел одной он думы власть,
Одну, но пламенную страсть!..

Боягузи! А що скаже наш капітан? Я йому обіцяв, що все зроблю як треба!

Біжать дорослі дружинники.

Влазять через вікно в будинок, і з вулиці видно, як гасне світло. Постріли стихають.

Фігура стрибає вниз, у палісадник.

До нього підбігають товариші.

На обличчі Фігури смужка крові.

Один з хлопців перелякано питає:

— Тобі що? Тебе поранило?

Фігура (гордо):

— Так, коли стрибав, зачепився щокою за вірвовку для білизни!

Біля тераси стоять лопати, граблі, сокири й дошки. По східцях біжать униз кілька хлопців. Порозбирали інструменти і повтікали. На терасі біля Тимура — Гейка, Квакін, Колокольчиков, Женя, Фігура та інші хлопчики й дівчата.

Увійшов листоноша і вніс квадратний, запакований у картон пакунок.

Він каже Жені:

— Розпишись. Тобі з міста посылка. А твоїй сестрі лист.

Женя (розписуючись і хвилюючись):

— Що це таке? (Бере листа). Чому лист від тата не мені, а тільки Ользі?

На столі стоїть патефон.

Женя (закусивши губу, мало не плачучи):

— Тато!.. Він згадав... Навіщо? Мені цього тепер нічого не треба...

Вона відходить і, стримуючи сльози, дивиться у вікно.

Тимур розглядає патефонні пластинки.

Раптом обличчя його насторожилось.

Він підносить до очей невеличку прозору пластинку.

Потім, загадково поглянувши на Женю, він обережно накручує патефон і ставить пластинку.

Коля Колокольчиков (пошепки):

— Тимо!.. Не треба... Вона (на Женю) від музики заплаче.

Тимур відмахнувся від Колі й пускає пластинку.

З подивом дивляться на Тимура притихлі хлоп'ята.

Крутиться пластинка.

Женя стоїть обличчям до вікна.

Раптом розлягається рівний, знайомий голос батька:

— Женю!

Миттю Женя обертається і, вхопившись за підвіконня руками, завмирає з широко розплющеними очима.

Крутиться пластинка.

Голос батька:

— Коли ти почувеш ці мої слова, я буду вже на фронті. Донечко, почався бій, рівного якому ще на землі ніколи не було... А може, більше ніколи й не буде.

Обличчя Жені.

Голос батька:

— Коли тобі буде трудно, не плач, не пхикай, не журись. Пам'ятай, що тим, хто б'ється зараз за щастя і славу нашої Батьківщини, за всіх її милих дітей і за тебе, рідну, ще трудніше, що своєю кров'ю й життям вони виривають у ворога перемогу. І ворог буде розбитий, розгромлений і знищений. Женю! Я дивлюсь тобі зараз в очі прямо-прямо...

Крупно: поясний портрет батька. Він у шоломі, комбінезоні й шкіряних рукавицях.

Голос батька:

— Я клянусь тобі своєю честю старого і сивого командира, що вже тоді, коли ти ще була зовсім крихітною, цього ворога ми вже знали, до смертного бою з ним готувались. Дали слово перемогти. І тепер своє слово ми виконуємо. Женю! Поклянись же і ти, що заради всіх нас там у себе... далеко... далеко... ти будеш жити чесно, скромно, учитись добре, працювати наполегливо, багато. І тоді, згадуючи тебе, навіть у найтяжчих боях я буду щасливим, гордим і спокійним.

Уже давно замовк голос батька, і з шипінням крутиться пластинка...

Але, мов зачаровані, стоять, не ворухнувшись, діти.
Та ось Тимур підійшов до Жені, дивиться їй прямо в обличчя, а вона тихо й схвильовано йому шепоче:

— Так! Але я не знаю як... Я не вмію...

Тоді Тимур стискає руки Жені й каже гаряче і дзвінко:

— Я клянусь, Женю. Я давно знаю. І я навчу тебе цієї клятви!

1941 р.

ФРОНТОВІ ЗАПИСИ

БЕРИСЬ ЗА ЗБРОЮ, КОМСОМОЛЬСЬКЕ ПЛЕМ'Я!

Війна!

Ти кажеш: я ненавиджу ворога. Я нехтую смерть. Дайте гвинтівку, і я кулею й штиком піду захищати Батьківщину.

Все тобі здається простим і зрозумілим. Приклад до плеча, натиснув спуск — загримів постріл.

Лице в лице, віч-на-віч — блиснув люто занесений клинок, і з пропоротими грудьми ворог упав.

Все це вірно. Але якщо ти не зумієш поставити правильно приціл, то твоя куля безцільно, зовсім не лякаючи і навіть підбадьорюючи ворога, пролетить мимо.

Ти безтолково кинеш гранату, вона не вибухне.

У гніві, зціпивши зуби, ти кинешся на ворога в атаку. Прорвешся через вогонь, занесеш штик, але якщо ти не звик бігати, твій удар буде слабким і безсилим.

І тобі правильно кажуть: учись, поки не пізно. Коли тебе покличуть під бойові знамена, командири будуть учити тебе, але твій обов'язок — знати військову справу, бути завжди готовим до боїв.

Тобі дадуть гвинтівку, автомат, ручний кулемет, різних зразків гранати. В спритних руках, при гарячому, відданому Батьківщині серці, це сила грізна й страшна. Без уміння, без вправності твоє гаряче серце спалахне на полі бою, як яскрава сигнальна ракета, випущена без цілі і смислу, і одразу ж погасне, нічого не показавши, витрачена попусту.

Комсомолец, школяр, піонер, юний патріот, війна ще тільки починається, і знай, що ти ще потрібний будеш в бою.

Приходь до нас на допомогу не тільки сміливим, але й умілим. Приходь до нас таким, щоб ти зразу ж отут, поряд, швидко викопав собі надійний окіп, хлопнув по рихлій купі землі лопатою, обім'яв долонею ямку для патронів, закрив від піску лопухом гранату, кинув оком — поставив приціл. Потім закурив і сказав: «Здрастуйте всі, хто є зліва і справа».

Зрозумівши, що ти почав не з того, щоб одразу ж просити допомоги, що тобі не треба ні військових няньок, ні мамок, тебе полюблять і зліва і справа.

І знай, що навіть десь на далекому фланзі піднощик патронів, зв'язковий або санітар, що перев'язує рани, комусь неодмінно скаже:

— Прислали поповнення. Бачив одного. Молодий і, напевно, комсомолец.

— Ну! Плигає?

— Нічого не плигає. Сів на місце, окопався, мовчить і працює.

Двадцять два роки тому, в оці ж серпневі дні, я, тоді ще хлопчисько, комсомолец, був з комсомольцями на фронтах України в оцих самих місцях.

Які були серед нас політики! Які стратеги! Як вільно і просто розв'язували ми проблеми європейського і світового масштабу. Та ба! Училися ми військовій справі тоді мало. Дисципліна кульгала. Стріляли неважно і щиро думали, що обрізати терпугом стволи у гвинтівки нам не дозволяють лише через косність військових спеціалістів головного штабу.

Але нас в армії було тоді ще небагато. За молодість бородаті дяді нас любили. Багато чого нам прощали і ставились до нас поблажливо, благодушно.

Тепер час зовсім не той. Зараз комсомол — велика сила в армії.

У грізні для одного великого міста дні стали недавно біля складних гарматних розрахунків студенти-математики, комсомольці.

За барикадами з мішків піску, біля важких протитанкових кулеметів стояли запасними номерами навідники-комсомольці.

На околицях міста уже точився бій, а вони все ще поспіхом і жадібно, як перед найважливішим у житті екзаменом, заглядали в стрілецькі таблиці.

Ось і ти приходиш з навчання, з роботи. Ти знаєш, що

тобі вночі ще треба чергувати на горищі, на даху, і все-таки, напевно, ти береш бойовий устав. Ти йдеш у військовий гурток. Ти стаєш у стрій.

Чи палить сонце або ллє дощ, чи вкриті суворою темрявою вулиці твого рідного міста, люди чують твої тверді кроки, слова команди і стук приклада гвинтівки, опущеного на лункий брук.

А вночі за чорною маскувальною шторою ти, напевно, сидиш, вивчаючи важку ручну гранату, вогонь якої разом з вогнем твоїх очей і твого серця висадить у повітря і спопелить тих, кого ми всі так клятвено і непримиренно ненавидимо.

Берись за зброю, комсомольське плем'я!

1941 р.

БІЛЯ ПЕРЕПРАВИ

Наш батальйон вступав у село.

Курява похідних колон, пісок, розметаний вибухами снарядів, попіл спалених німцями хат густим нальотом вкривали шершаве листя кукурудзи і стиглі незірвані вишні.

Захоплена зненацька німецька батарея спохвату вдарила з пагорка по головній заставі запальними снарядами.

Вогняні гадюки з сичанням пронеслись мимо. І зразу ж блідим, прозорим на сонці полум'ям спалахнула солом'яна стріха порожнього колгоспного сарая.

Перше ніж впасти на землю, секретар полкового комсомолу Цолак Купалаян на одну-другу мить озирнувся: чи все перед боем іде як належить і де зараз комбат?

Командир батальйону старший лейтенант Прудников був поряд, за рогом хати. Зіскочивши з коня і кинувши повід ординарцеві, він уже наказував четвертій роті кидком захопити бойовий рубіж, п'ятій — підтримати вогнем четверту, а шостій — посилити свій фланг і триматися ліктя п'ятої.

Далі йшли накази розвідникам, кулеметникам, мінометникам, взводам зв'язку, зв'язківцям від артилерії...

І ось пішла четверта, пішла п'ята.

Все пішло — вірніше, поповзло по пшениці, по гречці,

головою в пісок, лицем по траві, по землі, по вогкому торф'яному болоті.

Гуркіт посилюється.

Б'ють ворожі міномети. Горять хати. Людей не видно. І тому спочатку здається, що серед цього різноголосого вереску і грому ніякого осмисленого порядку нема і бути не може.

Але незабаром виявляється, що свій незримий залізний порядок у цього бою є.

Ген у лощині спішно складають свій важкий вантаж і починають стріляти мінометники.

З пагорка по картоплищі, клубком перекочуючись з боку на бік, тягне телефонний провід комсомолець Сергієнко. Радист ставить під густою ліщиною маленьку, схожу на їжака станцію.

Раптом — ба-бах! — не туди поставив. Обпікся, пощупався, перетяг ящик у канаву, начепив навушники і щось собі накручує, настроює.

Четверта рота вривається на рубіж. Ось крайня хата. Три хвилини тому тут був ворог. Він утік. В паніці, похапцем. Ще й зараз внизу, між кущами, перебігають ворожі солдати. Один, два, три... п'ятнадцять... сорок! Та ні! Уже не сорок.

Спітнілий кулеметник з ходу рвонув кулемет, натиснув на спуск «максима», і рахунок одразу змінився.

Хата. Скинуті на долівку подушки, перини. Тут вони спали.

Стіл. На столі тарілки, ложки, перекинутий глечик молока. Тут вони жерли.

Навстіж відчинена скриня, пожмакана білизна. Вишитий півниками рушник. Дитячий валянок. Тут вони грабували.

Над скринєю на півстіни жирною вуглиною накреслений павучий фашистський знак.

Стіни мирної хати двиготять від вибухів, від горя і гніву. Бій триває. По пшениці швидко іде чимсь схвильований начальник штабу батальйону Шульгін.

Раптом він присідає. Потім підводиться, здивовано дивиться на свою ногу. Нога ціла, але халява чобота зрізана осколком. Він запитує:

— Де комбат? Прудникова не бачили? Він щойно був отам.

«Отам», за пагорком, де тільки що був командний

пункт, міною висаджено в повітря сарай, він розкиданий і горить, підпалюючи навколо колоски густої пшениці.

На обличчі начальника штабу тривога за свого комбата.

Це найкращий і найсміливіший комбат найкращого полку всієї дивізії.

Це він, коли, бентежачи душу, надсадно, загрозово, залякуючи заспівали, занили німецькі труби, страхаючи атаками, на запитання командира полку по телефону: «Що це таке?», стиснувши трошки випнуті губи, з усмішкою відповів:

— Все гаразд, товаришу командир. Починається музика. Зараз і я впишу кулеметами свою гаму.

З біноклем через шию, із звичайним пістолетом «ТТ» в кобурі, раптово виникає із-за диму цілий і неушкоджений комбат.

Йому раді. На запитання про себе він не відповідає і наказує:

— Переходимо на оборону. Тут у ворога великі сили. Дайте мені зв'язок з артилерією. Всім командирам рот міцно окопатися.

По торф'яному полю знову тягне провід Сергієнко. Ось він упав, але не поранений. Він стомився. Він уткнувся лицем у мокрий торф і важко дихає. Ось він повертає голову і бачить, що зовсім близько перед ним, перед його губами — воронка від вибуху міни і, наче на дні блюдечка, набігло в неї трошки води.

Він нахилає голову, п'є жадібно, потім підводить вкрите бурим торфом лице і повзе з котушкою далі.

Через кілька хвилин зв'язок з полком налагоджено. Надходить наказ:

«Негайно переходьте...»

І раптом наказ обривається. Комбат суворо дивиться на Купаляна: куди переходити?

На цьому фронті, ліворуч і попереду нас, точиться бій. Битва великого масштабу, боротьба за вузлове місто. Можливо, наказ означає: «Негайно переходьте в атаку на переважаючі сили ворога?»

Тоді командирів кинути вперед. Комуністів і комсомольців теж уперед. Зібрати всю волю в кулак і наступати.

Комбат дає останнє розпорядження.

Раптом зв'язок знову налагоджено. Виявляється, що наказ гласить:

«Негайно виходьте з бою. Перейти убрід ріку і зайняти висоту 165».

Червоноармієць-зв'язківець знову хоче пити. Він забігає в крайню хату.

Він бачить розгардіяш, погром.

Він бачить павучий хрест на стіні.

Він плює на нього.

Закреслює вуглиною. І швидко креслить свою червоноармійську зірку.

Батальйон збирається коло броду.

На березі, на полотнищах палаток, лежать, чекаючи переправи, поранені. Ось один з них розплющує очі. Він дивиться, прислухається до гулу, який все посилюється, і питає:

— Товариші, а ви мене перенесете?

— Любий друже, це, рятуючи тебе, б'ють до останньої хвилини, притискаючи ворога до землі, напівоглухлі мінометники.

— Чуєш? Це, забезпечуючи тобі переправу, за дев'ять кілометрів розпочали свій могутній загороджувальний вогонь батареї з полку резервів головного командування. Ми перейдемо річку спокійно. Хочеш закурити? Ні! Тоді заплющ очі і поки що мовчи. Ти будеш дужий, і ти ще побачиш загибель ворога, славу свого народу і свою славу.

Діюча армія

1941 р.

МІСТ

Рівний і вузький, як лезо штика, ліг через ріку залізний міст. І на ньому високо, між водою і небом, через кожні двадцять-тридцять метрів стоять наші вартові.

Праворуч по березі за очеретами — а де саме, знають лише болотні кулики та довгоногі чаплі — схований батальйон піхоти, що прикриває міст. На другому березі на горі, в чагарнику, — артилеристи-зенітники.

По мосту до лінії бою безперервно рухаються машини з військами, зброєю і боеприпасами. По мосту проходять і проїздять у місто на ринок околишні колгоспники.

Внизу по ріці снують в човнах рибалки, виловлюючи оглушену бомбами німецьких «хейнкелів» рибу.

По піщаній косі маленький колісний трактор, зачепивши вірвовкою за ногу, тягне, лишаючи глибокий слід, випадково убитого осколком вола.

Перед з'їденою, як віспою, осколками хатою-сторожкою із зсунутим набакир дахом з'являється зв'язківець від батальйонної піхоти червоноармієць Федір Єфимкін. Він пробрався навпростець, осокою і трясовиною. Тим-то нижня половина його майже по пояс мокро-чорна, гімнастюрка ж і пілотка на сонці вигоріли і вкрилися сухим світло-сірим пилом. Рудий ремінь до того рясно увішаний ручними гранатами, що при швидких поворотах Єфимкіна вони відходять і настобурчуються в усі боки.

Він досліджує рвані дірки зім'ятого, побитого казанка і, козирнувши, питає:

— Дозвольте, товаришу старшина, звернутися в справі неофіційній? Казанок, котрий має всі попадання від півтонної фугасної бомби, внаслідок стиснення утворює тріщини, а також різні дірки, і його можна викинути через перила в річку. Але якщо ви, товаришу старшина, на годину-дві позичите мені он ту плетену корзину, то, от мое слово честі, піду назад, принесу вам казанок новий, трофейний, пофарбований в голубе.

Старшина Дворников обертається:

— Нащо тобі корзина?

— Не можу сказати, товаришу старшина: військова таємниця.

— Не дам корзини,— заявляє старшина.— Ви у нас мішок узяли і не повернули.

— Мішок, товаришу старшина, готовий був до повернення. Але тут трапився факт, що наші захопили в полон трьох німців, а в сумках у них був виявлений награбований матеріал: чотири колоди гральних карт, труси для обох статей, рушники, кофти, какао і мереживні підодіяльники. Все зазначене, крім какао, було складене у ваш мішок і відправлене як доказ у штаб дивізії, звідки цілком можна мішок стребувати за законом.

— Ти мені баки не забивай,— мимоволі усміхаючись, сказав старшина.— Ти мені краще скажи, навіщо стільки гранат на пояс начепив. Що в тебе тут — арсенал, цейхауз?

— Ходив учора в розвідку, товаришу старшина, шість кинув, двох навіть неvistачило. У мене ще пара круглих лимонів лежить у кишені. Хороша це штука для нічної розвідки: вогонь яскравий, звук різкий; котрий німець не помре, так все одно від страху одуріє. Дайте, товаришу старшина, корзину. Вкрай потрібна! Інакше зривається вся моя операція.

— Яка операція? — не розуміє старшина. — Ти, друже, щось забалакався.

Старшина дивиться на Єфимкіна.

Ох і хитрий, задерикуватий! Але молодець цей хлопець. Завжди він мокрий або запилений, засмальцьований, але глянеш на його прямі, вугласті плечі, на його добродушну, лукаву усмішку, на те, як він стоїть, як спритно скручує тугу махорочну цигарку, — зразу скажеш: «Це бойовий хлопець».

— Візьми, — говорить старшина, — та скажи вашому лейтенантові: що ж, мовляв, нас бомблять, а ви насправді внизу рибу собі ловите, і попроси в нього — нехай пришле на юшку щученят або йоржів і нам.

— От іще! Заради якихось там йоржів буду я лейтенанта турбувати, — поспішно забираючи корзину, говорить Єфимкін. — Вас, напевно, сьогодні знову бомбитимуть, то я надвечір за перепусткою прийду — цілу корзину свіжих лящів принесу. Високий у вас пост, товаришу старшина, — зітхнувши додає Єфимкін. — Ми що — у нас трава, канави, земля, чагарники. А ви... стоїте на очах у всього світу.

Єфимкін бере корзину і, брудноносий, закурений зверху, подзвякуючи своїми начепленими гранатами, іде через міст повз ряд вартових, які мовчки проводжають його цікавими поглядами. Багатьох із них він уже знає на прізвища. Ось Нестеренко, Курбатов. Мовчки, примруживши вузькі очі, стоїть туркмен Бекетов. Його спочатку призначили були у розвідку. Вночі у лісі він одстав, розгубився, заблудив. Другого разу те ж саме. Уже вирішили були, що він боягуз. Командування хотіло накласти дисциплінарне стягнення. Але комісар скоро зрозумів, в чім справа. Бекетов виріс і жив у безкрайніх пісках Туркменії. Лісу він ніколи не бачив і орієнтувався в ньому погано. А зараз він гордо стоїть на найнебезпечнішому посту. Тридцять метрів над водою! На самій середині моста. На отій самій точці, куди з виттям і ревінням ось уже три тижні люто, але невдало б'ють бомбами фашистські літаки.

Єфимкіну подобається спокійне, незворушне обличчя цього вартового. Він хотів був сказати йому що-небудь приємне по-туркменському, але, крім російської мови та потрібних у розвідці німецьких слів: «хальт» (стій), «хен-де хох» (руки вгору), «вафен хінлеген» (кидай зброю), Єфимкін нічого не знає, і тому він, прицмокнувши язиком, підморгнувши, ляскає схвально рука об руку і, залишивши туркмена дуже здивованим, хапає на руки маленьку дівчинку, садовить її в корзину і, гойдаючи її, несе повз усміхнених вартових аж до самого кінця мосту.

Там він оддає дитину на руки матері, а сам, обережно озираючись, лізе під крутий укіс, до болота.

Старшині Дворникову, котрий спостерігає за Єфимкіним в бінокль, тепер зрозуміла і військова таємниця і вся операція Єфимкіна. Уранці снарядом розбило фургон із сливами. По шляху ішли бійці і підбрали, але частина слив залишилась, і Єфимкін набирає в корзину, щоб віднести їх своїм товаришам і командирам. Старшина оглядається. Навкруги широчінь і спокій. Правда, за горбами десь іде війна, гудуть вибухи, але це далека і безпечна для моста музика.

Старшина ще раз дивиться на пом'ятий, продірявлений казанок і рішуче шпурляє його через перила.

Та перш ніж казанок встигає пролетіти і бухнутись у теплу сонну воду, лунає уривчасте, що хапає аж за саме серце, виття ручної сирени, і від краю до краю мосту летить тривожний вигук: «Повітря!»

Стрімливо мчать геть захоплені на мосту машини, підводи, люди. Вони ховаються під насип, у канави, звертають на луки, до стіжків сіна, повзуть у ями, ховаються в чагарнику.

Ще одна, дві... три хвилини! І ось він, як блискаючий клинок, гострий, прямий, безмовно затиснутий над водою, у землі в долонях, грізний залізний міст.

Честь і слава сміливим, мужнім вартовим усіх воєнних доріг нашого великого Радянського краю — і тим, що стоять у дрімучих лісах, і тим, що на високих горах, і тим, що в селищах, в селах, у великих містах, біля воріт, на поворотах, на перехресті вулиць,— але яскравіше за всіх горить сувора слава вартового, який стоїть на тому мосту, по якому ідуть навантажені патронами і снарядами поїзди і крокують запислені мужні військові частини, прямуючи до рішучого бою.

Він стоїть на вузькій і довгій смузі заліза, і над його головою відкрите, що реве гулом моторів і загрожує смертю, небо. Під його ногами тридцять метрів пустоти, під якими вилискують темні хвилі. У хвилях ревуть скинуті з літаків бомби, по небу гуркотять вибухи зеніток і з вищанням, скреготом і брязкотом, ударяючись об туго натягнуті металічні ферми, криво і косо летять розжарені осколки.

Два кроки праворуч, два кроки ліворуч.

Оце і весь хід у вартового.

Луки—піхота—мовчать і напружено спостерігають бій.

Але гора — зенітники — у гніві. Гора захищає міст всією міццю і силою свого величезного шквалу.

Протяжно вийот «мессершмітти». Важко ревуть бомбардувальники. Вони кидаються на міст зграями. Їх багато — тридцять, сорок. Ось вони один по одному лягають на бойовий курс. І здається, що вже нема сили, яка перешкодить їм кинутися вниз і шпурляти бомби на самий центр мосту, туди, де, припавши спиною до заліза і зсунувши на лоб важку каску, мовчки стоїть вартовий Бекетов, але гора люто здіймає до неба грізну завісу з вогню і сталі.

Один ворожий літак похитнувся, підстрибнув, захитався і якимось важко пішов униз, на луки, а там зраділо його підхопила на свій станковий кулемет піхота.

І зразу ж сусідній літак, що стрімливо кинувся на ціль донизу, поспішно кинувши бомби, раніше, аніж треба, виривнюється, лягає на крило і зникає.

Бомби летять, як камінний дощ, але вони падають у воду, в пісок, у болото, бо стрій літаків розбитий і розірваний.

Кілька десятків «запалок», яскраво освітлюючи все довкола, падає на настил мосту, але, не чекаючи пожежників, ударом важкого окованого залізом носка, прикладом гвинтівки вартові скидають їх з мосту в воду.

Наспіли «яструбки», і ворожі літаки, переслідуювані ними, безладно відходять.

І ось, перш ніж зв'язківці встигають налагодити поірваний повітряною хвилею польовий провід, перш ніж начальник охорони моста лейтенант Меркулов доповість по телефону в штаб про наслідки бомбування, багато-багато людей, затуливши долонею очі від сонця, напружено дивляться зараз в бік мосту.

Сімсот «літакональотів» зробив уже ворог і більш як п'ять тисяч бомб скинув за тиждень в районі мосту.

Минають довгі, томливі хвилини... п'ять, десять, і раптом...

Згори вниз, з дахів, з вікон, з дерев, з парканів, лунають радісні вигуки:

— Пішли, пішли!

— Наші рушили!

Це зраділі люди побачили, що рушили і пішли через міст наші машини.

— Отже, все гаразд!

До старшини Дворникова, що стоїть біля групи червоноармійців, підходить зв'язківець Єфимкін. Він подає старшині новий залізний казанок. Ставить на землю корзину із свіжою оглушеною німецькими бомбами рибою і каже:

— Добрий вечір! Всі цілі?

Йому навперебій відповідають:

— Акимов поранений. Ємельянов скидав бомбу, пропалив чобіт, обпек ногу.

Старшина бере корзину, веде Єфимкіна до приміщення і бере у лейтенанта нічну перепустку.

Перше ніж зійти під насіп, обидва вони обертаються. Через залізне, що зараз здається ажурним, переплетіння мосту світить місяць.

Далеко на обрії спалахує і повільно пливе по небу голуба ракета.

Ліворуч із сільця долинає хорова пісня. Так, пісня. Так, тут, незабаром після вогню і гулу, дзвінко співають дівчата.

Єфимкін придержує старшину за рукав.

— Високий у вас пост, товаришу старшина! — знову повторює він. — Вдень на двадцять кілометрів навколо видно, вночі — на десять усе чути...

Діюча армія

1941 р.

ВІЙНА І ДІТИ

Тилова залізнична станція на шляху до фронту. Водонапірна башта. Дві струнки старі тополі, низький цегляний вокзал, оточений густими акаціями.

Військовий ешелон спиняється. До вагона з кошиками в руках підбігають двоє посьолкових хлоп'ят.

Лейтенант Мартинов питає:

— Почому смородина?

Старший відповідає:

— З вас грошей не беремо, товаришу командир.

Хлопчак насипає склянку з верхом, так що смородина сиплеться на гарячий пил між шпалами. Він перевертає склянку у підставлений казанок, підводить голову і, прислухаючись до далекого гулу, повідомляє:

— «Хенкель» гуде... Ух!.. Ух! Задихнувся. Ви не бійтесь, товаришу лейтенант, он вони наші пішли винищувачі. Тут німцям по небу проходу нема.

Він підхоплює кошик і мчить далі. Біля вагона лишається його білявий, босоногий братусь років семи. Він зосереджено прислухається до далекого гудіння зеніток і серйозно пояснює:

— Ось! Он там вона бухкає...

Лейтенанта Мартинова це повідомлення зацікавлює. Він сідає на підлогу біля дверей і, звисивши ноги з вагона, ласуючи смородиною, питає:

— Гм! А що ж, хлопче, на тій війні люди роблять?

— Стріляють,— пояснює хлопчак,— беруть рушницю або гармату наводять... і бах! І готово.

— Що готово?

— От іще! — з досадою вигукує хлопчина.— Наведуть курок, натиснуть, от і смерть буде.

— Кому смерть — мені? — І Мартинов спокійно тиче пальцем себе в груди.

— Та ні! — з прикрістю вигукує здивований нетямучістю командира хлопчина.— Прийшов якийсь злидень, бомби на хати шпурляє, на сараї. Он там бабу вбили, двох корів розірвало. От іще! — насмішкувато присоромив він лейтенанта,— наган почепив, а як воювати, не знає.

Лейтенант Мартинов присоромлений. Командири, що біля нього, весело сміються.

Паровоз дає гудок.

Хлопчак, той, що розносив смородину, бере розсердженого братуся за руку, йдучи поряд вагона, спроквола і поблажливо йому пояснює:

— Вони знають! Вони жартують! Це такий народ їде... веселий, відчайдушний! Мені один командир за

«склянку смородини папірець — три карбованці на ходу подав. Ну, я за вагоном біг, біг. А все-таки папірець у вагон сунув.

— От...— схвально хитає головою хлопчина.— Тобі нащо! А він там на війні нехай квасу або ситра купить.

— От дурний! — прискорюючи крок і тримаючись врівень з вагоном, поблажливо говорить старший.— Хіба на війні це п'ють? Та не тулись ти мені до бока! Не крути головою! Це наш «И-16» — винищувач, а німецький гуде важко, з передихом. Війна іде на другий місяць, а ти своїх літаків не знаєш.

Фронтowa смуга. Пропускаючи гурти колгоспної худоби, яку перегонять до спокійних пасовиськ на схід, до перехрестя в селі, машина зупиняється.

На підніжку зіскакує хлопець років п'ятнадцяти. Він щось просить. Худоба мукає, в хмарі куряви ляскає довгий батіг. Торохтить мотор, шофер відчайдушно сигналізує, відганяючи безтолкову худобу, яка не зверне, аж поки не стукнеться лобом об радіатор. Що хлопчині треба? Нам незрозуміло. Грошей? Хліба?

Потім раптом виявляється:

— Дядьку, дайте два патрони.

— Нащо тобі патрони?

— А так... на згадку.

— На згадку патронів не дають.

Даю йому гратчасту оболонку від ручної гранати і стріляну блискучу гільзу.

Губи хлопчини презирливо кривляться:

— Ну от! Яка з них користь?

— Ах, голубе мій! Так тобі потрібна така згадка, щоб з неї була користь? Може, тобі дати оцю зелену пляшку або оцю чорну, схожу на яйце, гранату? Може, тобі одчепити від тягача оту невеличку протитанкову гармату? Лізь у машину, не бреші і говори все прямо.

І ось починається розповідь, сповнена таємних недомовок, вивертів, хоч загалом нам уже все давно зрозуміло.

Суворо зімкнувся навколо густий ліс, лягли поперек дороги глибокі яри, простелились по берегах ріки багністі в очеретах болота. Ідуть батьки, дядьки та старші брати в партизани. А він ще молодий, але спритний, сміливий.

Він знає всі лощинки, всі стежки на сорок кілометрів в окрузі.

Боячись, що йому не повірять, він виймає з-за пазухи загорнутий у клейонку комсомольський квиток: І, не маючи права розповісти більше, облизуючи потріскані за-порошені губи, він жде жадібно і нетерпляче.

Я дивлюсь йому в очі. Я кладу йому в гарячу руку обойму. Це — обойма від моєї гвинтівки. Вона записана на мене. Я беру відповідальність на себе за те, що кожна випущена з цих п'яти патронів куля полетить саме в той, куди треба, бік.

— Як тебе звуть?

— Яків.

— Слухай, Якове, ну навіщо тобі патрони, коли в тебе нема гвинтівки? Що ж ти, з порожньої кринки стріляти будеш?

...Вантажна машина рушає. Яків зіскакує з підніжки, він підстрибує і весело кричить щось нісенітне, безтолкове. Він сміється і загадково свариться мені навздогін пальцем. Потім, вдаривши кулаком по морді корову, що крутилась біля нього, він зникає у хмарі куряви.

Ой, ні! Цей хлопчина закладе обойму не в порожню кринку.

...Діти! На десятки тисяч із них війна звалилась так само, як і на дорослих, вже хоч би тому, що скинуті над мирними містами фашистські бомби мають однакову силу.

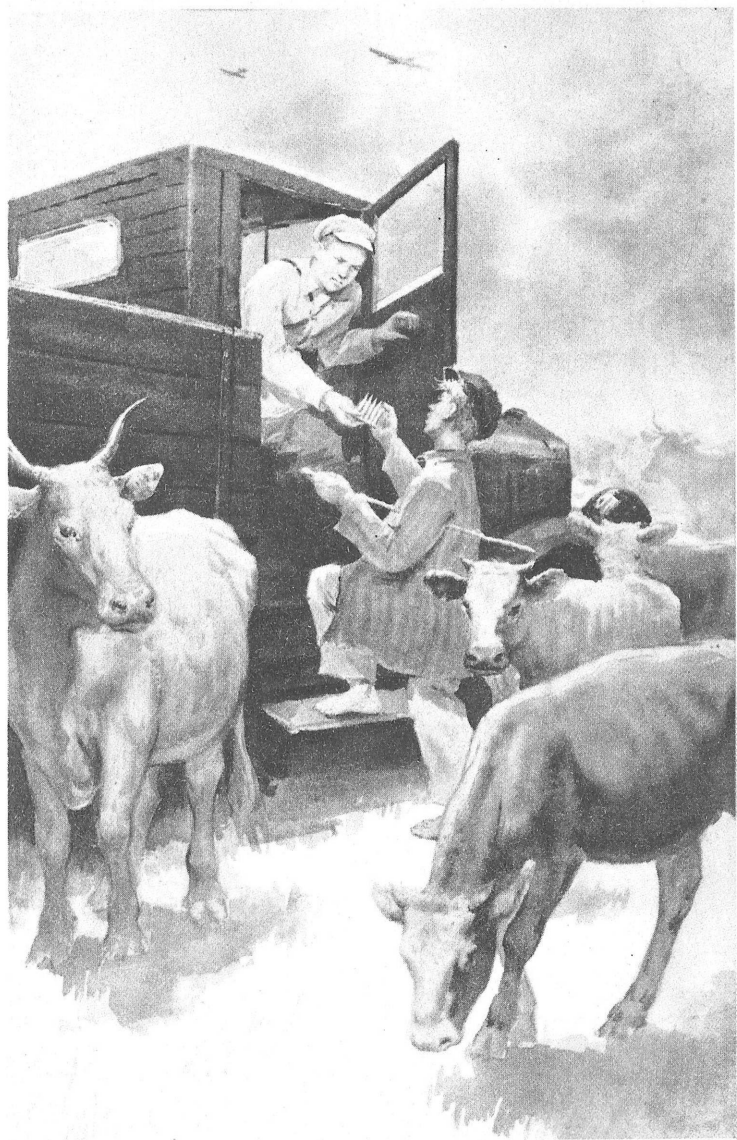
Гостро, частіше гостріш, аніж дорослі, підлітки — хлопці, дівчата — переживають події Великої Вітчизняної війни.

Вони жадібно, до останньої крапки, слухають повідомлення Інформбюро, запам'ятовують усі деталі героїчних вчинків, випишують імена героїв, їхні звання, їхні прізвища.

Вони з безмежною повагою проводжають ешелони, що йдуть на фронт, з безмежною любов'ю зустрічають прибулих з фронту поранених.

Я бачив наших дітей у глибокому тилу, в тривожній прифронтовій смузі і навіть на лінії самого фронту. І всюди я бачив у них величезну жадобу діла, роботи і навіть подвигу.

Перед боєм на березі одної річки зустрів я нещодавно хлопчину.

До стор. 216

Розшукуючи корову, що кудись зайшла, щоб скоротити собі дорогу, він переплив ріку і несподівано опинився в розташуванні німців. Сховавшись в кущах, він сидів за три кроки від фашистських командирів, які довго розмовляли про щось, тримаючи перед собою карту.

Він повернувся до нас і розповів про те, що бачив.

Я в нього спитав:

— Стривай! Але ж ти чув, що говорили їхні начальники, це ж для нас дуже важливо.

Хлопчина здивувався:

— Так вони ж, товаришу командир, говорили по-німецькому!

— Знаю, що не по-турецькому. Ти скільки закінчив класів? Дев'ять? Так ти ж повинен був хоч що-небудь зрозуміти з їх розмови!

Він сумовито і з гіркотою розвів руками:

— Ех, товаришу командир! Коли б же я про цю зустріч знав раніше...

Минуть роки. Ви станете дорослими. І тоді в хорошу годину відпочинку після великої і мирної праці ви будете з радістю згадувати про те, що колись, у грізні дні для Батьківщини, ви не плутались під ногами, не сиділи згорнувши руки, а чим могли допомагали своїй країні в її тяжкій і дуже важливій боротьбі з людиноненависним фашизмом.

Діюча армія

1941 р.

У ДОБРУ ПУТЬ!

Діти!

Безперестанку гудуть паровози. Відходять довгі ешелони. Це ваші батьки, брати, рідні, знайомі йдуть на фронт — туди, де відважна Червона Армія веде з ворогами бій, рівного якому ще ніколи на світі не було.

Ночами, відбиваючи напади ворожих літаків на наші міста і села, сліпуче спалахують вогні прожекторів, грізно гуркотять гармати наших зенітників.

Ранком ви чуєте слова військової команди, мірний тупіт. Це повз вікна вашої школи проходять батальйони народного ополчення.

Але так само, як і завжди, ні на день, ні на годину пізніше першого вересня ви починаєте своє шкільне навчання.

У добру путь!

Цей суворий, грізний рік покаже, хто з вас дійсно працюючий, стійкий і мужній.

В цьому році ви повинні будете не тільки добре вчитися, не тільки кріпити дисципліну — цю основу перемоги в тилу і на фронті,— ви повинні будете багато працювати, допомагаючи старшим дома, у дворі, на заводі, в полі — всюди і всім, чим можете.

Гріш ціна тому палкому стратегові, який, стоячи і тикаючи пальцем в карту, азартно і доладно провіщає ворогові загибель, змахом руки оточує і знищує його полки й дивізії, а сам боїться натерти мозоль на своїй долоні, принести відро води, вимити підлогу або викопати з грядок мішок картоплі.

Ганьба тому «герою», який мріє, скочивши на коня, кинутися в гущу бою і порубати шаблею десяток-другий танків, а сам боком-боком, полохливо намагається ухилитися, звалити на плечі товаришів усю чорну і непарадну роботу.

В пошані у нас всюди ті чесні, скромні діти-трудівники, піонери-тимурівці, які за прикладом своїх батьків і старших братів наполегливо вчать, працюють, терпеливо вивчають складну військову справу, допомагають родинам бійців і піклуються про наших героїв-ранених.

Цього забагато? Так! Цього немало. Але для перемоги потрібні чималі зусилля.

Країна про вас завжди дбала, вона вас виховувала, вчила, голубила і частенько навіть пестила.

Настав час і вам — не словами, а ділом — показати, як ви її ціните, бережете і любите.

Діюча армія

1941 р.

БІЛЯ ПЕРЕДНЬОГО КРАЮ

Біля проходу через важку, обшиту грубими баполами барикаду міліціонер перевірів мою перепустку на вихід із обложеного міста.

Він порадив мені підїхати до передової лінії на попутній машині або підводі, але я відмовився. День був погожий, і дорога недалеко. А крім того, на пагорках по машинах іноді стріляли мінами. На одну людину міну витрачати — немає рації. Та й на випадок чого пішому завжди легше вчасно бухнутись в придорожню канаву.

Я йшов повз спустілі, покинуті будиночки з забитими вікнами і зачиненими ворітьми. Було тихо. Торохтів млинок-тріскачка, і полювали за горобцями голодні кішки.

Через сади, де жовтіли розмиті дощем бомбозахисні траншеї, я вийшов на схил яру і зачепив ногою за польовий провід. Прикинувши напрям, я пішов по проводу навпростець, бо мені потрібні були люди.

Раптом почувся удар. Здавалось, що гримнув він над самим гребенем моєї сталльної каски. Миттю я перелетів у стару воронку, обережно глянув навколо і побачив недалеко замаскований пагорок дзота, з темної щілини якого стирчав ствол приземистої гармати.

Я спустився до дзота і, поздоровкавшись, спитав у старшого сержанта, чим його люди зараз зайняті.

Зрозуміла річ, що, перше ніж мені відповісти, сержант перевіряв мою перепустку, документи. Спитав, як живе Москва. Тільки після цього він готовий був відповідати на мої запитання.

Але ось далеко, праворуч, почувлись дуже часті вибухи.

Телефоніст голосно запитував сусідній дзот у телефонну трубку:

— Що там у тебе? Говори голосніше. Чому ти говориш так тихо? А, біля тебе рвуться міни! А ти гадаєш, що коли будеш говорити голосно, то вони злякаються?

Від таких простих слів спалахнули усмішки в притихлому настороженому дзоті. Потім пролунала сувора команда, і ревнола наша гармата.

Її підтримали сусіди. Вороги відповідали. Вони били снарядами «205» і далекобійними мінами.

Міни. Про них уже багато писали. Писали, що вони ревуть, виють, гудуть, похропують. Ні! Звук на польоті у міни тоненький і мелодійно-сумовитий. Вибух сухий і різкий. А вищання осколків, що розлітаються, схоже на нявчання кішки, якій зненацька важким чоботом наступили на хвіст.

Товсті, скріплені залізними скобами колоди стельово-

го накату здригаються. Крізь щілини на плечі, за комір сиплеться суха земля. Телефоніст поквапливо накриває каскою миску з гречаною кашею, не перестаючи голосно кричати:

— Правіше, ноль двадцять п'ятьма снарядами! Тепер точно! Швидкий вогонь!

Через п'ять хвилин вогневий шквал з обох боків, наче обрубаний, вщухає.

Очі у всіх горять, лоби вогкі, люди п'ють з шийки фляг. Телефоніст запитує сусідів, що і де трапилось.

Виявляється: у одного повітрям перекинуло бак з водою; у другого перервали полковий телефонний провід; у третього справа гірша: пробили крізь амбразуру осколком щит гармати і поранили в плече кращого батареїного навідника; у нас накопало навколо ям, воронок, розірвало на шматки і закинуло, мабуть, за хмару, один промоклий чобіт, підвішений червоноармійцем Конопльовим коло дерева на сонечку для просушки.

— Ти не шахтар, а гава,— докірливо бурчить сержант на червоноармійця Конопльова, який задумливо і здивовано втупився на уцілілий чобіт.— Тепер час военний. Ти повинен був взяти мотузочку і провести звідси до чобота зв'язок. Тоді, тільки що, смикнув і витяг чобіт із сектора обстрілу в укриття. А тепер у тебе нема вигляду. Подруге, червоноармієць в одному лівому чоботі ніякої бойової цінності не має. Ти бери свій чобіт у руки, неси його як факт до старшини і поясни йому своє сумне становище.

Поки всі, обернувшись, з цікавістю слухали ці повчання, крізь двері дзота хтось увійшов. На прибулого спершу уваги не звернули: думали — хтось свій із гарматної обслуги. Потім спохватились. Сержант підійшов віддавати начальникові рапорт.

З якогось єдиного, ледь вловимого руху мені стало зрозуміло, що цю людину тут і поважають і дуже люблять.

Обличчя заусміхались. Люди поспіхом поправляли пояси, обсмикували гімнастюрки. А червоноармієць Конопльов швиденько заховав свою босу ногу за порожні ящики з-під снарядів.

Це був старший лейтенант Мясников, командир батальйону.

Ми пішли з ним вздовж запасної лінії оборони, де

червоноармійці — переважно донецькі шахтарі — дружно і вміло копали ходи сполучення та окопи повного профілю.

Кожен із цих бійців — це інженер, озброєний сокирою, киркою і лопатою. Плутані лабіринти, укриття, гнізда, бліндажі, амбразури вони будують під вогнем швидко, вміло і міцно. Це народ бувалий, мужній і винахідливий. Ось назустріч нам із-за кущів по видолинку вийшов червоноармієць. Присутність командира його на мить спантеличує.

Бачу, командир насупився, мабуть вбачив якийсь непорядок і зразу зробить червоноармійцеві зауваження. Але той, не розгубившись, іде просто назустріч. Він веселий, міцний, широкоплечий.

Наблизившись метрів на п'ять-сім, він переходить на уставний, «печатний» крок, прикладає руку до пілотки і, підвівши голову, урочисто і молодцювато проходить мимо.

Командир зупиняється і регоче.

— Ну боєць! Ну молодець! — захоплено заливається він, дивлячись услід бійцеві, що зник в окопі.

І на мое здивоване запитання відповідає:

— Він (боєць) ішов у пілотці, а не в касці, як належить. Помітив командира, діватися нема куди. Він знає, що я люблю виправку, дисципліну. Щоб зам'яти діло, він і рвонув повз мене, як на параді. Шахтарі! — з любов'ю вигукнув командир. — Бувалі й розумні люди. Коли б мене посилали в іншу частину, я пішов би в штаб і за своїми шахтарями плакав би.

Ми пробираємось до переднього краю. На одному з поворотів командир зачепив плащем за держак лопати. Щось під вилогою його плаща дуже яскраво блиснуло. На першому ж уступі я обережно, скоса заглянув зверху на груди командирської гімнастюрки.

Ага, он воно що: там, під плащем, горить «Золота Зірка». Він, лейтенант, — Герой Радянського Союзу.

Та ось ми вже і біля самого переднього краю. Бою нема. Ворог тут наткнувся на тверду стіну. Але бережись! Тут, нагорі, все прострілюється і ворогом і нами. Тут владають добре замасковані снайпери. Тут вузький, як жало, кулемет «ДС» може випустити крізь амбразуру від семи-сот до тисячі куль в одну точку з одного ствола за одну хвилину.

Тут, на підступах до міста, безславно склав свої п'яні

голови не один фашистський полк. Тут була розгромлена начисто вся дев'яносто п'ята німецька дивізія.

Іде одиночна стрілянина. Через вузьку щілину уже добре видно замаскований вал ворожих окопів. Ось щось за горбом ворухнулось, шарахнулось і під пострілом зникло.

Темна сило! Ти тут! Ти поряд! За нашою спиною стоїть світле, велике місто. І ти з своїх чорних нір дивишся на мене своїми пожадливими, безбарвними очима.

Іди! Наступай! І прийми смерть від оцих важких шахтарських рук. Від оцього високого спокійного чоловіка з його хоробрим серцем, що горить золотою зіркою.

Діюча армія

1941 р.

РАКЕТИ І ГРАНАТИ

Десять розвідників під командою молодого сержанта Ляпунова крутою стежкою спускаються до річного броду. Бійці поспішають. Сутеніє, і треба встигнути востаннє на ніч покурити в покинутому пастушому курені, поблизу якого розташувався і окопався польовий караул сторожової застави.

Далі — десь на тім березі — ворог. Його треба розшукати.

Поки десять чоловік лежачи — голова до голови — жадібно затягуються міцним махорковим димом, начальник розвідки молодий сержант Ляпунов такого ж молодого начальника караулу сержанта Бурикіна попереджає:

— Як підемо назад, то я тобі, голубе, з того берега перепустку горлати не буду. І ти з цього приводу стрілянину по мені не здумай зчиняти. Я вишлю бійця вперед. Ти його гукни з берега на воду тихо. Він підійде, тоді скаже.

— Знаю, — поважно відповідає Бурикін. — Наука нехитра.

— Отож, нехитра! А вчора вартовий так дуже крикнув, що ворог міг би почути. Що на тому березі? Тихо?

— Дві ракети отак у напрямку. Потім два постріли, — пояснює Бурикін. — Іноді вітер подме — торохтить щось.

Так! Потім літак прилітав, розвідник. Покружляв, покружляв та он туди, сволота, зник.

— Літак — хижак неба, — солідно говорить сержант Ляпунов, — а наше діло — нишпорити по землі, по траві та по лісу. Ну! — суворо повертається він. — Що, покурили? Яка в мене мрія — це некуряща розвідка, а вони без тютюнової соски жити не можуть.

Почепивши собі на ший патронташі, тримаючи над головою гвинтівку і гранати, темний ланцюжок переходить річку.

Голубуватим вогником мерехтить над хвилями яскравий циферблат компаса на руці сержанта.

Вибравшись на узлісся, сержант відстібає світлий компас, ховає його в кишеню, і безмовна розвідка зникає в лісовій хащі. Ядро розвідки рухається по лісовій стежці. Двоє попереду, по два ліворуч і праворуч. Через кожні десять хвилин без годинника, без команди, керуючись самим відчуттям, розвідка зупиняється. Упершись прикладами в землю, ставши на коліна, затаївши подих, люди напружено вслухаються в нічні звуки і шерехи.

Чш! Заспівав десь іще не зжертий німцями півень.

Потім щось вдалині загуло, брязнуло, так наче стукнулись буферами два порожні вагони.

А ось щось заторохтіло... Це мотор. Тут десь нікають мотоциклісти. Їх треба розшукати що б там не було.

Із темряви виринає червоноармієць Мельчаков і задихано доповідає:

— Товаришу сержант, на пагорку, через дорогу, під ногами — провід.

Сержант іде вперед. Він обмацує провід рукою і міркує: іти по проводу ліворуч чи праворуч? Але виявляється, що ліворуч провід пішов у грузьке болото. Нога грузне, і чобіт насилу витягується з липкої грязюки. Праворуч те саме.

До сержанта підходить Мельчаков, виймає ніж і пропонує:

— Дозвольте, товаришу сержант, я провід переріжу.

Сержант Мельчакова спиняє. Він хмуриться, потім хапає провід, намотує його на піхви штика і з натугою тягне. Провід піддається. В болоті щось чавкає. І ось на дорогу виповзає важкий камінь.

Сержант торжествує. Ага, значить — провід фальши-

вий. Так і є, на другому кінці проводу прив'язаний і закинутий в осок кусок залізної ресори.

— «Переріжу, переріжу!» — передражнює сержант Мельчакова. — «Товаришу сержант, доповідаю, що телефонний зв'язок між двома батальйонами болотяних жаб знищив». Дуже ти, Мельчаков, на все квапливий. Іди вперед. Шукай. Десь неподалеку тут є справжній провід.

Знову чути попереду пирхання мотора. Розвідка посувається плазом по піщаному узліссі. Звідси видно за чагарником силует хати. Біля хати — паркан. За парканом — невиразний шум.

Сержант пошепки наказує:

— Приготувати гранати. Підповзти до паркана. Я з трьома іду вперед справа. Гранати кидати точно в тому напрямі, куди я дам пологий удар червоною ракеткою.

Приготувати гранати — значить: клац — звод, клац — запобіжник, клац — і капсуль на місце.

І ось він, схований, готовий вибухнути вогонь, лежить на грудях, біля самого серця.

Минає хвилина, друга, п'ять, десять. Ракети нема. Нарешті з'являється сержант Ляпунов і наказує:

— Розрядити гранати. Хата покинута. Це б'ється на подвір'ї, біля сарая, поранений кінь. Швиденько піднімайся. Візьмемо ліворуч. Чуєте? Німці десь тут, за гіркою.

До сержанта підходить Мельчаков. Він переступає з ноги на ногу і праву руку, стиснуту в кулак, тримає якось дивно навідліт.

— Товаришу сержант, — зніяковіло говорить він, — у мене граната — не «пляшка», а «Ф-1», «лимонка». І ось — наслідок сумний.

— Який наслідок? Що ти бурмотиш?

— Вона, товаришу сержант, стоїть на бойовому зводі.

В одну мить, інстинктивно від Мельчакова всі шарахаються.

— Хімік! — відчайдушним шепотом вигукує сторопільний сержант. — Так ти що... уже чеку висмикнув?

— Так, товаришу командир. Я думав: зараз буде ракета, і я її мерщій кину.

— «Кину, кину!» — огризається сержант. — Ну, тепер тримай її в кулаці і не розтуляй руки хоч до самого світанку.

Становище у Мельчакова незавидне. Він поспішив, і

бойок гранати тепер тримається лише затиснутою в долоні скобою. Вставити запобіжник, не світячи, не можна. Кинути гранату в ліс, у болото не можна теж — буде зірвана вся розвідка. Бійці на ходу пошепки Мельчакова лають:

— Ти куди, хлопче, до людей тулишся? Ти йди собі обіч.

— Куди йому обіч? Нехай іде дорогою, де рівніше, а то об корінь зачепиться та як бахне.

— Не махай рукою, не на параді. Ти її тримай, гранату, обома руками.

Врешті у ображеного Мельчакова забирають гвинтівку і його з гранатою посилають уперед, головним дозорним.

Через кілька хвилин ядро розвідки натрапляє на нього — він сидить на краю дороги.

— Ти чого?

— У мене тут під ногою провід,— похмуро повідомляє Мельчаков.

Розвідка іде по проводу. Раптом тріскотнява моторів чується зовсім поряд. Блиснув і погас вогонь. Попереду, біля колгоспних сараїв, шум, рух. Сержант, за ним вся розвідка падають на землю і повзуть геть від дороги, на якій ось-ось, мабуть неподалеку, стоїть сторожова охорона.

Двісті метрів розвідка повзе хвилин сорок. Потім довго лежить нерухомо, прислухаючись до шуму, тріскотняви та звуків незнайомої мови.

Сержант смикає Мельчакова за п'яту і показує йому на заряджену ракетницю. Мельчаков, зрозумівши, мовчки киває головою. Сержант відповзає.

Знову одна, друга довгі хвилини. Раптом червоною гадючкою, показуючи напрямок, спалахує кинута сержантом ракета.

Мельчаков схоплюється і з усієї сили кидає свою гранату через дах сарая.

Лунає грім, потім виття, потім оглушливий тріск моторів зливається з тріском німецьких автоматів.

Розвідники починають стріляти.

Займається солом'яна стріха сарая. Світло. Видно ворогів. Так і є — це мотоциклетна рота.

Та ось у безладний тріск автоматів втручаються важкі кулемети.

Перерізавши в кількох місцях провід, розвідка відходить.

Стрілянина позаду не вщухає. Тепер вона буде тривати до світанку.

Поночі. Далеко, на тім березі, прокинувся, звичайно, командир роти. Він чує цю стрілянину і думає зараз про свою розвідку.

А його розвідники ідуть лісом дружно і швидко. Несердито лають вони тепер довгоногого Мельчакова. Нетерпляче мацають кишені з махоркою.

І, щоб хоч за рікою, в курені, він дав їм досхочу накуритися, дружно і голосно вихваляють вони свого молодого сержанта.

Діюча армія

1941 р.

ТВОРИ РІЗНИХ РОКІВ

СЕРЬОЖКА ЧУБАТОВ

Коло багаття на відпочинку після великого переходу засперечались червоноармійці.

— Помирати нікому не хочеться,— сказав Серьожка Чубатов.— Про це ще в старовину філософи відкриття зробили. Та й так, сам по собі з досвіду знаю. Але, звичайно, теж — смерть всяка буває. Якщо, приміром, підійдеш ти до мене і скажеш: «Дай я тебе прикладом по голові стукну»,— то, ясна річ, не погодишся, і аж ніяк. Бо з якої речі? Невже вона, голова, у мене для того й створена, щоб по ній прикладом або ще яким стороннім предметом ні за що ні про що стукали?

Інша справа, коли війна. Там на це зважати не доводиться. Я, може, в громадянську, тільки побачивши білого офіцера, шаленів, гадаю, що і він теж,— бо вороги ми, і нема між нами ніякої середньої лінії. Ось чому на фронті, хоч і не вважав я себе надто хоробрим — не потаю, і від кулі гнувся і від снаряда іноді дроз проймав, а все-таки заглушав я в собі всі інстинкти і йшов свідомо: коли наказували вперед — то вперед, коли назад — то назад. А візьміть до уваги ще таку річ: боягуз частіше гине, ніж відчайдушна людина. Боягуз, він діє під час небезпеки по-дурному, навіть щодо врятування власної своєї шкіри. Наприклад, кавалерія напад зробила, а він кидається навтікача по рівному полю. І не тямить того, що від коня все одно не втечеш, а ззаду людину, яка біжить, куди легше шаблею різонуту.

Пригадується мені такий випадок. Одного разу відірвалися ми вчотирьох від своїх, загубились, заплутались

і вийшли в широке поле. Стоять на тому полі три дуби на пагорку, а попереду болітце маленьке — пройти по ньому можна, але хлюпко. Тільки-но сіли ми під тими трьома дубами, води напилися і почали радитись: куди йти, де своїх розшукувати, аж раптом бачимо — скаче в наш бік кінний роз'їзд вершників з двадцять. І не те важливо, що роз'їзд, а те, що явно петлюрівський.

«Ну, — думаємо ми, — прийшов час у безстрокову йти». Навколо — як на долоні, сховатися ніде, тікати нікуди. Говорить мені Васько Сундуков: «Давайте, хлопці, тікати щодуху. Може, встигнемо до лісу добігти». А де вже тут добігти, коли до лісу добрих дві версти! І відповів я йому з гіркою: «Біжи не біжи, Васю, а помирати, мабуть, все одно доведеться. Тебе не держу, а сам не побіжу». І як я є корінний піхотинець, то не люблю шабель, особливо коли ними ззаду по черепу. Та до того ж від кулі й смерть легша.

А день був такий барвистий, гречка медом пахла, пташки якісь, будь вони неладні, душу роз'ятрюють. І ніякої ж тобі охоти помирати — але доля.

Стали ми за трьома дубами в ряд. Дивлюсь, Васько партквиток з кишені виймає з наміром. І сказав я йому тоді суворо: «Залиш, Василю, квиток у цілості! Все одно в полоні нам нікому не бути». І хитнув він тоді головою з таким виразом, що: «ех, де наше не пропадало». І, приклавши гвинтівку до плеча, grimнув в бік роз'їзду, що наближався. Отак-то... Питаєте, що далі було? А було далі ось що. Пробували вони нас з наскоку взяти, — ні, не виходить діло: по болітцю кінь ступою йде, в'язне, а вершники під кулю попадають. Розсипалися цепом, оточили нас, почали кільце стискувати. А нам що — стискуй, нам все одно пропадати. І така їх, видно, досада взяла, не хотілось їм, видно, через чотирьох чоловік на рожен лізти, то вирішили змором узяти. Ручний кулемет притягли, і почалася така пальба, що можна подумати — між собою два батальйони бій ведуть. Ну, через кілька годин патронів у нас стало обмаль, і Васько з строю вибув, куля йому плече пробила. Взагалі, справи — кінець. Тільки раптом чуємо ми, що з-за лісу застрочив кулемет. Посхоплювались петлюрівці; бачимо ми — від узлісся люди біжать... Матінко, богородице лісна, та це ж наші! Виявляється, прибігли до них у село пастухи й доповідають, що йде у нас справжній бій. Наші було навіть не

повірили спочатку. Який бій, з ким бій, коли поруч жодної червоної частини немає...

Ну, от і все. А говорю я це ось до чого, — закінчив Серьожка Чубатов.— За це саме діло нам ордени дали. Значить, вроді б за хоробрість. А чи так воно, що за хоробрість,— про це я сам себе часто питаю і так думаю: яка ж тут хоробрість, коли просто помирати не хотілось і старалися ми відтягти це діло, поки патронів не вистачить! Просто, по-моєму, за здоровий глузд дали. Тобто коли і так і сяк кінець виходить, то помри ти краще за що-небудь, ніж ні за що,— помри з толком, щоб від цього червоним користь була, а білим шкода. Я тільки так і розумію, і коли мені нагадують тепер: «Серьожко, та ти ж герой»,— мені навіть якось ніяково стає. Холера б тебе взяла, та який же я герой, коли просто так треба було, а ніяк інакше не можна!

Але хлопці, дослухавши розповідь, навіть головами захитали, а комсомолец Мишко Заплатін сказав нерішуче:

— Так от, по-моєму, Серьожо, це героїзм і є... коли людині тяжко доводиться, а вона ще думає, як би померти недаремно. От коли б усі...

І почалися тоді палкі суперечки між хлопцями. Очі заблищали, хвилюються, гарячаться, і кожен хоче довести своє, і видно, що кожний сподівається довести це не стільки словами, скільки ділом у вогневих рішучих битвах славного майбутнього.

1927 р.

ЛЕВКО ДЕМЧЕНКО

ВИПАДОК ПЕРШИЙ

Був оцей Демченко, по суті, непоганим червоноармійцем. І в розвідку часто ходив, і в секретни ставати сам напрошувався. Тільки був цей Демченко немовби з фокусом. З усіма нічого, а з ним обов'язково що-небудь та й трапиться: то від своїх відстане, то заблудиться, то раптом зникне на день, на два, а коли хлопці по ньому й поминки вже справлять, вирине раптом знову і, регочучи відчайдушно, кине на землю замок від петлюрівського

кулемета або ще що-небудь, розповідаючи при цьому не-ймовірні історії про свої пригоди. І повірити йому було важко, і не повірити ніяк не можна. Іншого б на його місці давно орденом нагородили, а Левка ні. Та й неможливо нагородити, бо всі вчинки його були якісь шалені — начебто для пустощів. Одного разу, будши в дозорі, потрапив він на два ящики патронів, кинутих білими, пробував їх підняти — важко. Тоді перетягнув їх ременями, нав'ючив на корову, що паслася тут же, так і доставив патрони на заставу.

Проте, нічого таїти, любили його, негідника, і червоноармійці, і командири, бо хлопець він був веселий, бадьорий. Чи в дощ, чи в холод іде собі насвистує. А коли на привалі танцювати почне — так із сусідніх батальйонів прибігають дивитися.

Було це у Волинській губернії. У 1919 неспокійному році. Блукали тоді банди по Україні незчисленими табунами. І стільки було банд, що коли перелічити всі, то й цілого зошита не вистачить. Посадили наш загін у вагони і відправили через Коростень до Новоград-Волинського. Ідемо ми помаленьку: попереду колію розібрано. Полагодимо — просуваємось далі, а в цей час позаду розберуть. Повернемось, полагодимо — і знову вперед, а там уже знову розібрано. Так і металися назад і вперед.

Поїхали ми якось до станції Яблунівка. Маленька станція в лісі — живої душі немає. Ну, зупинилися. Хлопці розбрелися, багаття розклали, ранішній чай кип'ятять, картоплю варять. І ніхто уваги не звернув, що перекинув Левко карабін через плече і зник кудись.

Іде Левко лісовою стежкою і думає: «Минулого разу, як ми сюди приїздили, недалеко на млині мірошника захопили. Був той мірошник зонайперший бандит. А син його — здоровило — втік тоді. Треба підкрастися, чи не дома він зараз?»

Пройшов Левко з півверсти, бачить — виглядає з-за листя покрівля хутора. Ну, ясна річ, сховався Левко за гілки й спостерігає, чи немає чого підозрілого: чи не іржуть бандитські коні? Чи не дзвякають петлюрівські обрізи?.. Ні, нічого, тільки жирні гуси, гріючись на сонці, плавають у болітці та кричить пересвистами болотяний птах-кулик. Підійшов Левко і гвинтівку напоготові дер-

жить. Зазирнув у вікно — нікого. Тільки раптом виходить з хати стара мірошничиха. Ніс крючком, брови кінською гривною. Аж остовпів Левко, глянувши на неї. І говорить ця хижа баба ласкавим голосом:

— Заходь у горницю, солдатику, може, щось поїси.

Іде Левко сінцями, а баба за ним. І бачить Левко зліва дверцята — в комірчину, мабуть. Розчинив він і глянув на всяк випадок — чи не сховався там хто. Не встиг Левко придивитися як слід, як штовхнула його з усієї сили в спину баба і зачинила за ним із злорадним сміхом двері.

Підвівшись, стрибнув назад Левко, рвонув клямку — пізно.

«Ну,— думає він,— пропав!» Кругом нікого, один у бандитському гнізді, а баба вже неприємним голосом якогось чи то Гаврила, чи Вавила кличе. Збіжаться бандити — кінець.

І тільки-но почав настроювати себе Левко на панахидний лад, як раптом розсміявся весело і подумав про себе: «Нічого у тебе, мамашо, не вийде».

Засунув він засув зсередини. Дивиться — кругом мішків навалено, стіни товсті, в стінах замість вікон щілини вирубано. Скоро сюди не доберешся. Скрутив він тоді цигарку, закурив. Потім виставив гвинтівку в щілину і почав спокійно садити постріл за пострілом у сонце, у місяць, у зірки та інші небесні планети.

Чує він, що біжать уже звідкись бандити, і думає, затаюючись махоркою: «Біжіть, хай вас дідько візьме! А наші стрільбу зараз почують — миттю зацікавляться».

Так воно й вийшло. Сунувся хтось двері ламати, Левко через двері два рази бахнув. Стали крізь стіни в Левка стріляти, а він за мішки з борошном сховався і лежить краще ніж в окопі. Так не минуло й двадцяти хвилин, яквилітає вихором з-за кущів взводний Чубатов із своїми хлопцями. І зчинився між ними бій.

Вже коли кінчилася перестрілка і зайняли червоні хутір, гукає з комірчини Левко:

— Гей, відімкніть!

Здивувалися хлопці:

— Чий це знайомий голос з комірчини гукає?

Відімкнули і остовпіли здивовані:

— Ти як тут опинився?

Розповів Левко, як його баба обдурила,— хлопці ну реготати.

Але три наряди поза чергою ротний дав — не ходи, куди не слід, не питаючись. Засвистів Левко, посміхнувся і поліз на дах спостерігачем.

ВИПАДОК ДРУГИЙ

Одного разу, перед тим як виступити в похід до села Огнища, сказав Левкові міліціонер на станції:

— Поруч з Огнищами сільце є, Капищами зветься. Стоїть воно зовсім близько, сажнів за двісті — так що городи сходяться. Ну, так от, сам я звідти, хатина край села. Зараз у ній нікого немає. В льоху, в кутку, за мотлохом різним, шаблю я сховав, як з дому йшов. Хороша шабля, козацька, і темляк на ній з срібною бахромою.

І запала Левкові в голову ця шабля, так що встряв через неї дурень у таку халепу, що й зараз, як згадаєш, моторошно.

Дійшли ми з загonom до Огнища. А місце таке гибле, за кожним гайочком ворог підстерігає, у кожній межі бандит ховається. На вулицях пусто, мов після холери, а загибеллю кожен куц, кожен стіг сіна дише.

Поки загін те та се, підводи набирав, халупи оглядав, Левко, хай йому грець, ушився. Пройшов повз огнищанські городи, потрапив на гірку в Капище. Навколо мертва тиша. Димарі димлять, горщики на припічках гарячі, а в халупах ні душі. Хто бідніший — давно в Червону пішов, хто багатший — обріз за спину та в балках поховалися.

Іде Левко. Карабін наготовів, озирається. Знайшов крайню хатинку, відірвав дошки від дверей і опинився в горниці. А там пил, прохолода, видно, що давно господарі залишили хатину. Знайшов він кільце від льоху і сіпнув його. Внизу темно, гнилко, вогкість смертю пахне. Поморщився Левко, але поліз.

Близько години, мабуть, порпався, поки знайшов шаблю. Дивиться і лається. Набрехав безбожно міліціонер — нічого в шаблі незвичайного: піхви з боків обтерті, а темляк тьмяний і бахрома наполовину повисмикувана. Вилаявся Левко, а все-таки забрав знахідку і виліз на вулицю.

Проїшов Левко кроків з десять — зупинився. І холодно чомусь стало Левкові, хоч пекло сонце нещадною спекою липневого неба. Дивиться Левко і бачить як на долоні внизу сільце Огнище, поля невижаті, болітця в осоці, гаї, струмочки. Усе це прекрасно бачить Левко — свого загону не бачить. Як провалився загін.

Здрігнувся Левко й озирнувся. А того йому моторошно стало, що коли пішов загін, то оживуть зараз кущі, зашелестить листя, заколишеться незжате жито, і коряві обрізи, висунувшись звідусіль, принесуть смерть самотньому червоноармійцеві, що відстав від загону. Перебіг вулицю, вибрався до солом'яних клунь. Немає нікого. Ніхто ще не встиг помітити Левка. Дивиться він і бачить, що від обрію наче блохи скачуть. І зрозумів тоді Левко — кіннота петлюрівська просто сюди йде. Або батька Соколовського, або отамана Струка — і так і сяк погано!

Забіг він в одну клуню, а в ній мало не доверху соломи та сіна набито. Зліз він на самий верх, доповз до кутка і став сіно розгрібати. Розгрібає, а сам усе нижче опускається. Так докопався до самого низу. Зверху його сіном прикидало; крізь плетену стіну повітря проходить і навіть видно трохи, але тільки задвірки.

І що б ви думали? З іншим на його місці удар би стався: сам-самісінький, у селі тупіт — банда наїхала. А Левко сів, шматок сала з сумки витяг і їсть, а сам думає: «Тут мене не знайдуть, а вночі, якщо розумно діяти, виберусь». Підклав під голову речовий мішок і заснув — тим більше, що три ночі перед цим спокою не було.

Прокидається — ніч. В щілинку зірки видно і місяць. Зірки ще сяк-так, а місяць уже зовсім не до речі. Вибрався він наверх і поповз рачки. Раптом чує близько розмову. Насторожився — пост за десять кроків. Ліг тоді Левко на живіт — в одній руці карабін, в другій шабля — і поповз, як ящур. Підібгає ліву ногу, висуне праву руку з карабіном, потім безшумно випростається. Так майже рядом проповз мимо поста. Усе було б добре, тільки раптом відчуває, що під животом баговиння пішло. І так заповз він у болото. Кругом твань — багно, вода під горло підходить, жаби горло деруть. І вперед повзти лежачи ніяк, і стоячи йти не можна — зразу з поста помітять і зіб'ють. Місяць світить, як на свято, петлюрівці всього за п'ятнадцять кроків, і нікуди не поткнешся. Що робити? Подумав тоді Левко, висунувся обережно з води, зняв з

пояса бомбу, націлився і з усієї сили метнув її вгору, через голови петлюрівського караулу. Впала бомба далеко з другого боку, так бахнуло по кущах, що тільки тріски в небо полетіли. Петлюрівці посхоплювались, кинулися на вибух, стрільбу відкрили в інший бік, а Левко підвівся і по болоту — хода. Вибрався на суше, поповз житом і запетляв, закружляв — тільки його й бачили.

На світанку до станції дійшов. Хлопці аж роти пороззявляли — знову живий, чорт! Ротний вислухав його розповідь, знову наряди дав: не вештайся, де не слід, без пуття; але все-таки потім, коли пішов Левко, сказав ротний хлопцям:

— Дурощів у нього в голові багато, а винахідливість є. Якщо його на курси віддати та вимуштрувати добре, хороший з нього боець може бути, з ініціативою.

А шаблю Левко кашоварові віддав, нехай в обозі буде. І то правда. Ну нащо піхотинцеві шабля? Своєї ноші мало, чи що?

ВИПАДОК ТРЕТІЙ

Було це вже під Києвом. Точилися тоді гарячі бої, і відбивались відчайдушно наші частини одночасно і від петлюрівців і від денікінців. Стояла наша рота у прикритті артилерії, в неглибокому тилу. А поряд до грузовика на вірьовці спостережний аеростат був підвішений. Чи то газ крізь оболонку почав проходити, чи то щілина яка в аеростаті утворилася, а тільки став він потихеньку спускатися, і якраз в найпотрібнішу хвилину.

Говорить тоді командир:

— Ану, хлопці, хто на зріст менший? От хоч би й ти, Демченко, залазь у корзину. Та гвинтівку кинь, може, він тебе підніме. Ще хоч би п'ять хвилин протриматися — постежити, що там за пагорками робиться.

Левко раз-раз — і вже в корзині. Піднявся знову аеростат. Та ледве встиг Левко звернувши телефоном кілька фраз сказати, як раптом загуло, захрипіло повітря, і розірвався близько снаряд. Потім другий, ще ближче. Бачать знизу, що справи погані. Почали на вал вірьовку накручувати і аеростат підтягувати, як бабахне раптом зовсім поряд! Грузовик аж убік відсунуло, двох коней осколками вбило, а Левко як сидів наверху, так і відчув, що рвонуло аеро-

стат догори і понесло в повітрі — перебило вірвовку вибухом.

Летить Левко, гойдається, ухопився руками за краї корзинки і дивиться вниз. А внизу бій жорстокий розгоряється. З незвички у Левка голова йде обертом, а коли побачив він, що несе його вітром просто в бік ворожого тилу, то зовсім сумно якось на душі в нього стало і навіть додому, в село, захотілося.

Чує він, що продзижчала поряд бджолою куля. Потім зразу немов осиний рій загудів. Аеростат обстрілюють — зрозумів він.

«Прямо білим на штики сяду», подумав Левко.

Але вітер, на щастя, рвонув дужче і потяг Левка далі, за ліс, за річку, біс його знає куди.

Потім остаточно почав здихати аеростат і опустився з Левком прямо на дерева. Заскакав він, як білка, по гіллі, вибрався вниз і почухав голову. Чухай не чухай, а робити щось треба. Став він пробиратися лісом, вибрався на якусь дорогу, до маленького лісового хутора. Підповз до тину, бачить — у хаті петлюрівці сидять, не менше десятка, мабуть. Тільки зібрався він тікати далі, як помітив, що на тину мокра солдатська сорочка сушиться, а на ній погони. Підкрався Левко, потягнув тихенько і сорочку й штани, а сам хода в ліс. Начепив обмундировку і думає: «Ну, тепер і білого вдавати можна, та перепустки їхньої не знаю». Поповз назад, чує — недалеко від дороги пост стоїть. Левко — тут і слухає. Пролежав, мабуть, з години, раптом тупіт — кавалерист скаче.

— Стій! — кричать йому з поста. — Хто їде? Перепустка?

— Бомба, — відповідає той.

— А відзив?

— Білгород.

«Добре, — подумав Левко, — погони у мене є, перепустку знаю, а гвинтівки немає. Який же я солдат без гвинтівки?» Вибрався він далі і пішов краєм лісу, поблизу дороги. Так пройшов версти чотири, бачить — назустріч двоє солдатів ідуть. Помітили вони Левка і гукнули на нього, спитали перепустку — відповів він.

— А чому, — питає один, — гвинтівки у тебе немає?

І розповів їм Левко, що попереду червоні партизани на їхній загін наліт зробили, мало не всіх перебили, а він через річку як рятувався, то й гвинтівку втопив. Подиви-

лися на нього солдати, бачать — правда: гімнастюрка формена і вся мокра, штани теж, повірили.

А Левко й питає їх:

— А ви куди йдете?

— На Семенівський хутір з донесенням.

— На Семенівський? Так от що, братці, недавно тут заграву було видно. Я думаю, чи не спалили партизани цей Семенівський хутір? Дивіться, не наскочте.

Задумались білі, почали між собою радитись, а Левко додає їм:

— А може, це не Семенівський горів, а якийсь інший. Хіба звідси розбереш? Лізьте хто-небудь на дерево, звідти все як на долоні видно. Я б сам поліз, та ногу забив, ледве йду.

Поліз один і гвинтівку Левкові потримати дав. А поки той ліз, Левко й каже другому:

— Гуде щось. Не інакше як ероплан по небу летить.

Задер той голову, почав очима у хмарах шукати, а Левко прикладом по голові як дасть, так той і впав. Збив Левко пострілом з дерева другого, забрав донесення, закинув зайву гвинтівку в болото і пішов далі.

Трапляється йому назустріч якась рота. Підійшов Левко до ротного і відрепортував, що попереду червоні засаду зробили і білих порозганяли, а двоє вбитих там і зараз біля самої дороги валяються. Зупинився ротний і послав двох кіннотників Левкове донесення перевірити. Повернулись кіннотники і сповістили, що, справді, вбиті біля самої дороги лежать.

Написав тоді ротний про це донесення батальйонному і відправив з кавалеристом. А Левко йде далі і радіє — нехай усі ваші плани переплутаються!

Так минуло ще дві години. По дорозі заодно штиком провід польового телефону перерубав. Потім мазницю з дьогтем знайшов і в придорожній колодязь її кинув — хай жеруть, собачі діти!

Так вибрався він на передову лінію, а там іде запеклий бій, сутичка і нікому немає до Левка діла. Бачить Левко, що не витримають білі. Заліг він тоді в яроч, накрив себе сіном із сусіднього стогу і чекає. Як тільки червона кіннота мимо ураганом пролетіла, виповз Левко, зірвав погони і пішов своїх розшукувати.

На цей раз, коли побачили його хлопці, навіть не здивувалися.

— Хіба, — кажуть, — тебе, чорта, візьме що-небудь? Хіба на тебе погибель прийде?

І ротний на цей раз нарядів не дав, бо ні за що було. Навпаки, навіть потиснув руку, міцно-міцно.

А Левко пішов до лікпома Піддубного, попросив у нього гармонію, сидить і награв пісні, та пісні все якісь протяжні, сумні.

Дядько Мефодійович, земляк, похитав головою і сказав жартома:

— Дивися, Левку, смерть накличеш.

Посміхнувся Левко і того не знав, що смерть ходить уже близько-близько безшумним дозором.

КІНЕЦЬ ЛЕВКА ДЕМЧЕНКА

Наш взвод займав невелике кладовище край села. Петлюрівці міцно засіли на узліссі протилежного гаю. За мурованою стіною ґратчастої огорожі ми були мало приступні для ворожих кулеметів. До півдня ми перестрілювались досить гаряче, але по обіді стрільба втихла.

Тоді саме Левко і заявив:

— Хлопці! Хто зі мною на баштан по кавуни?

Взводний вилаявся:

— Я тобі такий дам баштан, що й своїх не впізнаєш!

Та Левко хитрий був і свавільний.

«Я,— думає він,— тільки на десять хвилин, а заодно розвідаю, чому петлюрівці замовкли,— не інакше, як готують що-небудь, а звідти як на долоні видно». Почекав Левко трохи, скинув скатку, а сам непомітно мішок під сорочку заховав і поповз рачки поміж горбками. Добрався до невеличкого ярка і сів. Навкруги трава — соковита, духмяна, м'ятою пахне, джмелі від квітки до квітки літають, і така навколо тиша, що чути, як низом маленький світлий струмочок джурчить. Напився Левко і поповз далі. Ось попереду і садочок, кілька густих вишень, дві-три яблуні, а поруч баштан, кавуни лежать стиглі, соковиті — мало не тріскаються від наливу.

Почав Левко підрізувати кавуни, потім набрав з півмішка, хотів повний набрати, та відчуває, що важко буде. Вирішив був уже назад вертатися, та згадав, що хотів про петлюрівців розвідати. Поклав мішок на землю, а сам по-

повз убік звідти в закрут яру. Потім вибрався наверх і почав приглядатися; бачить — у лощинці ліворуч коні стоять.

«Е,— подумав він,— ось воно що! Значить, у них і кавалерія в запасі е...»

Раптом обернувся Левко вбік і бачить таку картину. Іде, пригнувшись, з баштану петлюрівець і щось тягне.

Придивився Левко і ахнув: «Ах, щоб тебе дідько взяв! Адже це мій мішок з кавунами! Для тебе я гнав, старався—всі коліна пообдирав повзучи. А тут на тобі... Та до того ще й мішок не мій, мішок під слово честі ледве в кулеметника випросив».

І так стало прикро Левкові, що просто сили немає...

Петлюрівець прямо в його бік пробирається.

Заховався Левко за пагорок і чекає. Як тільки той наблизився до нього — вискочив Левко, націлився гвинтівкою і кричить: «Стій!»

Але петлюрівець теж не з боязких був. Кинув він мішок і схопився за свою гвинтівку...

Ніяк не чекав від нього такої спритності Левко. Тепер лишалося тільки одне — стріляти, а стріляти не збирався він тому, що кіннотники були в яру і зовсім поряд.

Гримнув він в упор і вбив петлюрівця.

І враз помітили Левка. Помчав на нього цілий десяток вершників.

«Ех... устряв — за кавуни!» хитнув головою Левко.

Стрибнув він кішкою на крутий схил, щоб не зразу дістатися до нього могли коні. Рвонув затвор...

Скільки часу відстрілювався Левко, сказати важко; може, хвилину, може, п'ять. Майже несвідомо прикладав він гвинтівку до плеча, як автомат, ляскав затвором і в упор стріляв у вершників, що мчали...

Двоє підлетіли майже впритул. Змив Левко кулею одного, націлився з гвинтівки на другого — але даремно клацнув, не зустрівши капсуля, бойок.

«Ех, перезарядити б!» майнула остання думка.

Але перезарядити не довелося, бо вже за секунду падав з надрубаною головою Левко і, падаючи, мов найкращого друга, міцно стискав свій незмінний карабін.

Так ні за що ні про що загинув наш Левко. Трохи навіжений, чудакуватий, але водночас славний боець і товариш, якого палко любили всі.

Тіло його дістали ми надвечір і поховали з почеснями.

І прощальним салютом над його могилою цілу ніч гуділи на флангу глухі вибухи важкого бою. Цілу ніч спалахували і гасли в небі сигнальні ракети, такі ж химерні й яскраві, як Левкове життя.

1927 р.

Життя - буття...

НІЧ У КАРАУЛІ

В караульному приміщенні тихо. Червоноармійці чергової зміни, посідавши навколо стола, розмовляють так, щоб дати відпочити товаришам, які щойно прийшли із зміни. Але розмова не в'яжеться, бо ритмічне цокання маятника наганяє сон і очі мимоволі злипаються.

Грюкнули двері, увійшов обвіяний вітром розводящий і сказав, обтрушуючись від дощових краплин:

— Ну й погодка! Темрява, буря, тут до тебе на три кроки підходь, і то не почувеш. Зараз вартовому собачий слух і котячі очі потрібні. Зараз тільки бережись.

— А чого берегтись?— ліниво спитав Петько Сумін, протираючи кулаком посоловілі очі.— Адже тепер не війна. Візьмімо, приміром, наш склад. Загін на нього ніякий не нападе, бо нізвідки, а одному чи двом за добу замків не зламати. Як на мене, то вартовий там не потрібний. Найняли б сторожа, і хай калатає для острашки в калатало.

— Ну, цього ти не говори,— відповів, сідаючи на лавку, розводящий.

— А знаєш ти випадок з вартовим Мекешиним?.. Ні, не чув про цього вартового? Ну, тоді й мовчи. Розповісти, кажеш? Гаразд, розповім. Та дивись веселіше, хлопці, не бійсь на селі ніч прокрутитися вам за іграшку, а в караулі несила, чи що? Чому носами засопіли? Ну, слухай, та не заважай...

Було це торік. Призначили наш взвод у караул при хімічному заводі, а завод на самому краю міста, біля Шаболовських ярів. Ну, гаразд. Змінили ми старий караул о сьомій годині. Мекешину заступати треба було в третю зміну з одинадцятої. Пішов. А пости далеко були, якраз

край яру. Приймав він пости честь честью: печатка ціла, підозрілого нічого помічено не було. Пішов розводящий, пішов попередній вартовий, і залишився Мекешин сам. А ніч тоді гірша за сьогоднішню була—темна, неспокійна. В таку ніч людина — як сліпе кошеня. Стоїть Мекешин годину. Промок, бо дощ скісний, так під гриб і захльостує. Замерз... Курити хочеться — ну, звичайно, не такою Мекешин людиною був, щоб на посту закурити, терпить. Мало того, що терпить, то руку до вуха прикладе, то голову нахилить,— слухає. А здавалося, що тут почуєш? Куці гілками хрустять, краплі по калюжах булькають. Тільки раптом здалося Мекешину, ніби кашлянув хтось поблизу.

Насторожився він, вийшов з-під гриба і пройшовся вздовж стіни — нічого. Постояв, знову послухав. Що за чорт? Шкребе хтось, як кріт, а де — не видно. Хотів гукнути, та, думає, чоґо кричати даремно, коли нікого не видно! Тільки сполохаєш, якщо і є хто. Піти самому подивитись до яру — знову ж таки пост не можна залишити. Повернувся він назад під гриб і смикнув рукоятку дзвінка, щоб викликати на всяк випадок розводящого. Чекає хвилину, другу — ніхто не йде. Стривожився Мекешин не на жарт, смикає дзвоник з усієї сили і того не знає, що переїзала чиясь чорна рука дрiт і не чути в караулі його виклику. Вискочив він, тільки хотів тривогу зняти, як з темряви хтось цеглиною його в голову ззаду стукнув. Упав Мекешин і думає: «Встигнути б тільки тривогу зняти!» Рвонув запобіжник і бахнув з гвинтівки. Але відразу ж звідкись збоку вогонь блиснув, і відчув Мекешин, що обпекло йому плече. Опустив він голову на землю і, з останніх сил, бахнув ще раз. Чує—тупіт позаду, вигуки. «Ну,— думає,— нічого, свої наспіли». Припав він тоді головою до калюжі, в якій крові було більше, ніж води, і тільки встиг прохрипіти до карнача, що підбіг: «Зміну давайте... зміну...» І замовк.

Другого дня помер. Ховали його, як героя, загиблого на посту. Дізналися, що під склад заводу з яру підкоп робили, і не доглянь Мекешин — висадили б усе в повітря. А коли труну його опускали в могилу, то всі прапори схилилися низько, до самої трави, і в небо вдарив такий вогневий залп, що від нього холодно комусь, мабуть, стало. Над могилою його тепер камінь... Прийде неділя, беріть дозвіл і йдіть. Там, у самому кутку огорожі. Камінь великий, сірий, і на ньому червоний орден висічено. Тільки ор-

ден та ім'я його, а більше нічого. Та й навіщо? Хто не підійде, хто не подивиться, кожний і так зрозуміє...

Отак-то, хлопці... Ну, чули тепер? Намотайте собі на вус, а тепер, ану, швидше підіймайся! Геї, чергові, вставай! Час хлопців змінити.

1927 р.

Життя-буття...

НЕХЛЮЙСТВО

Здається, у Немировича-Данченка є така картинка: приводять полоненого японця. Поки те та се, попросив він у солдата вмитися. Хлюпнув на голову з казанка і почав її намилювати. Довго намилював, пирхав, розтираючи обличчя, змив мило, набрав ще казанок води, почав зуби полоскати і груди холодною водою обливати.

А все це проробляв з таким азартом, що замурзаний дядько Іван, солдат, який стояв поруч, довго дивився, розкривши рота від здивування, потім схопив свій казанок і гукнув завзято:

— Братці, та що ж це таке, та давайте я хоч раз спробую отак умитися!

Навів я цей випадок ось до чого. Майже в кожній роті є такі типи, для яких у повсякденному житті мило гірше від касторки, а умивання — наче операція. Дивишся, навколо все охайно, чисті хлопці: нігті позрізувані, зуби блищать, а один який-небудь нехлюй ходить, носом сопе, руки як у грабаря, на шиї пилюки більше, ніж на асфальтовому тротуарі в спеку.

Спитаєш його:

«Ванько, а ти вмивався?»

«Вмивався».

«Коли?»

«Вчора».

«А ти б, Ваню, сьогодні вмився. А то здається, наче тебе з смітника витягли».

«Ну і що ж? Адже сьогодні у нас не неділя».

Наші хлопці одного отакого все збиралися на стінку замість календаря повісити. Прокинешся вранці — побачиш, що пика вмита, — значить, свято.

Мало того, охайний червоноармієць іде вулицею — всім дивитися приємно. Гімнастюрка заправлена, чоботи

начищені, йде прямо, не штовхається, не розхлябаний. А ось недавно гуляли ми в Олександрівському саду, дивимось — іде нам назустріч якийсь тип: пояс на череві, наче в м'ясника, пряжка на боці, кашкет на потилицю з'їхав. Жере скибку кавуна, а насіння на чисту доріжку випльовує і недогризки на землю кидає. А на доріжках усякі пролетарські діти бігають.

Одна жінка прямо так вголос і сказала своєму хлоп'яті:

— Відійди, дитинко! Зажди, нехай мимо солдатик пройде.

Прикро нам від отих слів стало, і почуваємо, що крити нічим. Тітка має рацію. Підійшли ми до нього та й кажемо:

— З якої частини, товаришу? Чого йдеш розпльовуєшся?

А він розізлився на наше зауваження, подивився, що у нас на петлицях кубиків немає, і відповідає нахабно:

— Вам яке діло? Ви що, командири, чи що? Ви мені не начальники, а тепер не той час — де хочу, там і гуляю.

Я йому відповідаю:

— До чого тут той час? Свиню і колись до саду не пускали і тепер мітлою гнати слід. Ми хоч і не командири, а зауваження тобі будемо робити, тому що ти кидаєш тіль на всю Червону Армію, а крім того, шкура ти після цього, якщо тільки з страху перед командирами поводишся як слід, а на нас огризаєшся. Ми хоч і не командири, а коли будеш іще розпльовуватись, то збігаємо до комендантського, добре, що воно ось недалеко. Тоді тебе враз виметуть звідси.

Вилаявся він. Проте недогризки почав кидати в урну, ремінь поправив і пішов геть.

А ми йдемо і між собою міркуємо:

— Ну от, здається, всі в одній казармі живемо, на однаковій койці спимо, одного й того ж навчаємось, а чому ж нема-нема, та й трапиться один, другий такий, що як козел серед коней? Мимоволі подумаєш, відіслати б отакого козла на скотний двір, і нехай собі в багні копається, та своїм виглядом іншим настрою не псує.

1927 р.

ПРОВОДИ

Зібрався Борка Назаровський у військову школу вступати. Проводжали його домашні як належить. І кожному хотілось наостанку своє слово сказати. Говорив Борці батько:

— Ну, хлопче, рушай! Бажаю тобі в навчанні удачі. Твоє діло молоде: не будеш ледарювати—від інших не відстанеш. Я як відпустку-одержу, в місті буду, навмисне до вашого начальника зайду спитати, як вчишся. Там у школі у вас повинен бути ротний, як його... Федір Чукеєв. Ну от, передаси йому від мене поклін і скажеш йому, що ти син мій. Так і скажи, слюсаря Назаровського старший син... Звідки я знаю його?.. Сказав таке!

І Борчин батько всміхнувся, наче спитав його син щось зовсім недоречне.

— Зустрічались... Скажи, що батько й досі його пам'ятає. І тайгу пам'ятає, і землянки, і наших хлопців — партизанів. Та передай, якщо не забудеш, що Петько Сьомов тільки недавно помер. Він знає Петька Сьомова. Та ще б пак, хто у нас не знав у загоні Петька Сьомова! Ну так от, передай Чукеєву, що сам, мовляв, я на заводі працюю, все, мовляв, такий самий. Постарів тільки. Важкувато мені тепер на коня сісти, так на зміну сина, мовляв, посилаю. Що ж, Бориску, думаю, що зміна буде непогана. Га? Ну, та що там говорити, голова в тебе на плечах є — сам розумієш.

Говорила Борці на прощання старенька мати:

— Ех, Бориску... а чи давно... чи давно, кажу, зовсім хлопчиськом був, а тепер, гляди-но, ось і на службу пішов і будеш тепер жити без материнського ока. Кажуть, от скоро війна буде. І невже, Бориску, не можна ніяк так, щоб без війни? Невже ж проти неї ніякого засобу не придумують? Адже ж сидять люди при владі — що, у них розуму, чи що, неvistачає придумати, чи, може, ще через що... Ну гаразд, гаразд, не хмурся. Я ж тільки так... До слова прийшлося. Господи, боже мій! Та хіба я думала, коли народився ти, що син у мене офіцером буде? Ну, думала, слюсарем, як батько, або токарем, в діда, ну, щонайбільше майстром, а щоб офіцером, та ще не яким-небудь, а червоним, цього вже ніяк не думала. Ти, Боренько, все-

таки не дуже напружуюся, дивись, ще надірвешся. Еге ж... щоб не забути, в торбинку я тобі пампушок загорнула і шматок пирога з кашею. А потім ще рушник новий поклала, тільки, ох, Боренько, підрубити не встигла! Ти заїди у місті до хрещеної матері, вона тобі зробить.

А останнім втрутився в розмову і братік Васько — сміливий піонер дев'яти років і двох місяців.

— Борко! А в скільки років в цю військову школу приймають? А мене туди приймуть?.. Ну що з того, що маленький! Я сильний. Ми вчора в партизанів грали, я як налетів на Сьомку Рогожина та дерев'яною шаблею рубонув так, що він аж заскиглив, навіть і додому жалітися побіг. А тобі гвинтівку або револьвер дадуть? Ти пришли мені гільзи. Як стріляти будете, то збирай гільзи і мені присилай. Хлопцям завидно буде. А то у Семка є дві гільзи, у Пашка одна гільза та обійма порожня, та дві кулі, а в мене нічого. А якщо війна буде, я до тебе приїду... Ну, от завів, маленький, та маленький! Маленькому ще краще, он великі хлопці до Сичихи в сад за яблуками полізли, а сторож їх враз помітив та потиличників дав, а нам ніколи навіть, бо ми непомітно в щілину лазимо. Візьмеш, Борко?

І відповідав усім трьом по порядку Борис Назаровський:

— Ти, татку, розумне слово сказав щодо зміни. Вам, старикам, на відпочинок пора. Ротному я поклін передам, якщо він тільки там. Голова у мене на плечах є, а вчитися я ніколи не лінувався. А ти, матусю, не охай та не ахай щодо війни. Добрий засіб проти неї давно винайдений: зміцнювати нашу Армію, щоб ворог побоявся сунутися на неї. Недарма говорить прислів'я, що «Червона підніметься — біла відсунеться». Війни ми починати не збираємось, але якщо нападуть на нас, то відбиватися будемо одчайдушно. Та й не можна не відбиватися. Прийшли б білі, нашого ж батька одразу ж за колишне на першому стовпі повісили б. І багатьох так... А ти, Васько, не гарчись, бігай собі в школу, вчися, грайся, і без тебе як-небудь обійдемося. Твій час ще не прийшов, а коли прийде... то, хто його знає, може, тоді і взагалі воювати ні з ким буде.

Приладив торбу Борка за спину, попрощався з своїми і пішов — бадьорий, веселий і гордий від усвідомлення обов'язку, чесно виконуваного перед Армією і революцією.

УДАРНИК

Синові моему зараз двадцять один рік. Цими днями пішов у армію. Мати пішла проваджати його до казарм. Мені ж було ніколи, завод, робота — своя гарячка.

Повернувшись додому, матері я не застав. Через годину прийшла й вона.

— Ну що, провела?

— Провела, до самого поїзда. А музики було, народу!..

— Ну, а він як?

— Він?.. Та як і всі. Очі блищать, сміється. До речі... записку він мені якусь ткнув: «Передай,— каже,— батькові. В паперах у себе знайшов. Так щоб не загубилась, нехай залишиться на спогад».

Я розгорнув акуратно складений пожовклий папірець, прочитав його і усміхнувся.

Я впізнав свій почерк. Олівець місцями вицвів, стерся, але слова розібрати було можна:

«Ванюшо, дай цій людині інструментальну скриньку, що під ліжком. Там десь завалювся кулеметний ударник — треба дозарізу».

Я прочитав, закурив, скинув з рахунку десяток літ, подумав: «Зараз йому двадцять один — значить, тоді було одинадцять».

Юнкери поки що господарювали в нашому місті. Робітничі дружини, розкидані по околицях, були погано озброєні. Патронів нахалпали багато, цілими ящиками, дістали навіть один кулемет; зате гвинтівок було обмаль. І все-таки повстання вирішили почати негайно, не чекаючи, поки прийде на допомогу з станції Комліно збільшовичений батальйон сибірського полку.

В цю чорну жовтневу ніч мокрий, хлипкий сніг без перерви стукав у вікна. Я витягнув з горища гвинтівку, протер її маслом і вдавив під затвор чотири блискучих, жовтих, як ненависть, патрони. П'ятий черговий послав чекати моменту — в канал ствола — і поставив гвинтівку на запобіжник.

Син Ванюшка стояв поруч і наполягав:

— Батьку, я з тобою піду!

— Відчепися!

— А я піду!

— Не дурій!

— Ти хоч що мені кажи, а я за тобою вчеплюся!

— Я ось тобі вчеплюся!

Залишалось до призначеного строку виступу ще близько двох годин. З хвилини на хвилину я чекав кількох товаришів, які повинні були зайти за мною.

Раптом зовсім несподівано електрична лампочка потьмяніла і повільно, як жаринка попеліючи, згасла.

«Сигнал», подумав я.

— Ванюшко,— крикнув я синові,— сиди на місці і, якщо хто прийде з наших, скажи, що я побіг на збірний пункт! Стривай... Так, якщо прийде хто-небудь, кого ти не знаєш в обличчя, нічого не кажи.

Я вискочив на вулицю. Біля рогу Керосинної і Поліцейської, наткнувшись на заставу юнкерів, ускочив у перший-ліпший двір, звідки через паркан на пустир і далі навпростець на Стрешенівку.

Хвилин через п'ять я зустрів Васька Глибова з його боївим десятком, Петька Баталіна з кулеметниками і ще кількох.

Підбіг обраний нами в начальники дружини мадьяр Карші і ламаним уривчастим голосом рявкнув:

— Стріляють по Стрешенівці! Юнкери довідались про повстання. Сигнал фальшивий. Всі біжіть туди і затримуйте білих скільки зможете... Твій десяток,— він ткнув пальцем на Васька,— разом з кулеметом у монастир. Забезпечте місце для відступу. Кулемет на дзвіницю... На випадок чого, будемо за стінами відсиджуватись.

І зник мадьяр, пірнувши в темряву назустріч пострілам і назустріч тривозі й зраді осінньої ночі.

Вже розвиднялось, коли залишки розбитих дружинників, поспішаючи, вливалися в навстіж розчинені ворота Преображенського монастиря. Юнкери були вже недалеко. Першою стрічкою різонув по них з дзвіниці кулемет. Юнкери розсипались і вросли в землю. Місце було рівне, і перти на рожен не можна було.

— Ми відіб'ємось! — вигукнув мокрий і спітнілий мадьяр.

Я послав надійних хлопців верхи в Комліно з проханням допомогти.

За монастирем був став, а прямо перед ворітьми — широкий майдан із сквером. Вдертися сюди було не так-то й легко.

Стримуючи запал наступаючих, кулемет прострочив ще стрічку і раптом змовк.

— Бойок зламаний, бойок ударника! — вигукнув, підбігаючи, Петько Баталін.— А запасного нема.

І, наче відчувши, що в нас щось не гаразд, юнкери відкрили шалену стрільбу по нашому сховищу.

Тут я згадав, що дома в мене серед інструментів валяється випадково підібраний десь ударник.

— Пиши записку,— сказав мені мадьяр.— Хто добре плаває?

Визвався двадцятирічний хлопчина Мікошин. Він вдерся на стіну, звідти бухнув у воду, виринув уже посеред ставу і швидко саженками досяг протилежного берега. Потім зник з наших очей за поворотом вулиці.

Минула година — година напруженої, гарячої перестрілки, година чекань і надій. Мікошин не повертався. Очевидно, він був схоплений одним з білогвардійських патрулів. Гвинтівок у нас було мало. Ми відстрілювались безперервно, по черзі, доти, поки стволи не нагрівались так, що обпікали руки. Кулеметники на дзвіниці злились, нервували. Юнкери знахабніли остаточно і перебіжками посувались все ближче й ближче.

— Погані справи! — сказав мадьяр.— Зовсім погані. Батальйон буде не раніше як за три години, а до того часу не протримаємось.

І саме в той момент, коли відчай уже почав оволодівати багатьма, коли здавалося, що перемога юнкерів майже неминуча, з дзвіниці щось загукало. І ми побачили край ставу невелику постать, що знімала чоботи. Але це був, очевидно, не Мікошин, бо нижчий на зріст і в чорній сорочці.

Людина з того берега кинулась у воду і попливла. Тепер остаточно можна було впевнитись, що це не Мікошин, тому що людина борсалася в воді слабо і безпомічно.

— Потоне,— почувлися навколо голоси.— І хто це взявся?

Проте людина не тонула. Очевидно, напружуючи останні сили, вона повільно наближалася до берега, схопилини захиляючись і відпльовуючись.

— Хай вам біс, та це ж Ванька! — вигукнув я.

Скинув зі стіни вірвовку. Ванька обмотав себе круг пояса, і його витягли нагору.

— Ти чого? — крикнув я роздратовано, думаючи, що, мабуть, Мікошин тому й не повертався, що не застав Ваньку. — Ти чого сюди приперся? Я ж тобі казав, щоб ти сидів дома!

— Я ударник приніс, — сказав він, похитуючись і засовуючи руку в кишеню штанів. — А Мікошин поранений лежить.

Я кінчив курити, так само старанно згорнув пожовклий папірець і додав до сімнадцятого року десяток скинутих літ. От і вийшло — сьогоднішнє число: листопад — п'яте — двадцять сьомого року:

1927 р.

ГАРМАТНА КРИНИЦЯ

Біля сільця Новоселівки, що за версту від тракту, по якому раніше гнали каторжників у Сибір, є криниця. Називається вона тепер Гарматна, а раніше просто без всякої назви була.

Вода в цій криниці холодна, і навіть коні наші і ті воду ту з передихом пили.

Поки візник порався з відром біля коней, я скочив з воза розім'яти ноги. Зробивши кілька кроків по сухій, вкритій ранковою росою траві, я зупинився перед великим сірим каменем, на якому лежав важкий сталний осколок. В ньому неважко було впізнати шматок розірваного ствола тридюймовки.

На моє запитання, що це означає, візник відповів мені:

— А це і є кусок гармати, від неї й пішла назва цієї криниці... Село наше, — сказав він мені, — як ти сам побачиш, багате село. Хліба у нас раніше зовсім мало сіяли, а скуповували у татар шкури і кінський хвіст, возили до міста партіями і на тому хвості здорово заробляли. І ось, коли прийшов 1918 рік і трохи притиснули у нас скупщиків, стали куркулі планувати, щоб радянську владу пошпаці, а вернути все як було, тобто, як і раніше, без уся-

ких змін. Прочувши про це, прислали нам з повіту команду близько сорока чоловік і одну гармату, начебто для нагляду. Але куркулі у нас хитрі були: день минає, тиждень — все нічого. Ні шуму, ні галасу. І ось, коли червоноармійці почали потроху пильність свою послаблювати, вдарив раптом уночі дзвін на сполох.

Піхотинці всі нарізно по хатах стояли, хлопці здебільшого молоді, недосвідчені... Перш ніж вони встигли штани понадівати, переловили їх, як галченят кволеньких. Ну, а артилеристи, які при гарматі, ті хитрішими були — разом ночували. І як почалася стрілянина, у них зразу гармата в бойовій готовності. Винесли коні гармату за ворота, зирк, аж навколо — своїх нікого, і цілі юрби куркульні з обрізами з усіх боків збігаються. Що ти з ними робитимеш?

Стьобнули вони тоді коней і кинулись напролом рясю. От біля цієї самої ж гірки, біля криниці, було зрізано кулями трьох червоноармійців та двох коней. Залишилось при гарматі ще троє солдатів, викотили вони її, матінку, і давай по наступаючих картечцю садити.

Не чекали ті такого опору і шарахнулись, залягли цепом. Так, повірите, увесь наступний день гуркотіла гармата від криниці то картечцю, то на удар, і всього лише біля неї троє людей.

І ось уже надвечір постріли почали рідшати — снаряди вийшли. Потім зовсім змовкла гармата. Як піднялась наша куркульня, кинулась вперед... Підбігають і бачать: стоять три червоноармійці, щільно притиснувшись до гармати, а один за пусковий ремінь тримається.

— А-а...— загорлали бандити,— ось вони де! Дайош гармату!

А самі від ствола розімкнулись і з боків групами підбігають. Тільки підбігли передні, я-ак смикне червоноармієць за ремінь!

І, справді, не знаю вже, чим гармату під кінець набили вони — чи динамітом, чи ще чим, а тільки як гримне вибух, аж земля здригнулася. Багато тоді осколками куркульні побило. Ну, а самі... Про самих, звичайно, і мови немає, навіть і сліду не лишилося.

З того часу ця криниця зветься у нас Гарматною криницею. А камінь цей? Камінь уже потім наша біднота навалила і осколок від гармати на ньому прилягла. Хай

залишиться дівторі на згадку, все-таки, що не кажи, а отак не всякий загинути зможе. Все-таки наші були хлопці і герої.

1927 р.

БАНДИТСЬКЕ КУБЛО

Переходили ми в той час річку Гайчура. Сама по собі річка ця — не якась особлива, так собі, тільки-тільки двом човнам розминутися. А знаменитою ця річка була тому, що протікала вона через махновську республіку, тобто, повірите, куди біля неї не поткнуся — або багаття горить, а над багаттям казани з усякою густиною-поросятиною, або отаман якийсь засідає, або просто висить на дубі людина, а що за людина, за що її порішили — за провину якусь чи просто для настрашки — це невідомо.

Переходив наш загін цю мізерну річку вброд, тобто вода кому до пупа, а мені, бо стояв я завжди на лівому фланзі сорок шостим неповним, майже під горло підкотила. Підняв я над головою гвинтівку і патронташ, іду обережно, ногою дно намацую. А дно у тієї Гайчури погане, слизьке. Зачепилася в мене нога за якийсь корч — як бухнув я у воду, та й з головою.

Підвівся, відпирхуюсь, дивлюсь — гвинтівки у руці немає: впустив.

Взяла мене досада, а тут іще товариші на сміх підняли:

— Ех ти, роззяво!

— Рак у нього клешнею гвинтівку вихопив.

«Ах,— думаю,— любі товариші, раді з чужої біди поглузувати». Добрався я до берега, знімаю з себе обмундировку і кажу:

— Я своєї гвинтівки не то що раку, а й самому чортові не залишу. Ідїть своєю дорогою, а я вас дожену.

Поки обмотки розмотав, поки черевики роззув, а тут іще ремінці від води заїло — від хлопців і стуку не чути.

Поліз я у воду, пірнув раз — не бачу гвинтівки, пірнув удруге — знову нічого. І довго отак я морочився, поки, нарешті, ногою на самий затвор наступив. «Ну, — думаю, — зараз дістану тебе, кляту».

Тільки став повітря в груди набирати — підвів очі на берег та так і остовпів.

Дивлюсь — сидить на луці здоровенний дядя, грива з-під папахи чубом, за спиною обріз, у зубах люлька, а сам, знявши драні штани, мої нові сукняні на себе приміряє.

Обурився я страшенно таким нахабним вчинком і гукаю до нього, щоб облишив своє підле заняття. А він у відповідь на це обматюкав мене басом. Приклав обріз до плеча і давай мене на мушку не поспішаючи брати.

Бачу я, справа — кепська, пірнув у воду. Ну, звичайна річ, через хвилину знову виринув. Він знову цілиться, я знов у воду, тільки вгору, а він знову за обріз. Розсердився я й гукаю до нього, що людина не риба і під водою вічно сидіти не може і нехай він або залишить свою гру, або стріляє, коли на те пішло.

Тоді він загікав, як жеребець, забрав увесь мій одяг і, зробивши в мій бік образливий виверт, повернувся і зник за деревами.

Дістав я гвинтівку, вибрався на берег і думаю, що ж тепер далі буде. Все, як є, забрав проклятий махновець. А треба вам сказати, що з махновцями у нас хоч відкритої війни ще не було, але терпіли їх, бандитів, червоні тільки тому, що не мали вільних частин, щоб знищити.

Ну, думаю, своїх треба доганяти. Схопив гвинтівку і пішов понад дорогою. Іду, наче Адам — навколо пташки підсвистують, на луках квіти, ну справжній рай, тільки на душі нудно.

Дивлюся раптом — дорога надвое пішла. Почав я міркувати, якою наші пройшли. Дай, думаю, пошукаю на землі якоїсь ознаки.

Знайшов на одній дорозі коробку з-під сірників, на другій — порожню обойму. І не можу ніяк вирішити, яка ж ознака правильна. Плюнув і пішов тою, на якій обойма.

Йшов отак години півтори — смеркати почало. Дивлюсь, хутір, на призьбі сидить бабуся.

Соромно мені було в такому вигляді з питанням підходити, до того ж і злякатися може, крик здійме — а хто його знає, що за люди на цьому хуторі.

Заховався я за куці, гвинтівку в листя засунув, сиджу і чекаю, поки стемніє. Тільки раптом вибігає з воріт собачка, прямо до мене — як загавкає, така сука ехидна,

так і націляється за голу ногу хапнути. Я ткнув її дрючком, вона ще дужче. Виходить з воріт дядько і прямо в мій бік — розсунув кущі, побачив мене і аж рота роззявив.

Потім питає:

— А що ти є за людина, від кого ховаєшся і який у тебе документ?..

А який у голої людини може бути документ? Відповідаю йому сумним голосом, що документа у мене нема, тому що я є мирний житель, пограбований невідомими людьми.

Тоді він питає:

— А якими людьми, червоними чи махновцями?

Та я зрозумів усю хитрість цього запитання, цебто, що хоче чоловік узнати мій політичний напрям. Дивлюсь, хата багата, комори міцні — «ну, думаю, куркуль, значить», і відповідаю йому:

— Червоними, ось що тут недавно проходили, щоб вони показалися.

— Ну,— каже він,— заходь он у ту клуню, я тобі якийсь дрантя винесу. Треба ж допомогти своїй людині...

Сиджу я в клуні, чекаю. Входить знову старий і тиче мені якийсь одяг. Надів я штани з ряднини, глянув на сорочку і завмер: «Матінко, богородице лісна, та це ж моя гімнастюрка!» Той самий рукав розірваний, на подолі дірка — махоркою пропалив, і чорнильним олівцем на комірі мітка позначена. «І як,— думаю,— вона сюди потрапила?» Нічого доброго чекати від усього цього не доводиться.

Хазяїн до хати кличе. Йду за ним. Поставила стара глечик молока, шматок сала відрізала і хліба шмат:

— Їж!

Я їм, а сам бачу, що на вікні три гвинтівкових патрони валяються. Звичайно, нічого дивного — в ті роки земля цим добром густо пересипана була, і дітлахи ними в паці грали, і жінки з них підвіски робили, а чоловіки по хазяйству пристосовували, а тому в мене серце забилося, що гвинтівка у мене поряд в кущах захована, а патронів до неї нема.

Взяв я та й непомітно заховав усі три в кишеню.

— Лягай спати,— каже хазяїн.— Вранці далі підеш. Син Опанас прийде, він тебе вранці на дорогу виведе.

Поклали мене в сінях, на соломі, і звертаю я увагу на:

той факт, що двері зсередини на всякий замок замкнули, так що не зрозумію я, чи то я в гостях, чи то в пастці.

Лежу... Час минає, а не спиться мені. Потім чую у вікно стукають. Вийшов тихенько хазяїн, відчинив двері, і пройшло повз мене у хату тепер уже двоє.

Не стерпів я — підійшов до дверей і слухаю...

Старий каже:

— Слухай, синку! Об'явився у нас в куцах чоловік, сидить і когось виглядає. Каже, що червоні його роздягли,— я заманив його в хату. Хай, думаю, поспить у нас до твого приходу.

І відповідає йому раптом знайомим басом цей запеклий махновець Опанас:

— А бреше ж він, гадюка! Це не інакше, як той, у якого я сьогодні одяг забрав. І даремно я його зразу не рішив, щоб він не висиджував... Де він у тебе? В снігах?.. Зброї у нього немає?

Як почув я ці слова та кроки в мій бік — то відразу по драбині на горище...

Ті шум почули; один, значить, відмикати кинувся і другий з ним. А сам старий з дрючком драбину стереже.

Я прямо з горища махнув на землю. Як гримне коло мене постріл — мимо. Кинувся я до куців — за гвинтівкою... Ніяк не можу хапаючись знайти відразу, а за мною біжать, з трьох боків оточують. Намацав приклад, заклав патрони.

— Сюди! — гукає біля мене махновець.— Та не бійтесь, у нього нічого нема.

Тільки він до мене просунувся — так на землю і гепнув.

А другий, думаючи, що це махновець стріляв, підбігає теж і питає:

— Ну що, рішив його?

— Рішаю,— кажу йому, і також в упор.

Позбирав патрони — і в хату. А старий стоїть і наслідків чекає. Проте побачив мене при місяці, закричав та хода... Зайшов я тоді в горницю. Бачу, моя шинелька висить і ботинки.

«Вашого,— думаю я,— мені не треба, а своє я геть усе заберу».

Вийшов; раптом блиснув вогонь з-за куців, і кілька дробин мені під шкіру в'їхали.

«А,— думаю,— он як?» Схопив з підвіконня сірника,

чиркнув — і в стріху... Шугонуло полум'я, як птах, на волю випущений.

А я кинувся тікати. Довго біг. А потім зупинився передихнути.

Дивлюсь, а заграва дедалі яскравіше розгоряється. Потім гуркіт почався, наче перестрілка в бою... Це рвались від вогню заховані в хаті патрони...

Махнув я рукою й подумав:

«Пропади ти пропадом, бандитське кубло!» Повернувся і пішов далі в небезпечну путь на дорогу вибиватися, своїх розшукувати.

1927 р.

ПЕРЕБІЖЧИКИ

Щойно я взявся за подану доброю хазяйкою скибку гарячого хліба з молоком, у двері з шумом вскочив підчасок і гукнув:

— Товаришу командир! Підкрадаються білі, прямо так по дорозі і пруть чоловік з двадцять.

Я вискочив. Пост був кроків за сорок, біля стіни кладовища. Перший взвод уже розсипався вздовж кам'яної огорожі, і кулеметник, заправивши стрічку, сказав:

— Ач пруть! Місяць світить, видно; всіх дурнів трьома чергами зняти можна. Дозволь, товаришу командир, пропустити півстрічки...

— Почекай,— відповів я,— тут щось не те.. Чи не перебіжчики це? Дивись, вони всі зупинились, а двоє наперед вийшли.

Двоє, відокремившись, ішли просто на нас; напівдорозі вони покидали шапки і підняли їх на багнети гвинтівок.

«Парламентери від перебіжчиків», вирішив я остаточно і гукнув:

— Хлопці, обережніше з гвинтівками, а то сполохаєте пострілом!

Парламентери були близько, на них гукнули.

— Товариші,— пролунав у відповідь крик,— товариші, не стріляйте! Ми свої, ми перебіжчики, ми до вас.

Їх оточили, розпитували швидко, коротко.

— Скільки?

— Вісімнадцять! Один поранений.

— Звідки?

— З чотирнадцятого селянського.

— Нехай інші підходять. Гвинтівки біля тієї берези покидайте — швидше...

Обидва щодуху помчали назад. Червоноармійці, зіштовпившись до гурту, тупцювали на снігу і з цікавістю спостерігали, що буде далі.

— Дивись, тягнуть щось!

— Кажали, що поранений.

— Коли б не «максимку», а то як різонуть, ось тобі й буде поранений.

— Не різонуть. Бачите, гвинтівки кидати починають.

Тепер було видно, як перебіжчики, дійшовши до берези, зупинились, разом — підкреслено і чітко — підняли гвинтівки й покидали їх далеко від себе.

— Ех, і дурні ж! Склали б на дорозі, а то хто за ними збиратиме?

Підійшли. Почалася метушня.

— Де поранений?

— Давай сюди...

— Чекай, занось у хату, та обережніше, не деревина, думаю.

— Давай під голову шинелю... або ні, тягни краще хазяйчин кожушок.

Прийшов лічком і гаркнув басом:

— Ану, вимітайтеся, зайві... Що-о? Подивитись?! Коли сам кулю піймаєш, тоді й подивишся.

Поранений був непритомний.

— Як? — спитав я лічком.

— Погано, — похитав головою той. — Прострелена легеня...

Я вийшов на вулицю. По дорозі зустрів комісара полка.

— Зайдімо, — запропонував він мені, — зараз з перебіжчиками розмовлятиму.

Зайшли. Всі разом підвелись.

— Сидіть, — сказав комісар добродушно і здивовано. — Що я вам — генерал, чи що?

Розмова спочатку не клеїлась: перебіжчики відповідали коротко, стисло, неначе боялись зайвим необдуманним словом накликати на себе гнів.

— Так для чого ж ви, братці, перебігали? — хитро

примружившись, спитав комісар.— Служба, чи що, там гірша чи хліба менше дають? Так і у нас теж не дуже роз'їсися.

Очевидно, останнє зауваження зачепило декого за живе, бо кілька голосів відповіли гаряче, виправдуючись:

— Тут справа не в пайку.

— Нам з ними немає інтересу.

— Вони за своє, а ми за своє.

— У них офіцери люті, гірше ніж було за режиму.

Розпочалась жвава бесіда. Перебіжчики розпитували і розповідали самі.

— У них Будьонного дуже бояться, кажуть, що ніби каторжник-втікач посадив арештантів на коней і мотається.

— То чого ж вони від каторжника тікають?

— Вони кажуть, що це тільки про людське око, наче заманюють його на Кубань, а там козаки їм покажуть...

— А хто це поранений у вас? — спитав я.— Де це його?..

Відповіло зразу кілька голосів:

— Так це ж наш ройовий!

— Найголовніший в усьому цьому. Через нього, можна сказати, й перебігли ми. Сам він козак, проте завжди підмовляв нас, щоб перебігти. Ми все не наважувались, нарешті, сьогодні каже прямо: «Якщо ви не хочете, перебіжу сам». Ну, ми погодились, коли вже таке діло,— зібрались і пішли, ніби у розвідку. Тільки-но заставу проминули, аж де не візьмись ротний верхи, пости перевіряв. Підозра його взяла, яка-така розвідка. «Ану, марш назад!» Ми були завагались, а ройовий наш візьми та й пальни з гвинтівки в офіцера, той так і гепнувся.

Ну, ми бачимо — повертатися пізно. Давай хода. Застава по нас вогонь відкрила, а ми по ній. Зовсім були за горбок забігли, та закортіло йому ще разок по білих стрільнути. Тільки-но зупинився, як його куля й прошила. Підхопили ми його й понесли. Дорогою непритомніти почав, усе просився: «Братці, донесіть до товаришів! Не могу на білій землі помирати, до своїх хочу».

Крові багато втратив, помре, мабуть... Так хотів з червоними разом, та не довелось, видно.

І глухо підтакнула з сумом уся хата:

— Так хотів, та не довелось...

Я вийшов на вулицю. Було морозно й тихо. Зайшов у хату до пораненого.

— Дуже йому погано,— сказав мені полковий лікар, який стояв біля нього,— зовсім погано...

Лампа кидала тьмяне, змертвіле світло. Поранений лежав розкинувшись і напівзаплющивши очі.

— Товариші,— прошепотів він засмаглими губами.— Товариші!

— Так, так, товариші,— заспокоюючи, відповів я.

Щось подібне до кволої, хворобливої усмішки розілялось у нього на обличчі, і він прошепотів знову:

— Я теж ваш...

Потім змовк, відкинувся назад, гнівно забурмотів щось нескладне, незрозуміле, якусь невисловлену погрозу невидимому ворогові, і блідорожевою піною, з кров'ю, забарвились куточки його засмаглих губів.

Я вийшов і пішов поволі на край сільця.

«Так, ти теж червоний, ти теж наш,— подумав я.— Ти кров'ю і життям заплатив за право бути в лавах кращих із нас. А це дорогá, дуже дорога ціна, яку зможе дати далеко не кожний».

Біля крайньої хатинки я зупинивсь і обернувся.

Бліде коло, супутник сильного морозу, широко охоплювало небо біля яскравого зимового місяця. Мовчали сковані сніговим спокоем поля, що застигли серед тиші. І дорога, по якій лежала наша завтрашня путь, бігла вдалину, вигинаючись, і губилася десь біля невиразного обр'ю, там, де чорний ліс скам'янів таємницею, і червоні зорі низько спускалися над замети.

1927 р.

ЗАГИБЕЛЬ 4-ОЇ РОТИ

Цими днями прочитав я в газеті повідомлення про смерть Якова Берсенева. Я давно вже не знав про нього нічого і, переглянувши газету, був здивований не стільки тим, що він помер, скільки тим, як ще він міг прожити до цього часу, маючи не менше шести ран — поламані ребра і зовсім одбиті прикладами легені.

Тепер, коли він помер, можна написати всю правду про загибель 4-ої роти. І не тому, що цього не хотілось зробити раніше, побоюючись чогось чи то з інших якихось

міркувань, а тільки тому, що не хотілося зайвий раз завдавати гіркою болю головному винуватцеві розгрому, а водночас і хорошому хлопцеві, що разом з багатьма іншими тяжко заплатив за своє свавілля та недисциплінованість.

Було це коло Чорної долини, в Таврії, на маленькому полустанку, назва якого загубилася в моїй пам'яті.

Нашій 4-й роті було доручено охороняти ділянку залізниці біля бандитського кубла Бакаліївки, з центра якого раз у раз виходили загони, що зруйнували біля полустанка залізничну колію.

Протягом тижня у нас було кілька незначних сутичок і перестрілок. Рота наша була міцна, дружна, але трохи свавільна і недисциплінована.

І одним з найодчайдушніших і разом неорганізованих бійців був Яків Берсенев — колишній махновець, який, проте, остаточно перейшов на бік червоних.

Він ніяк не міг примиритися з думкою, що рота — це не зборище одчайдушних бійців-одинаків, а бойова одиниця, передана під командування нашому начальникові.

Він завжди говорив:

— Що мені начальник? У мене своя гвинтівка, свої очі, я й сам бачу, що можна, а чого не можна, що важливе, а що не важливе.

Або говорив:

— В бою командир мені непотрібний — в наступ я йду без підганяйла, а відступати мені хоч двадцять командирів наказуй, я однаково не буду, аж поки сам не побачу, що більше ніякої можливості триматись немає...

І так вийшло.

Прибіг після обіду хлопець із Бакаліївки — обшарпаний, руки висять, тіло кулею прошите, і каже:

— Біда, товариші, — цієї ночі вас оточать. Прибув у Бакалію загін під командою самого Корша — чоловік триста... Оточать вони сьогодні полустанок і перебують вас усіх.

— Ну, це ми ще побачимо, — промовив начальник і підійшов до телефону, покрутив рукоятку, а дзвінка нема — перерізаний провід.

Дав він тоді пакета ординарцеві і наказав йому скакати до штабу за шість верст.

І наказує він одному відділенню залишитись на полустанку, окопатися з кулеметом і відкрити якнайдужчу

стрілбу, коли тільки розпочне наступати банда, а сам зібрав решту людей і вивів за півверсти до гаю, що стояв на горбку, з тим, що, коли банда зімкнеться навколо полустанка, вдарити по ній несподівано всіма силами з тилу.

Прискакав ординарець і передав, що виділити на допомогу піхоти не можна, але за три версти — у Раменському — виставляється батарея, яка відкриє ураганний вогонь, як тільки Корш вдереться на полустанок, а тому відділенню, зав'язавши перестрілку, негайно ж відійти до гаю, а звідти вже після артилерійської підготовки разом з усіма вдарити на відкритого обстрілом ворога.

Ніч настала тривожна... Лежали ми, не заплющуючи очей і не відриваючи рук від затворів.

І раптом зовсім несподівано прибігають із північного секрету хлопці й повідомляють, що банди не беруть у півкільце з півдня полустанок, а густим цепом сунуть з півночі — очевидно, з тим, щоб відрізати нам шлях до відступу, роз'єднати з полком і відігнати в бік бандитських Бакалій.

Обстановка зовсім змінилась. Начальник, щоб не підіймати паніки, не пояснював усім причини — негайно висунув усіх людей знову на полустанок, густо розсипав цеп по колії і сказав:

— Берсенев, ти надійний хлопець, лети стрілою з оцим пакетом і передай його на батарею в Раменське.

— Я з товаришами у бій хочу, — відповів Берсенев. — Віддай пакета кому-небудь з обозників, а я, коли всі в бою, не хочу від інших відставати...

— Берсенев! — крикнув командир. — Без заперечень, швидко, щоб пакет був доставлений.

Берсенев узяв, мовчки сунув пакет за пазуху і зник.

Я був при цій розмові і знав зміст пакета із слів начальника — в ньому командира батареї попереджали, що ми на станції, а банда наступає з боку гаю.

Через півгодини командир другого взводу повідомив, що трьох чоловік у його взводі невістачає.

Ще через десять хвилин з'явився сам Берсенев з хлопцями. Він вів з собою двох зв'язаних бандитів.

— По дорозі захопили, — гордовито сказав Берсенев.

— По дорозі? Туди чи назад? — крикнув схвилювано командир роти.

— Звичайно, туди... Ми цілих півгодини до них підкрадалися, щоб нишком захопити.

— Берсенев!— крикнув командир роти, збліднувши.— Значить, пакет ще у тебе?

— В цілості. Не випускати ж було бандитів, їх для допиту може...— І він гордовито подивився, сподіваючись на загальне схвалення.

Начальник вихопив тоді нагана й крикнув:

— Негіднику! Ти розумієш, що ти натворив своїм самовільством?

І, напевно, застрілив би остовпілого Берсенева, та в цю мить загуркотіли постріли.

Наш цеп відповів дружним вогнем з гвинтівки і трьох кулеметів. Бандити залагли. Почалась перестрілка.

Ми були надійно захищені валом насипу, до нас не-легко було добратися, і раптом сталося те, що повинно було статись.

Наша батарея, не одержавши повідомлення про те, що обстановка змінилась, убивчими залпами з шести гармат ударила по полустанку.

Розстрілюваний з фронту бандитами, з флангу — своєю ж артилерією, наш цеп не мав ніяких сил триматися. Протягом двадцяти хвилин половина бійців була вже виведена з ладу. Решта почала безладно відступати на Бакаліївку. Якраз розвиднілось. Командир батареї, спостерігаючи в бінокль, був твердо впевнений, що це бандити відступають до свого кубла, і відкрив загороджувальний вогонь.

Останнє, що я пам'ятаю, це те, що Берсенев, опинившись у мене під боком, раптом упав.

— Ногу проходило,— сказав він, стиснувши зуби, і потім додав: — Що я наробив, за що я згубив хлопців?— і впав на землю, затуливши обличчя руками.

Далі я й сам нічого не пам'ятаю.

1927 р.

Життя-буття...

БОМБА

Серьожа Чумаков розповідав:

— Адже якщо так питаєш: «Що в тебе в бою найголовніше, тобто чим ти ворога перемагаєш і завдаєш йому

втрата?»— подумає людина та й відповідь: «Гвинтівкою... Ну, або кулеметом, гарматою... Взагалі, дивлячись по роду зброї».

Але я з цим не зовсім погоджуюсь. Звичайно, від зброї ніхто її якостей не відбирає, а все-таки всяка зброя є річ мертва. Сама вона дії не має, і вся головна сила в людині заключається, як людина себе поставить і наскільки вона володіти собою може.

А іншому дурню дай хоч танка, він і танк кине з переляку, і машину згубить, і сам ні за що пропаде, хоч і міг би ще відбитися чим попало.

Я це до того кажу, що коли вже ти, приміром, відстав од своїх, чи патрони розстріляв, або навіть без гвинтівки залишився — це ще тобі не причина, щоб голову повісити, духом занепасти і вирішити на милість ворога здатися. Ні! Поглянь навколо, придумай що-небудь, викрутись, тільки не втрачай розуму.

Гвинтівку загубив — погано. Голову — ще гірше.

Пам'ятаю, я опритомнів після вибуху. Снаряд у кам'яний будинок попав. Повернувся обережно — ну, думаю, певно або ноги, або ще якоїсь частини тіла не вистачає,— та ні, все на своєму місці. Все на своєму місці — значить, справи мої ще не такі й кепські.

Дивлюсь, гвинтівка моя поруч лежить, вся знівечена, тобто у повній непридатності: приклад розтроснений, коробка зірвана, а затвора, хоч ти його цеглиною бий — не відкриєш.

«Ну,— думаю,— погано мені без зброї!» Почав роздивлятися, бачу, на долівці бомба лежить — російська, пляшкова. Підняв я її, похитав головою і хотів був уже викинути, але заховав про всяк випадок у кишеню.

Тільки-но я хотів виходити з дому, як чую — внизу на сходах гомін. Висунув я зверху голову і бачу: піднімаються до мене нагору трое білих.

А вмирати страх як не хотілося, і стрибати з вікна третього поверху вниз теж не хотілося. І вирішив я: будь-що-будь! Витяг бомбу з кишені і гримнув зверху:

— Кидай гвинтівки, а то всі сходи бомбами закидаю!

А вони внизу, прохід вузький, діватися нікуди. Проте стали, як стовпи, і гвинтівок не кидають і поворухнутися бояться, бо рука моя з бомбою прямо над їхніми головами звисає.

— Кидай,— кричу до них,— а то я кину бомбу!

Ну, покидали. Тоді наказав я їм відійти вбік, взяв одну гвинтівку, а у двох затвори повиймав та вниз. Унизу ще з одним здибався, ну, так того просто прикладом по голові з розгону приголомшив, а сам у кущі, тільки мене й бачили.

От бачите, виходить, що коли без зброї навіть, то й тоді, якщо не розгубишся, вивернутись можна.

— То як це, Серьожо, без зброї?— спитав хтось Чумакова.— А бомба хіба ж не зброя?

— Бомба?— І Чумак глузливо свиснув.— Та у бомби, брат, зовсім капсуля не було, і я її замість цеглини в руці держав. Такою бомбою кішку з одного разу не вб'єш, а не те що враз трьох чоловік... Ні, вже, брат, ти мені не кажи, бомба тут ні до чого була, а все діло було в рішучості та винахідливості.

1927 р.

НІКЧЕМНА СМЕРТЬ

Здрастуй, люба, пишу тобі з діючої армії, все з того ж славного 113-го полку. А місцевості, звідки пишу, не вказую, бо побоююсь, як би не перехопила цей лист ворожа сила й не використала це на шкоду пролетаріатові.

Чим тебе порадувати, не знаю. Просуваємось ми вперед, як плуг по цілині. Цебто з таким напруженням скиби білогвардійщини перевертаємо — сказати важко. Та зате коли вже перевернемо, то баста — ляжуть і не встають. Отак, знаєш, одну десятину обробити — упрієш, а ми на такий манір уже третю сотню верст перемахаємо.

Є в мене новина, але така, що краще б їй і не бути зовсім. Загинув навіки Альошка Пастухов, і передай ти про це його матері, бо самому мені написати їй — рука не піднімається.

Загинув він, треба сказати, без пуття, через власну дурість.

Багато у нас хоробрих і безстрашних бійців у полку, які в тяжку годину в лице смерті дивляться не зажмурившись та ще й глузуючи. Але одне діло хоробрість, коли є її на чомусь з користю проявити, і зовсім інше — коли безглуздо ризкує людина й вихваляється, наприклад, перед товаришами, що навмисне встане на весь зріст в цепу

й стоятиме під кулями, коли й стояти зовсім ні до чого — тільки ворогові зайвий приціл та своїй похвальбі свобода.

Нічого гріха таїти, є ще у нас багато таких безголових хлопців на фронті. Один почав з бойового патрона мундштука виточувати, другий з алюмінієвої головки шрапнельного снаряда ложку в піску відливати, третій нахваляється на піроксиліновій шашці казанок з водою скип'ятити, а четвертий ще яку-небудь дурницю вигадує.

І скільки разів давали в полку і по ротах суворий наказ: облишити ці фокуси, особливо не сунути носа всередину невідомих речовин та незнайомих снарядів. Тільки не всі слухались. Ось тобі й приклад...

Сиділи ми в хаті вчотирьох. Прийшов Альошка і притяг з собою такий собі маленький снарядик, начебто іграшковий, як потім нам сказали, від бронейної гармати «Маклена». А таких снарядиків ми ніколи ще не бачили. Поставив його Альошка на стіл, узяв викрутку і почав щось там орудувати. Я йому кажу: «Що ти там орудуєш? Облиш це заняття... Навіщо берешся розбирати річ, системи якої не знаєш?»

А він сміється:

— Тут,— каже,— і знати нічого. А ви що, злякались, чи що?

Побачили хлопці, що людину словом не переконаєш. Один тихенько встав — начебто з хати до штабу йому піти треба, двоє — ніби на двір вийти. А я так прямо і сказав:

— Може, воно нічого від снарядика не буде, а все-таки не хочу я навіть на один процент через дурість ризикувати.

Взяв плюнув і попередив, що піду до взводного доповім.

А він у відповідь на це обляяв мене боягузом і шкурою.

Не встиг я до взводного дійти, як вибухне щось раптом позаду. Дивлюся — в хаті всі шибки повилітали і дим з вікон валить. Тут звідусюди хлопці повискакували: думали, білі обстрілювати почали. Второпали, в чому справа, і кинулись до хати.

Дивимось ми — був Альошка і немає Альошки. Та нічого навіть у хаті на місці не лишилось — усе поперевертало.

Ось і все про його смерть. Хлопець, нічого казати, сміливий був, боєць хороший. Але яка ж користь від його

смільвості? Ніякої. Так начебто плигнула людина навмисне з мосту у воду і потонула. Ні товаришів цим не виручив, ні ворогові шкоди не заподіяв, а так — довів тільки своє молодецтво нікчемне.

1928 р.

З ПОЕМИ «КУЛЕМЕТНА ПУРГА»

Іще і ще раз в оці зав'южені дні
Спогадаєм про те, що не можна забуть,
Як в пурзі кулеметній тридюймовок вогні
Осявали нам путь.
Оповиті стрічками набоїв-разків,
Через попіл, вогні й перепони,
Від Уралу до Києва,
З усіх боків,
Збиралися батальйони.
В ті дні паровозів хрипучі гудки
Гули у Донбасі, на Каспії, Волзі.
Верстви короткі під кроком швидким,
Та довгі бої в дорозі.
В набоях тоді не свинець рябів,
А завзяття, якого жахається ворог.
І очі солдатів в обіймах лобів
Спалахували, неначе порох.
І тоді в заметільні дні,
Коли сонце у панцир криги било,
У засніженій далині
Ешелони, колони... Дим, шинельна Русь.
Козацьке сидло...
Садиби, маєтки лежать нічні...
А по талому снігові криваві ручаї.
Уночі загравами цвіло.
І ось, розділений барикадами літ,
Віків,
Пам'ятаю я лютневий дим.
Батальйони з гвинтівками без штиків,
Що тяглися, не гнулися, а йшли.

Ішли і жили...
Плутали лівую ногу з правою,
Котились ручаями, потоками, лавою.
Співали «Варшав'янку», «Берізку», «Солов'я».
Кулеметним криком лякали пургу,
Реготали в зелені очі офіцерні:
— Ідеш ти, іду і я!
— Куди?
— У вогонь, у воду, на чорта, диявола,
Коли він буде ставить революції перепони.—
І ось
Роти, за ротами — батальйони,
Пішли дивізії, народжені в димних загравах зор.
— Біляк, здавайся, офіцер, не спор...
Катюзі негайно голову з пліч.—
Офіцер на коня — галопом в ніч...
В чорних черкесках, в зелених бешметах,
В серці зненависть, в душі жах.
І бігли офіцери від усіх сторін
Туди, де орли о двох головах,
Туди,
Де козаки, де Дін.
Так в кулеметній пурзі
На дві половини тріснув край.
І гаркнув хтось там із Дону:
— Це моє! —
І гнівно у відповідь
Крикнула кров'ю Червона:
— Це наше... Віддай!
Ніж точиш в спину із офіцерських загонів?
Все одно — нас мільйони,
Світ наш!
Без штиків у штикову атаку
Марш, ма-а-рш!

*Перм, «Звезда»,
1926 рік.*

КАВАЛЕРІЙСЬКА ПОХІДНА

Далина безтінная,
Вітер аж гуде,

Де Червона Кінная
Армія іде.

Пилом запорошені
Очі у бійця.
Звісткою стривожені
Молоді серця.

Гей, ви, птиці-коні,
Швидше з ходу в рись.
Бачте, на кордоні
Хмари піднялись.

Чути шум зловіщий,
Ворог наш не спить.
Вітер стогне, свище,
Порохом смердить.

— Приготуйте зброю,—
Крикнув командир,—
Соколи-герої,
Буде бій за мир.

Всім набої роздані,
Підняті списи,
Шабельки погострені
Конику, неси!

Смілості не мало,
Щоб іти на січ.
Будем ждять сигналу
Кожен день і ніч.

Далина безтінная,
Сталь об сталь гуде,
Де Червона Кінная
Армія іде.

1927 р.

ЛИСТ

Шелестів у гаї
Тихий листопад.
Говорив до друзів
Відпускник-солдат:
— Службу відслужив я
І додому час,
І прибув од милої
Лист у самий раз.
Пише, що зібрали
Добрий урожай.
«Нові паляниці
Їсти приїжджай».
Нині уродило
Ось таке зерно,
Пише, що заждалась,
Дивлячись в вікно.
Її листи останні
Відіслав свої,
Що на тому тижні
Обійму її.
З тих часів, як з призовом
В місто від'їжджав,
Дуже я змінився
І багато взнав.
«Будь мені жоною,
Та не забувай,
Що в селі роботи
Непочатий край.
І коли вернуся
Я у рідний дім,
Будеш ти зі мною
У труді моім».

1927 р.

СПОСТЕРЕЖНИК

— Товариш Сергеев, — сказав комбат, —
Не видно снарядів польоту,
Спробуй залізти на дуб оцей,
Можливо, побачиш доти.

Верхівка дуба в густій листві,
Повзе до верхівки Сергеев...
— Готово... бачу.— А в одвіт йому
Команда:

— Вогонь... бат-тар-рея!
Рвонуло... Завила залізна смерть.
А тут кулемет в одвіт...
І крикнув Сергеев, насупивши лоб:
— Двісті кроків недаліт!
І знов унизу рвонулася сталь,
А кулі співають услід.
— Злазь! — спостережнику знизу кричать.
А він:
— Сто кроків переліт!
Куля вп'ялась, мов залізна бджола,
Коли третій снаряд летів.
Здригнувсь спостережник, додолу впав,
Міцно віі навік стулив.

Та перш ніж упасти, він гукнув,
Зібравши останні сили:
— Батарей крие прямо в ціль,
Давай без ліку по білих!

1927 р.

НАШ ЗАГІН

В нас село маленьке —
В полі загубилось,
А в селі у всьому
Тільки три двори.
Якось наші діти
На лужку зустрілись,
Гру розпочинаючи
Ранньої пори.

І Мишко, мій братік,
Літ шести від роду,
Вистроїв дівчаток,
Вистроїв хлоп'ят.
Він сказав хлоп'ятам:
— Будете ви взводом.

Ну, а ви — медсестри,—
Мовив до дівчат.—

В барабан не били,
В труби не гуділи,
Лиш Васько сопілкою
Проводжав у путь.
І діди старенькі
З вікон все дивились,
Як бійці «червоні»
По селу ідуть.

Ой ти, поле, поле,
Сіре та убоге,
Зліва косогори,
Справа очерет.
Лиш завзяття й сонце,
Та в пилюці ноги,
Як марширували,
Як ішли вперед.

А юнак бувалий
Про походи смілі
Говорив малятам,
Як він воював,
Як герой Будьонний
Бив нещадно білих
І як Врангель чорний
Перекоп здавав.

Загорялись жарко
Очі у маленьких,
Цікавіш за казку
Повість про війну.
В казці лише жарти,
В казці побрехеньки —
Тут же тільки правда,
Лиш про давнину.

В нас село маленьке —
В полі загубилось,
У селі у всьому
Тільки три двори.

Мов під сонцем колос
Набирає сили,
В нім загін зростає
З купки дітвори.

1927 р.

ПЕРЕХОЖИЙ

П'еса на дві картини

ДИЙОВІ ОСОБИ:

Мужик
Бабуся
Перехожиць
Дубов, командир партизанського загону
Офіцер білої армії
Вахромеев, його ординарець
Писар
Партизани

Дія відбувається в часи громадянської війни.

КАРТИНА ПЕРША

Середина селянської хати. Вариста піч, стіл, ослін. Біля столу писар, сидить, схилившись над паперами. Офіцер стоїть поряд, зіпершись рукою на стіл.

Офіцер. Донеси: я з ескадроном у шістдесят клинків зайняв без бою село Туманово. Партизанський загін червоних під командою шахтаря Дубова поки що не виявлений.

Під вікном голоси, гомін.

Шукаю зброю. Веду обшук, допит, розвідку. Всел Можеш іти.

Писар виходить. Входить ординарець.

Офіцер. Чому галас? Що там? Базар? Весілля?

Ординарець. Народ для допиту пригнали, ваше благородіє. Люди, я прямо скажу, вредні. Мені одна старуха нахабно в фізію плюнула. Накажете ввести, ваше благородіє?

Офіцер. Давай по черзі. Стій! Чому в тебе чоботи вапном заляпані?

Ординарець. Сметана, ваше благородіє! Як, значить, шукавши зброї, розбив я поночі глечик. Вона ж, стара відьма, зняла тривогу й плює на мене, мов з кулемета. Ви з нею поакуратніше, ваше благородіє: вона й на вас плюнути може.

Офіцер (спокійно). Застрелю на місці. Давай пропускаяй по черзі. (Сідає до столу, підсуває папір і пише).

Одчинились двері. Вштовхнули мужика, і він летить прямо до столу.

Офіцер (відсахнувшись і витягаючи наган). Стій! Куди лізеш? Одійди до порога!

Мужик. Солдат штурхонув, ваше благородіє... А то хіба я сам, як увійти, не знаю?

Офіцер. І що з того, що штурхонув! А ти входи прямо, спокійно. Тут тобі не цирк і не танці. (Пауза). Нам донесли, що у вашім селі є зброя, яку ви ховаєте, щоб передати партизанському загоні Дубова. Відповідай: де сховані гвинтівки, кулемети, бомби? Та гляди, ми всю землю перернемо, а все одно знайдемо.

Мужик. Ваше благородіє! Та навіщо ж силу марнувати? І ми й діди наші круг цього місця, вважає, двісті літ землю риемо, а про таке й не чували. Пливу чавунну колісь виорали, це було. Яму під ярком знайшли. Там—горщики, черепки, камінь та кістяк старовинного вигляду! А щоб гармата, аероплан або хоч рушниця трапилась—цього в нашому ґрунті нема.

Офіцер (ударивши мужика нагаєм). Я з тобою поговорю! Я накажу всипати тобі шомполами, так ти в мене й сам обернешся на кістяк старовинного вигляду! (Гукає). Вахромеев!

Ординарець (входить). Тут, ваше благородіє!

Офіцер. Одведи цього мужика й накажи замкнути (дивиться у вікно) осюди, в церкву. Там і двері важкі й ґрати залізні. З ним допит буде окремиї!

Ординарець виводить мужика й зараз же виштовхує з-за дверей бабусю з ковінкою.

Офіцер. Це ти, убога, на мого солдата плюнула? Та, тебе дожидаючи на тому світі, чорти сім гаків нагострили, а ти все ще бешкетуєш!

Бабуся. Я, батюшко! Я! Такий солдат окаянный! Лізе в погріб. Якогось рушницю питає, а сам чоботищем як двигоне в глечик сметани! Ну, я й согрішила, батюшко. Просто так у пику йому й плюнула!

Офіцер. Піп тобі батюшка, а я — офіцер. Наші солдати шукають зброю. Кажі: де сховані гвинтівки, патрони, бомби?

Бабуся. Бомб немає в мене, батюшко. В тій-от діжечці, що під драбиною, огірки малосольні. А в другій — капуста. Ти б його покарав, батюшко! Такий солдат непуцящий! Давай у огірки шаблею штрикати. Матінко! Гляди, мало діжку не продріявив. Ти вже, коли такий наказ вийшов, шукай акуратно. Ти попроси в мене ложку, полоник, сядь та й перебирай у мисочку. А він же, ваше благородіє, схопив залізяку та й ну штрикати.

Офіцер поволі підіймає наган на бабусю.

Та чого це ти, золотий мій, так на мене втупився? Я не ікона.

Офіцер. Дурна! Це наган... Зброя. Я от зараз натисну пальцем (*показує*), звідси вогонь ударить, куля вискочить — і ти... будеш мертва.

Бабуся. І, батюшко! Скажеш отаке, не подумавши! Та за віщо ж вона, куля, в мене стрибатиме? Твій солдат мені в погребі шкоди наробив, та я ж іще й винувата!

Входить ординарець і загадково киває офіцерові.

Офіцер. Тобі чого?

Ординарець (*тихо*). Перехожий, ваше благородіє. Має прагнення до невідкладного повідомлення.

Офіцер. Веди!

Ординарець. А цю? (*Показує на бабусю*).

Офіцер. Жени з двору нагаєм! Або ні: замкни її теж у церкву. Нехай краще у бога гріхи замолює, а то зараз піде дзвонити по селу.

Ординарець (*до бабусі*). Ходімо! (*Обачно затуляє обличчя долонею*). Ач яка! Так і дивиться, так і ди-

вється мені в фізію. Це вона, ваше благородіє, ще плюнути на мене хоче! (*Виходить разом з бабусею*).

Обережно входить перехожий з сумкою. Оглядається й хреститься на ікони.

Офіцер (*нетерпляче*). Гаразд, гаразд! Тут тобі не обідня. Що за людина? І чого тобі треба?

Перехожий. Сирота, ваше благородіє. Житель села Кострикового. Бувши вигнаним з рідного попелища декретом червоних, утік шукати пристановища й захисту.

Офіцер. Гм! А велике було твоє попелище?

Перехожий. Дві крамниці й один шинок, ваше благородіє! Позбавлений усього за одну мить.

Офіцер. І чого ж ти, сирото, від мене хочеш? Чи ж не думаєш ти, що так ми й кинемось відбивати твій шинок і крамниці? У нас є справи важливіші: нам Москву займати треба.

Перехожий. Щастя вам бог, ваше благородіє! Але ж Москва поки що від вас далеченько, а от дубовські партизани близько.

Офіцер. Де близько? Кажі коротко, ясно. Зрозуміло?

Перехожий. Дитя мале і те зрозуміє. Іду я Синявською дорогою...

Офіцер показує напрям, перехожий повторює жест.

Дай, думаю, скупаюсь. І звернув до мосту.

Офіцер рукою показує напрям, перехожий повторює рух офіцера.

А тут ось такі верболози, кущики, кущики. Раптом: «Стій!» Виходять троє молодців при повному озброєнні і стали вони мене питати: «Чи багато в Тумашовому селі озброєння? І яке там стоїть військо?» Я їм і кажу: «Військо стоїть невелике — чоловіка з двадцять. Озброєння звичайне. Кулемета не бачив».

Офіцер (*підозріло*). А навіщо сказав мало? Чому не збрехав — триста... чотириста...

Перехожий. Ваше благородіє, на чотириста Дубову не піднятися, коли в нього чоловіка з півсотні, не більше, а так, дізнавшись про малу вашу силу, як хижі

звірі, наскочать вони на світанку. Тут ви їх усіх і покладете.

Офіцер. Чому на світанку? Хіба вони тобі це сказали?

Перехожий. Не сказали, але такий у них закон природи, ваше благородіє. Шуліка б'є птицю з-під сонця. Вовк повзе до кошари під місяцем. А партизан вашого брата на зорі губить. Який солдат ніч не спав. Який саме зажурився з похмілля. А якому вдарить у голову яка-небудь мрія... сновидіння. Ось тут-то вони й ата-та-та, голубчики!

Офіцер. Гм! То ти хочеш, щоб ми влаштували їм засідку? Хитрий ти, я бачу, сирото, та не знаю, як тобі вірити.

Перехожий. Ваше благородіє, а ви візьміть до себе в застав мою душу й тіло! Моя правда — мені шана, а ні — то робіть зі мною що хочете.

Офіцер. Ну гляди! Душа мені твоя не потрібна, а вже з тілом... коли що трапиться, ми раду дамо. Я тебе замкну. Там сидять уже двоє, а ти біля них крутись та нищечком слухай, слухай... (Пауза). Ховають тут десь зброю для Дубова... Добре сховали! (Пауза). Гей, Вахромеев!

Ординарець (входить). Тут, ваше благородіє!

Офіцер. Одведи цього чоловіка й замкни в церкві.

Ординарець. Слухаю, ваше благородіє!

Перехожий (ординарцеві). Ти, солдате, коли будеш вести мене повз народ, дай мені разів зо два потиличника, щоб, значить, не було в людей на мене підозри.

Ординарець (до офіцера). Дати, ваше благородіє?

Офіцер. Ну, дай, коли людина просить.

Перехожий. Та ти, гляди, голово, бий тільки про людське око. Ти кулаком бий. А то ще стусонеш прикладом, то потім і не встанеш.

Виходить з ординарцем.

Входить писар з мішком. Викидає на підлогу все, що є в мішку: зламану рушницю, іржаву, без піхов шаблю, порожній стакан від снаряда, пусті обойми.

Офіцер. І це все?

Писар. Усе, ваше благородіє, Зброя... звісно, бойового значення не має. Хіба от... шабля.

О ф і ц е р. Викинь, дурню, на смітник та поклич мені всіх інших командирів... (*Гупнув кулаком об стіл*). Дарма! Діло буде!

З а в і с а

КАРТИНА ДРУГА

Куток біля дверей всередині церкви. Гратчасте вікно. На стін^і намальовані чорти, які тягнуть до пекла грішника, що опинається. Перед стіною лампада і аналой. Мужик спить. Б а б у с я світить недогарки свічок. П е р е х о ж и й нетерпляче ходить туди й сюди. Він то зазирає у вікно, то голову задирає вгору. Нарешті бере аналой, підтягає його до вікна й приміряє то одним, то другим боком.

Б а б у с я. І чого оце ти, неспокійний чоловіче, ходиш, товчешся? Ну навіщо ти аналой з місця на місце тягаєш?

П е р е х о ж и й. До свічок ближче, бабусю. Я зараз «дванадцять апостолів» читатиму.

Б а б у с я. А читай! Гляди, ніч мине швидко.

П е р е х о ж и й (*дивиться у вікно*). Вже минає! Світанок близько. (*Підходить і оглядає надвірні двері. Подумавши, обережно засуває засув*).

Б а б у с я (*з тривогою*). Ти навіщо, чоловіче, засувом торгаєш? Солдат почує — розсердиться.

П е р е х о ж и й. Молитись буду, бабусю. Не люблю, щоб під час святої молитви зайві люди тинялись. (*Прислухається й голосно репетує*). Помилуй мя, господи, і в благоді своїй прости мені прегршення!

У двері грюкають прикладом. Голос за дверима: «Гей, там! Я ось у благоді своїй пуцу кулю, тоді замовкнеш!»

Б а б у с я (*сердито*). Ти, перехожий, молись тихо! Ти скромно молись. А то, як віл, ревеш. Пустий ти, я на тебе погляну, чоловік. Так... марно все метушишся.

П е р е х о ж и й витягає з сумки довгий мотуз і старанно зав'язує петлю.

Ну нащо ти, скажи, з мішка віршовку витяг? Тут не лабаз, не горище, а церква, місце тихе. Ой, гляди, коли ти щось лихе задумав! На тім світі спитають! (*Показує на стіну*). Поглянь-но, як вони, чорти, грішника до пекла тягнуть.

Який чорт за руки тягне, який за волосся. А він, бачиш, не йде, впирається.

Перехожий. Бабусю...

Бабуся. Ну?

Перехожий. Зроби ласку божу, помовч хоч трошки. Тут не базар, а церква, місце тихе. А ти торохтиш, мов сорока (*показує на мужика, що спить*), он людині спати заважаєш. (*Взявши мотуз, іде кудись углиб церкви*).

Бабуся (*смикає за рукав сонного мужика*). Василю, га, Василю!

Мужик (*крізь сон*). Ну?

Бабуся. Піди, Василю, поглянь на перехожого.

Мужик. А чого на нього дивитись? Не картина.

Бабуся. А він, Василю, не в собі, чи що. Все ходить, ходить, а сам ось так руками, руками. Ось тепер вірвовку з мішка витяг, петлю зав'язав та й пішов. Коли б, думаю, гріха не було. Ще візьме та в храмі й повіситься.

Мужик (*байдуже*). Нехай вішається. Все одно хорошого життя нема. (*Торкає себе за плече*). Ото як офіцер мене нагаєм оперіцив! (*Схиляє голову*). Спи, бабо! Світанок близько. (*Засинає*).

Бабуся (*встає, підходить до вікна*). А й справді, світає! (*Дивиться у вікно*). Ой леле, а солдатів, солдатів! Коні ведуть... сідлають... запрягають... Прожени ти, господи, цю нечисту силу! (*Відходить од вікна. Стає на коліна й молиться*).

Здала чути іржання коней, негучні голоси. Згори на вірвовці тихо спускається на підлогу кулемет. Кулемет грюкає об підлогу, стара оглядається. Побачивши кулемет, кидається до мужика й будить його.

Хутко входить перехожий. У правій руці він тримає наган, у лівій дві коробки кулеметних стрічок.

Перехожий. Відповзть у куток. Ну, далі... Далі... Сидіти смирно! (*Підіймає кулемет і ставить його на аналій біля вікна, наводить, прицілюється*).

Бабуся (*тихо*). Василю! Та що ж це таке?

Мужик. Сошествіє пресвятого кулемета з небес на землю. Терпи, бабо, зараз стрілятимуть.

Різке грюкання прикладом у двері. Перехожий кидається до дверей. Голос: «Одчиніть, прокляті! Чого замкнулись?»

Перехожий. Зараз, пане солдат! Засув заїло. (*Хитає кінець вірвовки й замотує наглухо засув*).

За дверима раптовий постріл. Перехожий падає. Він лежить на підлозі, в руках у нього наган. Намагається встати й не може. У двері грюкають.

Перехожий *(мужикові)*. Встань і підійди до вікна.

Мужик. Не піду!

Перехожий *(наставляє на мужика наган)*. Ну!

Мужик *(нехотя)*. Ну, підійшов...

Перехожий. Що видно?

Мужик. Стоять у строю біля огорожі солдати... Ось офіцер вийшов.

Перехожий. Пора. *(Хоче підповзти до кулемета, але не може, падає)*.

Мужик. Ось офіцерові коня підводять. Зараз і всі, видно, на коней скочать!

Перехожий *(мужикові)*. Слухай-но, візьми... підведи... підтягни мене до кулемета.

Мужик. Не буду! Та й яка з тебе користь?

Перехожий піднімає наган.

Не буду!

За вікном команда: «По конях!»

Перехожий. Так... бий же, бий тоді сам, коли не будеш!

Мужик *(рвучко пригнувшись до кулемета)*. А от бити їх я завжди буду! *(Обернувся)*. Стій, бабо, на подачі другим номером! *(Прицілюється)*. Ну... тепер усі як на долоні. *(Тріщить кулемет)*.

Завіса закривається і зразу ж знову одсувається. Мужик біля кулемета. Бабуся в одній руці держить коробку з кулеметною стрічкою, другою хреститься. За вікном галас, поодинокі постріли.

Мужик. Усе, бабо! Ось вони вдерлись, партизани. Тепер і закурити можна!

Бабуся *(люто тиче йому коробку з стрічкою)*. Ото ще! Храм тютюнищем поганити! Та ти стріляй! Знайшов теж місце курити...

Мужик. Нема в кого, бабо, чисто, як після косовиці. А де який клопоть лишився, то партизани шаблями підрівняють.

Стукають у двері.

Кого треба? Служба скінчилась.

Голоси «Відчиняй! Свої! Партизани Дубова!» Мужик одсуває засув. Входить Дубов, з ним іще кілька партизанів. Дубов кидається до перехожого.

Дубов. Семене? Вбитий?!

Перехожий (*підводячи голову*). Поранений.

Дубов. Голова ціла! Серце на місці! Геї там, носилки!

Мужик (*звертаючись до партизана, показуючи на перехожого*). А це що ж за людина буде?

Партизан. Семен Васильєв, перший у Дубова помічник.

Входять партизани, вносять носилки і вводять зв'язаного офіцера. Офіцер люто дивиться на всіх і раптом помічає бабусю, яка й досі тримає в руках коробку від кулеметної стрічки.

Офіцер. А це в тебе що ж, стара відьмо? Теж огірки в кошику? Ось почекай, потягнуть тебе за такі діла чорти до пекла!

Бабуся. І, батюшко! А ваш брат нам і на цьому світі гірший за всякого чорта.

Дубов (*офіцерові*). Зброю шукали, ваше благородіє? (*До партизанів*). Виносьте зброю, товариші!

В цей час пораненого Семена обережно вкладають на носилки. А за вікном зненацька грянула під гармонь партизанська пісня.

Дубов (*збентежено*). Припиніть! Не треба! Чого розгорлались?

Перехожий (*трохи підвіши голову*). Нехай співають. Від хорошої пісні дужче жити хочеться.

Носилки з пораненим виносять. Партизани з піснею переносять із церкви на вулицю зброю.

Завіса

1939 р.

ПАРТИЗАНСЬКА ПІСНЯ

В диму, в боях пройшли ми,
Товариші мої,
Кубанській долини,
Кавказької краї.

П р и с п і в: Доріжка крута повертає,
Місяць в путі голубій.
Прощай, наш любий край,
В новий поспішаємо бій.

Громи нам гуркотіли
І вітер завивав,
Коли ми брали сміло
Грачевський перевал.

П р и с п і в.

П Р И М І Т К И

ДИМ У ЛІСІ

17 травня 1939 року А. Гайдар записав у своєму щоденнику: «Дим у лісі» підписано до друку». Незабаром оповідання вийшло окремим ілюстрованим виданням (М.—Л., Детгиз ЦК ВЛКСМ, 1939). Пізніше А. Гайдар включив це оповідання в збірку «Оповідання» (М.—Л., Детгиз ЦК ВЛКСМ, 1940). Вперше оповідання було надруковане в журналі «Пионер», № 2, 1939 рік.

ЧУК І ГЕК

Оповідання «Чук і Гек» А. Гайдар почав писати в грудні 1938 року. Вперше твір був опублікований в літературно-художньому журналі «Красная новь», № 2, 1939, під назвою «Телеграма».

В тому ж році оповідання вийшло окремою книгою (М.—Л., Детгиз ЦК ВЛКСМ). Для цього видання автор переробив його і дав нову назву: «Чук і Гек», твір під цією назвою був включений у збірку «Оповідання», що вийшла за життя А. П. Гайдара.

Критика тепло зустріла новий твір письменника, оцінивши його як одне з кращих оповідань радянської літератури.

В 1953 році за оповіданням (сценарій В. Шкловського) поставлений фільм, з захопленням зустрінутий дітьми.

МАЛЕНЬКІ ОПОВІДАННЯ

Маленькі оповідання — «Маруся», «Василь Крюков», «Радянська площа», «Похід» були написані для відривного «Дитячого календаря» на 1940—1941 роки.

Всі чотири оповідання увійшли в збірку під назвою «Гарячий камінь» (М., Детгиз, 1947, Школьная библиотека для начальной школы), були включені в другий том творів Гайдара (М., Детгиз, 1949), а потім друкувались у збірках творів і окремими виданнями.

Оповідання «Патрони» вперше надруковане в газеті «Звезда» (Перм) в 1926 році, в 1933 році в журналі «Пионер», № 24, потім в переробленому варіанті твір був надрукований в «Пионерской правде», № 27, 1941.

ТИМУР І ЙОГО КОМАНДА

Задум повісті «Тимур і його команда» виникав у А. Гайдара поступово. Початок роботи над твором відноситься до грудня 1939 року. Це був час захоплення А. П. Гайдаром працею в кіно. На цей час ним були написані кіносценарії за повістю «Військова таємниця» та «Доля барабанщика».

Сюжет «Тимур і його команда» Гайдар розробив теж спочатку як сценарій для кіно, що був надрукований в журналі «Пионер» № 7—8 за 1940 рік. Закінчивши роботу над режисерським сценарієм для фільму, Гайдар почав повість «Тимур і його команда», яка в першому варіанті була названа «Дункан».

Повість закінчена 27 серпня 1940 року, а 5 вересня перший уривок з неї був надрукований в «Пионерской правде». На початку 1941 року повість тричі виходила окремими виданнями і масовими тиражами.

Жодна книга до того часу не завоювала такої симпатії дітей, жодна книга не мала такої сили впливу на серце і розум читача, не була таким безпосереднім організатором дітей, як книга «Тимур і його команда». По всій країні виникали тимурівські команди, зародився тимурівський рух — патріотичний рух багатьох тисяч дітей.

В дні Великої Вітчизняної війни тимурівці, наслідуючи улюбленого героя з книги А. Гайдара — Тимурові, чим тільки могли, допомагали сім'ям воїнів Радянської Армії.

«Тимур і його команда» й зараз одна з найулюбленіших книг дітей. Велику популярність герой повісті А. Гайдара завоював і в Китаї, Кореї, Польщі, Чехословаччині та інших країнах народної демократії, де за прикладом радянських дітей виникали і виникають тимурівські команди.

Повість «Тимур і його команда» виходила окремими виданнями багато разів у Москві, Ленінграді та інших містах Радянського Союзу. Твір перекладений на мови народів СРСР та іноземні мови.

КОМЕНДАНТ СНІГОВОЇ ФОРТЕЦІ

Кіносценарій «Комендант снігової фортеці» А. П. Гайдар закінчив у січні 1941 року і вперше був опублікований в першому номері журналу «Пионер» за 1941 р.

ГАРЯЧИЙ КАМІНЬ

Казка «Гарячий камінь» опублікована вперше під час Великої Вітчизняної війни в журналі «Мурзилка» № 8—9, 1941, коли А. Гайдар перебував уже на фронті. Це останній твір А. Гайдара, написаний для дітей.

КЛЯТВА ТИМУРА

Кіносценарій «Клятва Тимура» був задуманий А. П. Гайдаром як продовження сценарія «Тимур і його команда». Автор мріяв створити цілу серію картин: «Тимур у комсомолі», «Тимур в армії».

«Клятву Тимура» А. Гайдар закінчив у перші дні Великої Вітчизняної війни. В червні—серпні 1941 року кіносценарій друкувався в «Пионерской правде»

ФРОНТОВІ ЗАПИСИ

Фронтіві записи займають небагато місця в творчості А. П. Гайдара. Будучи кореспондентом «Комсомольской правды», письменник на фронті Великої Вітчизняної війни більше воював, ніж писав. Проте в творах того періоду виявилась блискуча майстерність письменника-патріота соціалістичної Вітчизни.

Перше звернення А. П. Гайдара до молоді й дітей в дні Великої Вітчизняної війни було написане в Москві для радіо — це пристрасний заклик письменника: «Берись за зброю, комсомольське плем'я!» Пізніше, в кінці 1941 року, твір був надрукований у збірнику «Радянським дітям» (Детгиз).

«Біля переправи» — перша кореспонденція А. Гайдара з фронту — була опублікована в газеті 8 серпня під загальним заголовком: «Героїчним комсомольцям орденосного 306-го полка — слава!»

Є в цьому нарисі «найкращий і найсмільвіший комбат найкращого полка всієї дивізії — старший лейтенант Прудников...» І не лише знайшовся цей комбат і ствердив, що все написане Гайда-

ром — правда, але й розповів чимало такого, про що сам Гайдар скромно замовчував.

«Він писав про те, що відбувалося на його очах,— розповідав Прудников у листі до редакції «Пионерской правды».— Не написав він лише про себе, про те, як він з кулеметною ротою одним з перших вдерся в сільце біля невеличкої річки Ірші на Житомирщині і здобув собі у фашистів другого автомата. Потім ми з ним переходили з однієї зруйнованої хати, залишеного німцями сільця — в інші. І він з почорнілим від гніву обличчям говорить: «Кілька годин хазяйнували підлі, а перепоганили все...»

І ще про те, як ходив зі своїм взводом у нічні пошуки лейтенант Бобишко, і як умовляло командування кореспондента Гайдара не йти з ними — справа, мовляв, серйозна, не слід ризикувати, і як відповів Гайдар, що не може писати про те, чого не бачив на власні очі.

...Разом з усіма розвідниками здав Аркадій Петрович старшині документи, польову сумку, орден і разом з ними зник у темряві.

Години через дві солдати внесли в бліндаж зв'язаного гітлерівця, а за ними з'явився Гайдар, увесь забруднений, але з новенькою польовою сумкою в руках. Підійшов, поклав її на стіл, кивнув на полоненого:

— Його!

Знову пригвинтив орден і, задоволений, усівся з блокнотом.

— Ну, тепер уже й записувати можна.

20 серпня в «Комсомольской правде» з'явився другий військовий нарис — «Міст», в якому в повній мірі виявилась майстерність А. Гайдара-нарисиста, «Міст» і зараз вважається зразком цього жанру.

«Війна і діти» — був опублікований в «Комсомольской правде» 21 серпня, а також у «Пионерской правде».

30 серпня в «Пионерской правде» був надрукований лист Гайдара піонерам та школярам перед початком навчального року — «В добру путь».

«Ракети і гранати» — останній нарис, створений А. П. Гайдаром.

26 жовтня 1941 року А. П. Гайдар загинув.

ТВОРИ РІЗНИХ РОКІВ

А. П. Гайдар на початку своєї письменницької діяльності протягом досить тривалого часу працював у газетах. Окремі твори, будучи вперше надрукованими в газетах, пізніше набули серед читачів широкої популярності — «РВР», але деякі твори так і лишилися ма-

ловідомими. Тимчасом цей період літературної діяльності А. Гайдара цікавий, він тісно пов'язаний з тим, що було написано пізніше, і складає невід'ємну й органічну частину всієї творчості письменника.

Оповідання. В цьому томі вміщені найцікавіші оповідання й вірші, друковані А. Гайдаром в газеті Московського військового округу «Красный воин» в кінці 1927 і початку 1928 року.

Оповідання, що друкувалися в «Красном воине», майже всі написані Гайдаром по спогадах про рядових героїв громадянської війни, які своєю кров'ю завойовували нове, щасливе життя.

Дійсні бойові епізоди лягли в основу цих оповідань і добрані так, що показують, як у потрібний момент проявляються у ралянської людини мужність, сила, вірність своєму революційному обов'язку.

Вірші. Як поет А. П. Гайдар мало відомий читачам. Тимчасом багато віршів А. Гайдара було надруковано в різні роки в газетах. Кілька кращих віршів, опублікованих в «Красном воине», вміщені в цьому томі. Своєю тематикою всі вони близькі до оповідань — про громадянську війну.

«Перехожий» — п'єса, що складається з двох картин, була закінчена в серпні 1939 року.

Під заголовком «Старуха і офіцер» п'єса була вміщена в збірку для дитячої художньої самодіяльності «До бою готові» (Детиздат, М.—Л., 1939) і того ж року, в жовтні,— в журналі «Затейник».

З М І С Т

Дим у лісі. <i>Переклад О. Копиленка</i>	5
Чук і Гек. <i>Переклад О. Ільченка</i>	25
Маленькі оповідання	
Радянська площа. <i>Переклад О. Іваненко</i>	50
Василь Крюков. <i>Переклад О. Іваненко</i>	51
Патрони. <i>Переклад О. Іваненко</i>	51
Похід. <i>Переклад О. Іваненко</i>	56
Маруся. <i>Переклад О. Іваненко</i>	57
Совість. <i>Переклад О. Іваненко</i>	58
Тимур і його команда. <i>Переклад Л. Яценко</i>	59
Комендант снігової фортеці. <i>Переклад А. Головка</i>	121
Гарячий камінь. <i>Переклад П. Нельговського</i>	164
Клятва Тимура. <i>Переклад О. Ільченка</i>	169
Фронтіві записи	
Берись за зброю, комсомольське плем'я! <i>Переклад А. Головка</i>	203
Біля переправи. <i>Переклад А. Головка</i>	205
Міст. <i>Переклад А. Головка</i>	208
Війна і діти. <i>Переклад А. Головка</i>	213
У добру путь! <i>Переклад П. Нельговського</i>	217
Біля переднього краю. <i>Переклад А. Головка</i>	218
Ракети і гранати. <i>Переклад А. Головка</i>	222
Твори різних років	
Серьожка Чубатов. <i>Переклад Л. Смілянського</i>	227
Левко Демченко. <i>Переклад Л. Смілянського</i>	229
Кінець Левка Демченка. <i>Переклад Л. Смілянського</i>	237

Ніч у караулі. <i>Переклад Л. Смілянського</i> . . .	239
Нехлюйство. <i>Переклад Л. Смілянського</i> . . .	241
Проводи. <i>Переклад Л. Смілянського</i> . . .	243
Ударник. <i>Переклад Л. Смілянського</i> . . .	245
Гарматна криниця <i>Переклад Л. Смілянського</i>	248
Бандитське кубло. <i>Переклад Л. Смілянського</i>	250
Перебіжчики. <i>Переклад Л. Смілянського</i> . .	254
Загибель 4-ої роти. <i>Переклад Л. Смілянського</i>	257
Бомба. <i>Переклад Л. Смілянського</i>	260
Нікчемна смерть. <i>Переклад Л. Смілянського</i>	262
3 поеми «Кулетметна пурга». <i>Переклад П. Воронька</i>	265
Кавалерійська похідна. <i>Переклад П. Воронька</i>	266
Лист. <i>Переклад П. Воронька</i>	268
Спостережник. <i>Переклад Г. Бойка</i>	268
Наш загін. <i>Переклад Г. Бойка</i>	269
Перехожий. <i>Переклад О. Ільченка</i>	272
Партизанська пісня. <i>Переклад Г. Бойка</i> . . .	281
Примітки	282

Редактор *Г. Ткаченко*. Художній редактор *І. Манець*
Технічний редактор *С. Клокова*. Коректор *С. Соболев*

Гайдар Аркадій Петрович.
Сочинения. Том 3
(На українском языке)

Здано на виробництво 4. II. 1956 р. Підписано до друку 13. III. 1956 р. Формат 84×108/32. Фіз. друк. арк. 9. Умовн. друк. арк. 14,76. Обл.-вид. арк. 16,65+15
вклейок. Тираж 10 000. БФ 02794.

Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», Київ, Ворошилова, 3.
Зам. 150. Ціна 8 крб.

Друко-хромолітографія «Атлас» Головного видаву Міністерства культури УРСР,
Львів, Зелена, 20.